

T1662

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

Hatice AKIN

AHMET CEVDET PAŞA'NIN BOSNA MÜFETTİŞLİĞİ

T1662/1-1

Danışman

Prof.Dr.İsrafil KURİCEPHE

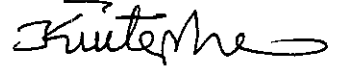
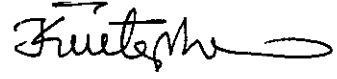
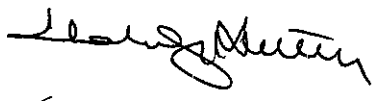
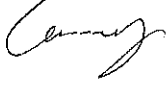
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ANTALYA-2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

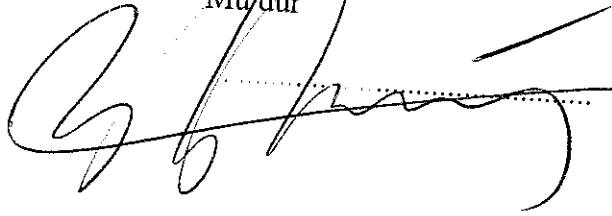
Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İsmail KURTCEPHE
Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. İsmail KURTCEPHE
Üye : Yrd. Doç. Dr. S. Haluk KORTAL
Üye : Yrd. Doç. Dr. Cezmi KARASU
Üye :

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

... / ... / 200 .

Prof. Dr. Orhan KURUÜZÜM
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
ÖZET	IV
SUMMARY.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

FETİHTEN TANZİMAT'A BOSNA

1.1	OSMANLI İDARESİNDE BOSNA	14
1.1.1	Bosna'da İslamiyet'in Yayılması	18
1.1.2	Bosna'da Şehirleşme	22
1.1.3	Bosna'nın Etnik Yapısı ve Nüfusa Yansıması.....	25
1.2	XVII. YÜZYILDA BOSNA.....	27
1.2.1	Hüseyin Kaptan İsyanı	34

2. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN MÜFETTİŞLİĞİ ÖNCESİNDE BOSNA

2.1	VECİHİ PAŞA DÖNEMİ	37
2.2	TAHİR PAŞA DÖNEMİ.....	40
2.3	VERGİ MESELESİ	43
2.4	TOPRAK MESELESİ.....	45
2.4.1	Bosna-Hersek Çiflikat Nizamnamesi	47
2.4.2	1858 İsyanı.....	50

3. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI.....	55
-----------------------------------	----

4. BÖLÜM**AHMET CEVDET PAŞA'NIN MUFETİŞLİK GÖREVİ VE HERSEK TEFTİŞİ**

4.1	Teftiş Görevi.....	65
4.2	Mostar Teftişi	66

5. BÖLÜM**AHMET CEVDET PAŞA'NIN BOSNA TEFTİŞİ**

5.1	Bosna Teftişi	83
5.2	Taşlıca Teftişi.....	100
5.3	Prepol ve Yenipazar Teftişi.....	101
5.4	Siyaniça Teftişi	102
5.5	Yenivaroş Teftişi.....	103
5.6	Vişegrad Teftişi.....	104
5.7	İzvornik Teftişi.....	104
5.8	Bosna'ya Dönüş ve Ferman-ı Âli'nin Gelişi.....	109

SONUÇ.....120

KAYNAKÇA.....122

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
A.Ü. D.T.C.F.: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
B.O.A : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz. : Bakınız
BTDD : Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C : Cilt
Çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. : Editör
İ.A : İslam Ansiklopedisi
İ.D. : İrade-i Dahiliye
İ.H. : İrade-i Hariciye
İ.M.V. : İrade Meclis-i Vâlâ
İ.Ü. İ.F.M. : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
OBİV : Ortadoğu-Balkan İncelemeleri Vakfı
S : Sayı
s. : Sayfa
Sad : Sadeleştiren
TTK : Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan
Yay. : Yayınlayan

ÖZET

“Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği” adı altında yapılan bu çalışmanın giriş bölümünde, Bosna-Hersek'in coğrafi sınırlaması belirtildikten sonra, Osmanlı Devleti tarafından fethedilmeden önce sahip olduğu dini, idari ve sosyal tarihine ilişkin bilgi verilmiştir.

Çalışmada ayrıca Osmanlı Devleti'nin Bosna kurduğu idare yapı incelenmiştir. Osmanlı Devleti, diğer yönetimi altındaki yerlerden farklı olarak Bosna'daki mevcut idari yapıyı fazla değiştirmeden Tımar Sistemi ile birleştirmiştir.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yönetim mekanizmasında çıkan aksaklıklar, Anadolu ve Rumeli'deki olduğu gibi Bosna'da da hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Bu hoşnutsuzluk kendini, Osmanlı uyruklarının ayrılıkçı hareketleri ile gösterirken Bosna'da durum farklı olmuş, Bosna halkı diğer Balkan milletleri gibi bağımsızlık mücadelesine girişmemiş, tepkileri mevcut idari ve ekonomik şartlara karşı göstermişlerdir.

Özellikle XVIII.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin bu aksaklıkları gidermek için başlattığı reform hareketleri Tanzimat ve Islahat Fermanları ile zirveye ulaşmıştır. Ancak Bosna'da bu çabalar, mevcut duruma tepki gösterildiği gibi yine tepki ile karşılanmıştır.

XIX. yüzyılda yeniliklerle birlikte, merkeziyetçi bir yapı gerçekleştirmek amacıyla çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir ki, bunlardan birisi de problemlili bölgelere müfettişler gönderilmesidir. Bu çerçevede 1863-1865 yılları arasında Bosna'ya müfettiş olarak gönderilen Ahmet Cevdet Paşa, yaptığı idari, sosyal, askeri düzenlemeler ve arazi düzenlemeleri ile Bosna'da öngörülen değişiklikleri gerçekleştirmiş ve yönetime karşı bağlılığı sağlayıp, halkın tavırını bir süreliğine de olsa değiştirebilmiştir.

SUMMARY

In the introduction of this work which is called as "Bosnian Inspector of Ahmet Cevdet Pasha" determining the geographical limitations of Bosnia-Herzegovia, it is given the informations about the religious, administrative and social histroy of it before it has conquered by the Otoman State.

In the work, additionally, it is scrutinized that the Otoman State had established the administrative structure in Bosnia. The Otoman State, in difference from the other places which they were conquered by it in Bosnia, without changing the present administrative structure, it is combined with the Timar system.

In the XVII century, the disturbances in the administrative structure of the Ottoman State, they caused the dissatisfactions like in Anatolian and Rumeli and also in Bosnia. This dissatisfactions show itself in the disagreement movements of the citizens of the Ottoman State, it was differentiated in Bosnia. Bosnian people like the other peoples, they could not participate in independence struggle, they showed their reaction against the present administrative and economic conditions.

Especially since XVIII. century, the reform movements by the Ottoman State to get rid of these disturbances, they reached to the top by "Tanzimat and Islahat Fermans". However, the efforts in Bosnia, they also meet the reaction as the reaction against the present situation.

In XIX. century, with the innovations, some applications are realized to emerge the centralized structure that one of them was to send the inspectors to the regions in problem. In this connection, between the years 1863-1865, Ahmet Cevdet Pasha, has sending to Bosnia as a inspector, he realized the requested changes with his arrangements in administrative, social and military. And also he provide that the loyalty for the administration, he can changed the attitude of the people for a while.

ÖNSÖZ

XIX Yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu şartlardan kurtulmak amacıyla yaptığı bir dizi yenilik girişimleri, bu yenilik girişimlerine olan iç ve dış tepkileri bastırmakla geçti. Ele alınan konu her ne kadar XIX. yüzyılı kapsıyorsa da, olayların gelişim safhasının önemini atlamadan, Giriş kısmında Bosna coğrafyası, halkı, etnik kökenleri ve dinsel inanışları, özet halinde anlatılmaya çalışıldı.

İlk Bölüm'de Osmanlı Devleti'nin fetih sonrasında Bosna'da giriştiği kurumsallaşma ve bu aşamada başlayan, Bosna'da İslamlaşma konularına değinildi. Osmanlı fethinden önce hemen hemen herhangi bir şehre rastlanılmayan bölgede başlatılan şehirleşme hareketlerinde özellikle vakıfların önemine dikkat çekildi. Başlangıcından XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bosna'nın nüfus yapısı -dinsel farklılıklar da göz önünde bulundurularak- incelenmeye çalışıldı.

Konunun asıl özünü teşkil eden müfettişlik kurumunun ortaya çıkışını aydınlatmak amacıyla, Bosna'da XVII. yüzyıldan itibaren çıkan isyan ve karışıklıklar da yine 1. Bölüm'de diğer bir alt başlık olarak anlatıldı.

Çalışmanın önemli temalarından birini oluşturan, Bosna'da Tanzimat'ın uygulanmasında, Bosnalı halkın tepkisi ayrıntılı olarak 2. Bölümde verildi. Aynı bölümde müfettişlik kurumunun ortaya çıkışını hazırlayan asıl nedenler sıralandıktan sonra, 3. Bölümde Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı ile birlikte Bosna Müfettişliğine tayini; Bosna teftişliği esnasında yaptığı çalışmalar ile bu çalışmaların neticeleri Osmanlı Arşivi kaynakları temel alınarak ayrıntılı bir şekilde ele alındı.

Sonuç kısmında da, elde edilen veriler ışığında Bosna'yı, Osmanlı Devleti'nde ayrıcalıklı yapan noktalar, Ahmet Cevdet Paşa'nın müfettişliği esnasında elde ettiği başarının boyutları ifade edildi.

Çalışma sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen Arşiv Malzemesinin yanı sıra, olanaklar dahilinde, ulaşılabilen, konu ile ilgili diğer yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılarak objektiflik konusunda titizlik gösterildi.

Bu çalışma sırasında başta ailem olmak üzere, çeviri konusunda yardımından ötürü Öğr.Grv. Berna TÜRKDOĞAN'a; Osmanlıca belgelerin transkribindeki yardımlarından ötürü Yrd.Doç.Dr. Haluk KORTELE'e; Araş.Grv. Güven DİNÇ ve Öğr.Grv. Aydın BEDEN'e; metin tashihi ve çeviri konusunda kardeşim Zeynep AKIN'a, çalışmanın başından sonuna kadar desteklerini hep hissettiğim Dostum Araş.Grv Nimet Ayşe BAKIRCILAR ile Hocam Yrd.Doç.Dr. Cezmi KARASU'ya ve çalışmanın başından sonuna dek, değerli görüşlerinden yararlandığım, her türlü konuda destek vererek teşvik eden Danışman Hocam Prof.Dr.İsrafil KURTCEPHE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Hatice AKIN

Antalya 2004

GİRİŞ

Balkan yarımadasının kuzeybatısında bulunan Bosna-Hersek, XIX. yüzyılın sonlarında Avusturya'ya ait Dalmaçya'nın meydana getirdiği dar arazi şeridi ile Adriyatik Denizi sahilinden ayrılmaktadır. Neretva Nehri'nin güneyinden ve Kotor Körfezi'nin batı kıyısında denize ulaşmaktadır. Kuzeyde Una ve Drin Nehirlerinin arasında Sava Nehri, Bosna'yı Macaristan'a ait Hırvatistan ve Slavonya topraklarından ayrılmakta, doğuda Sırbistan sınırı Drin vadisini takip etmekte, Yenipazar ile Osmanlı Devleti'nin Kosova Vilayeti ile daha batıda Dinar Dağlarının yüksek zirveler bölgesinde Karadağ topraklarına komşu bulunmaktadır.¹

Coğrafyacılar, Bosna adının, aynı bölgede akan Bosna çayından, bazı yazarlar da Trakya'nın Vesyen (Latince'de Besiden) halkının adından çıkmış olduğunu söylemektedir. Burasının, Rama çayının adı ile isimlendirilmiş olduğunu söyleyenler de vardır. Kostantin Porfirogenet, Vosona (Latince'de Bosona) olarak zikretmektedir.²

Asıl Bosna; Verbaç, Drin ve Sava Nehirleri arasında olan yerlerden ibaret ise de Osmanlılar Bosna'yı fethetmeden önce Bosna kralları Hırvatistan'ın bir parçasıyla Hersek ve Yenipazar topraklarını ele geçirmiş olduklarından buraları da Bosna topraklarına dahil edilmektedir.³ Bir ordu komutanı olan Stephen Vukčić Kosoca, 1448 yılında "Herzog" unvanını Avusturya imparatorundan almıştı. Stephen'nin karısı aristokrat bir Alman ailesindendi. Bunun üzerine ülke Herzegowina olarak (Herzog ülkesi) anıldı. Herzegowina sözcüğü Osmanlı Türkçe'sine Bosna eyaletinin güney batı kısmında ona bağlı bir sancak olarak Hersek adıyla geçti.⁴ Osmanlı idaresinin son yıllarında Bosna vilayetinin ayrıldığı sancaklar; Saray (7 kaza), İzvornik (Tuzla, 10 kaza), Banoluka (5 kaza), Bihke (6 kaza), Travnik (5 kaza) ve Hersek (Merkezi Mester, 9 kaza) idi.⁵

Bosna dağlık bir bölge olup, dağları daima karlarla örtülü olacak derecede yüksek değilse de 1000'den 1500 metreye kadar yüksek dağları vardır. Bosna dağları bir taraftan Alp

¹ Besim DARKOT; "Bosna-Hersek", İ.A. , II C., İstanbul 1979, s.725

² L. İNCİCIYAN-H.D. ANDRESYAN; "Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası" *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C.4-5., 1975-1976, s.101.

³ *Bosna-Hersek*, Karabet Matbaası, 1324, s.10.

⁴ Murat TAŞAR- Burhan METİN-Altay ÜNAL İYAY; *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, İstanbul 1996, s.195.

⁵ Ömer Bosnavi; *Bosna Tarihi*, Ankara, 1979, s.121-122; Besim DARKOT; "Bosna Hersek", İ.A. C. II, s. 725

Dağlarına, diğer taraftan Şar ve Balkan Dağlarına bağlıdır. Bu dağların en büyüğü Dalmaçya sınırını ayıran Alp-Dinarin olup en yüksek tepesi Karadağ hududu dahilinde Kavm-Kum dağıdır ki burada 2850 metre irtifa vardır.⁶

Hemen hemen yatısı ormanlarla kaplı olan Bosna arazisi, tamamıyla Tuna'ya tabi Sava Nehri havzasında olduğu halde, Hersek Adriyatik'te sahili olup bütün nehirlerin sularını toplayan Narende Irmağı Alp Dinarını yarıp Dalmaçya'nın içinden geçerek "Narende Kanalı" denilen uzun bir körfeze akmaktadır. Sava Nehri, Avusturya ve Macaristan'dan gelip Una Nehri ile birleştikten sonra Osmanlı Devleti ile Bosna arasındaki sınırı ve sonra Sırbistan ile Avusturya ve Macaristan sınırını oluşturarak Tuna'ya dahil olmaktadır. Bosna Nehri, Bosna Saray'ın güney tarafından çıkarak Bosna sınırından geçip güneyden kuzeye doğru akmaktadır.⁷

Bosna'nın havası genellikle soğuk, kışları ise serttir. En sıcak yerleri Drin Nehri civarında Sava Nehri'ne yakın kuzey kısmı olup, Biške tarafları ve Bosna'nın yüksek bölgeleri çok soğuk olmakla birlikte kışın altı ay kar altında bulunmaktadır. Hersek ise tersine aşırı sıcak yazları ve Ekim-Ocak arasında bol yağışla belirginleşen nemli bir iklime sahiptir.⁸

Bosna-Hersek'te başlıca geçim kaynakları ziraat ve hayvancılıktır. Ayrıca kerestecilik de diğer geçim kaynağıdır. Ekili arazi miktarı bölgenin dağlık olan güney taraflarında daha az ise de Sava Nehri boyundaki ovalarda doğru artış göstermektedir. En fazla tahıl ürünleri, özellikle de mısır yetiştirilir. Hayvancılık tarım bölgelerinde ziraatla birlikte çiftliklerde yapılırken, dağlık kesimde sürüler halinde şekindedir. Bosna-Hersek ilk ve orta çağlardan beri maden zenginliği ile özellikle bakır, gümüş, altın ve kurşun madenleri ile bilinmektedir.⁹ Evliya Çelebi de Bosna eyaletinin maden zenginliğinden bahsederek Bosnasaray'ın güneyinde bulunan Vares maden ocaklarından 1200 ton demir elde edildiğini kaydetmektedir.¹⁰

⁶ Bosna-Hersek, s 11

⁷ Bosna-Hersek, s.11

⁸ Justin McCARTHY; "Otoman Bosna, 1800 to 1878", *The Muslims of Bosnia-Herzegovine*, Ed Mark Pinson, Harvard Univ. Pres Cambridge, Massachusetts 1994, s.55

⁹ DARKOT; a.g.m., s 727-728; daha geniş bilgi için bkz Bosna ve Hersek Vilayet Salnamesi, 1305.

¹⁰ Necdet ÖZTÜRK; "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s 85, Ocak 1994, s.28

VII. Yüzyılda Hıristiyanlığı esas olarak bu yöreye getirilen ilk havarilerden birisi olan Cyrill'in sınırlı bir zaman dilimi ve yayılım içinde bir ara Kirilik bir alfabe geliştirdiği biliniyorsa da, sonraları başlayıp bugünlere uzanacak surette, Bosna-Hersek'te yaşayan halklar "Sırp-Hırvat" adı verilen bir dili ortaklaşa kullanmaktadır. Müslüman çoğunluk da buna dahildir ve kullandıkları, çoğu zaman "Boşnakça" diye adlandırılan dil, esaslı biçimde Sırp-Hırvat karışımıdır.¹¹

Bosna Eyaleti, Yukarı ve Yüksek Bosna ve Aşağı veya Asıl Bosna olarak iki kısma ayrılmıştı. Bunlardan güneydeki bölüm Sen Saba dükalığı ve Herzegovina adını taşırdı. Asıl Bosna da ikiye bölünmüş olup batı kısmına Aşağı, doğu kısmına da Yukarı denirdi. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan bütün Bosna, şu dört livaya ayrılmıştı: Bosna, Hersek, İzvornik, Kilis.¹²

Esas itibariyle Bosna ve Hersek topraklarını içine alan yörede, yerleşimle ilgili, Paleolitik, Neolitik ve Bronz çağına ait kalıntılar bulunabilmiş olmasına rağmen, tarihçilerin ağırlık verdiği bilgiye göre bölgenin kayda değer ilk sakinleri Balkan yarımadasının kuzeybatı kesimlerine yayılmış, Hint-Avrupa kökenli bir kavim olan İlliryalıları idi. İlliryalıları M.Ö. III. yüzyıldan başlayarak bölgeye akın Keltlere karşı, daha sonrada Romalıları karşı savaşmışlardı. M.Ö. 229-228 yılları arasında yapılan savaşlarda bölge Roma hakimiyetine girdi. Roma İmparatoru Augustus döneminde (M.Ö. 35-33) yapılan savaşlarda ve İlliryalıların ayaklanmalarından (M.S. 6-9) sonra Roma, hakimiyetini sağlamlaştırdı. Roma'nın çöküşünden sonra büyük göçler sırasında Avarlar ve Slavlar bölgeye gelerek yerli halk ile kaynaştılar.¹³

Gotlar, III. yüzyılda Roma devrindeki Balkanlara akınlarda bulunmaya başlamış, VI. yüzyıl başlarında da İmparator Justinien tarafından Balkanlardan tamamen sürülmüşlerdi. geride kalan Gotlar ise hızla yerli halkın içine katıldı.¹⁴

VII. Yüzyılda Avarlar ve Slovenlerin burayı istila etmesi Roma medeniyetinin nüfuzunu ortadan kaldırdı. Sırp ve Hırvat kabileleri 626-640 yılları arasında Balkan

¹¹ M.Lutfullah KARAMAN; "Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekliiler", s.3

¹² İNCİCİYAN; a.g.m., s.103.

¹³ TAŞAR; a.g.e., s.193.

¹⁴ Justinien'in seferlerinden sonra en azından kuramsal olarak, Bosna Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Oysa ilk başlarda Batı Roma ve Doğu Roma topraklarını ayıran çizginin Batı yakasında yer almaktaydı. Noel MALCOLM; **Bosna**, Çev. Aşkım Karadağı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s.34.

yarımadasının kuzey batısını işgal ettiler. Bu kabileler Avarların hakimiyetini sarsarak, Balkan Yarımadası'nın kuzeybatısını istila ederek, Dalmaçya, bugünkü Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk'un kuzeyi ve Novipazar bölgesini ele geçirdiler. Çetine'ye kadar şimdiki Dalmaçya'yı ve bugünkü Bosna'da Vrba nehrine kadar uzanan bölgeyi işgal eden Slav kabilelerine Hırvat adı verildi. Asıl Sırlar, Karadağ çevresi, Zeta ve aynı ismi taşıyan nehir çevresi ile Raska adı verilen bölgeye yerleştiler. Bu şekilde Sırp ve Hırvat kavimleri arasında bölünen bu kabileler ortasında aynı dili konuşan halk ile Bosna ortaya çıktı ve banlara bölüştürüldü.¹⁵ Bosna hakimi için kullanılan bu unvanı Tvrtko'ya kadar onyediy kişi taşımıştır ve Tvrtko ile bu unvan krallığa yükselmiştir.¹⁶

Bosna ve çevresine yerleşen Slavlar, temelinde dini tercihlerin yattığı bölünmeleri yaşadılar. Ülkelerinin kuzeybatısında ve kuzeyinde bulunan Slavlar, Katolik mezhebine geçerek Vatikan'a bağlandılar. Bağlılık sadece dini tercihle sınırlı kalmadı. Zamanla beraberinde Latin Batı kültürünü, uygarlığını ve yaşama biçimin de beraberinde getirdi. Buna karşın doğusuna yerleşenler ise, Ortodoks mezhebini kabul ederek, Bizans'ın başkenti ve Ortodoks dünyasının merkezi olan İstanbul'a bağlandılar. Kültürel tercih olarak ise haliyle, Bizans ve Yunan'ı taklit ettiler. Başta Latin kültürü olmak üzere, diğer Avrupa kültür merkezlerinden uzak kaldılar. Bu uzaklığa bir de Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında olan düşmanlık ve mücadele katılınca, Katolik Slavlar (Hırvatlar) ile Ortodoks Slavlar (Sırlar) etnik manada düşman kardeş oldular.¹⁷

Bosna'daki Slavlar ise "Boşnak" adı ile anılmaya başlayarak, etraflarındaki diğer Slavlardan daha farklı üçüncü bir mezhebi din olarak kendilerine seçtiler. Bunun adı; Hıristiyanlığın değişik bir yorumu olan "Bogomil" mezhebi idi. Bogomil mezhebi temel itibarıyla Hıristiyanlık dininden sayılsa bile; Balkanlar'da bulunan çeşitli pagan unsurlardan etkilenen, Katoliklikten ve Ortodoksluktan çok farklı inançlara sahip olan bir mezhepti. Bu ülkeyi çevreleyen Katolik ve Ortodoks krallıklarına direnmenin bir başka boyutu, Bizanslaşmanın yada Latinleşmeye karşı bir önlem olarak tanımlanabilir. Bogomil Mezhebi, Mani düalizmine benzer bir inanç sistemine sahipti. Buna göre Şeytan, Tanrı'nın oğlu, İsa'nın da kardeşidir ve dünyaya hükmetmektedir. Bunun için dünya hayatını terk etmek gerekmektedir. Görünen dünya şeytanın yarattığı bir şeydi ve insanlara maddesel dünyanın

¹⁵ J. KRCSMARİK; "Bosna-Hersek", İ.A., İstanbul 1979, ss 729-735., s. 729.

¹⁶ İNCİCİYAN; a.g.m., s. 103.

¹⁷ Necmettin ALKAN; *Dağılan Yugoslavya Mozağında Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, s. 14

kokuşmuşluğundan, ancak pehrizkar bir hayatı benimseyerek yani dünya nimetlerinden kendilerini geri çekerek kurtulabilirlerdi. Tanrı'nın İsa'da vücut bulması bir tür yanılsama olarak kabul edilmeliydi. Su kullanılarak yapılan vaftiz töreni gibi, cismani varlıkların kullanımını içeren çeşitli merasimler de reddedilmeliydi. Haçın kendisi de yanlış itikatların nefret duyulan bir simgesi haline gelmişti.¹⁸ Temiz bir yaşantı sürdürmek, ibadet etmek, oruç tutmak ve hacca gitmek asıldır. Ayrıca evlilikten kaçınmak, şarap içmemek ve et yememek de diğer ibadetleri oluşturmaktadır. Hıristiyanlıktaki kilise düzeni de reddedilmekteydi. Bogomil Mezhebi'nin ayrıca "Bosna Kilisesi" adı altında kendilerine has kiliseleri vardı. Osmanlı'nın bölgede hissettirmeye başladığı ağırlığı, Bogomilizm'i dolayısıyla Bosna Kilisesi'ni ayakta tutarken, Bogomilizm de benzerlikleri dolayısıyla Anadolu Bektaşiliği aracılığı ile daha sonraki dönemlerin kitlesel halde Müslümanlığa geçiş hareketlerinin zeminin hazırlamıştır. Tabii bu noktada Osmanlı'nın bölgeyi yönetme politikası da vurgulanmalıdır. Doğal bir şekilde Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırlar karşısında bu durum Bosna Hersek feodallerinin tebaası nezdindeki hükümlerlik pozisyonunu sağlamlaştırmıştır.¹⁹

Kavimler Göçü sırasında tek bir millet olarak Bosna ve etrafındaki bölgelere yerleşen Güney Slavları, yukarıda anlatıldığı gibi üç farklı mezhebi kabul etmek suretiyle, birbirlerine düşman haline gelen üç ayrı halka ayrıldılar. Bu üç halkın, yani Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatların üzerinde yaşamak zorunda oldukları toprakların kesiştiği nokta ise Bosna idi. Bu yapı nedeniyle bölgede oldukça önemli problemler yaşandı: Katolikler ile Ortodokslar arasındaki mezhep kavgaları ve yine bu mezhep mensuplarının Bogomillere karşı yaptıkları Haçlı Seferleri'nin sürekli bu bölgede varolması mevcut hassas yapıdan kaynaklanıyordu.²⁰

Bosna'nın kuzey ve kuzey-batısının büyük bölümü de dahil olmak üzere VIII. yüzyıl sonları ve IX. yüzyıl başları Kral Charlemagne'ın Frankları tarafından ele geçirildi, 870'lere kadar da Frankların yönetiminde kaldı. Büyük olasılıkla işte bu dönemde Bosna'daki eski kabile sistemi değiştirilerek Batı Avrupa'nın feodal sistemine dönüştürülmeye başlanmıştır. Bugünkü Hersek ve Karadağ'da Sırların idaresinde bazı bölgeler kurulmuştur. IX. Yüzyıl ortalarında Sırp Zupa grupları bir araya gelerek bir tür Sırp Prensiği kurdular. X. Yüzyıl

¹⁸ Fred J. POWICKE; "Bogomils", *Encyclopedia Of Religion and Ethics*, (Ed : I Hastings), C II, New York 1909, s. 784

¹⁹ Bazı modern İslamcılara göre; Bogomillğin Ortodoksluğa ve Katolikliğe uzaklığından veya İslam ile arasındaki benzerliklerden ötürü (Evde, açık havada yada süssüz sade binalarda günde beş kez ve diz çökerek dua edilmesi), bu mezhebin aslında bir Hıristiyan mezhebi olmadığına İncil'in İslam'a uygun bölümlerini ve vahdet inancını yansıtan bir öğretisi olduğuna dair spekülasyon yapmışlardır. Tanıl BORA; *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul 1994, s. 18.

²⁰ Necmettin ALKAN; a.g.e., s. 15-16.

başlarında Hırvatistan bir iktidar ve bağımsızlık dönemi yaşadı. Yüzyılın sonlarına doğruysa Bosna'nın büyük bir bölümü Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğini kabul etmiş olan yeni toparlanmış ve geçici olarak güçlenmiş olan bir Sırp prensliği tarafından ele geçirilmişti. 960'lı yıllarda yeniden Hırvat yönetimi altına gelen bu bölge yarım asır boyunca bir Hırvat bölgesi olarak kaldı. 1019'da Bizans İmparatorluğu, Sırp ve Hırvat hükümdarlarına Bizans egemenliğini zorla kabul ettirdi. Sırp prensleri, Bosna'nın güneyinde kalan yerlerde (Duklje) birleşerek tekrar Sırp Krallığını oluşturmuş, ancak 1101'de yıkılmıştır. XI. yüzyılın sonları Batı Balkanları tarihinde bir dönüm noktasıdır. Sırlar Doğuya Razka'ya doğru ilerledi. Bu arada Hırvat toprakları Macaristan tarafından ele geçirilmişti. Macar kralı Koloman zamanında (1096-1116) Bosna kısmen işgal edildi. 1137 senesinden Bosna, kral II. Bela'nın egemenliğine girince Bela tarafından Ladislas'ı Bosna Dukası yaptı. Macar hükümdarlığı yerel güçlerin otoritesine müdahale etmedi, eski kanun ve adetler devam etti ve Bosna'nın muhtariyeti devam etti.²¹ 1160-1170 arasında Bosna kısa bir süre için yeniden Bizans denetimine alındı ancak 1180'lerden sonra Hırvatistan tekrar Macar bağlantılarına geri döndü. Bosna bütünüyle Macar denetiminden çıkmış, artık ne Bizans'ın ne de Hırvatistan'ın yönetiminde olduğu için tarihinde ilk kez neredeyse bağımsız bir ülke olarak var olma fırsatını elde etmişti.²²

Ülke tarihinde üç güçlü hükümdar hemen göze çarpmaktadır: 1180-1204 arası hüküm sürmüş olan Ban Kulin, Ban Stephen Kotromaniç (1322-53) ve Kral Stephen Tvrtko. Söz konusu hükümdarın ikincisinin yönetiminde Bosna, Hersek Beyliği'ni de içine alacak şekilde genişletti; üçüncü hükümdarın yönetiminde ise güneye doğru ilerledi ve Dalmaçya kıyılarının geniş bir bölümünü de ele geçirdi. Doğrusunu söylemek gerekirse, Tvrtko'nun hükümdarlığının ikinci yarısında Bosna, Batı Balkanların en güçlü devleti haline gelmişti.

Üç hükümdarın yönetiminde oldukları dönemler arasında kimi zaman yerli soylu aileler arasındaki yaygın iktidar çekişmeleri sonucunda, Bosna fiilen yada resmen bölünmüştü. Bosna'daki toplumsal ve siyasi sistem, temelde feodal bir yapıda olmasına karşın, askeri yükümlülüklerini yerine getirmezlerse, soyluların arazilerinin krallığa iade edilmesini gerektiren katı bir feodalizm anlayışı da yoktu. Soylular bağımsız toprak sahipleriydi ve

²¹ KRCSMARİK; a.g.m., s. 729.

²² MALCOLM; a.g.e., s. 40-43.

bölgesel güç konumlarını kullanarak Bosna tacını kimin giyeceğini belirleyebiliyorlardı. Ortaçağ Bosna'sının politik istikrarsızlığının nedeni işte buydu.²³

Bosna Kilisesi XIII. yüzyılda Katolik Kilisesi'nden ayrı düşmüş ve Roma'nın nüfuzunu yeniden kurmaya çalışan Fransiskenler'in 1340'lı yıllarda ülkeye gelişlerine kadar da kendi başına Bosna'da varlığını sürdürmüştü. Ban Kulin, bağımsız Bosna Kilisesi'ni kurarak Bogomillîği resmi din olarak kurumsallaştırdı. Türklerin ülkeyi fethetmesinin hemen öncesinde, kilise görevlilerinin kiliseden ihraç edilmelerine ya da Katolik mezhebine zorla döndürülmelerine kadar, Bosna Kilisesi Roma Kilisesi'ne karşı, bir asır mücadele etti.

Ban Kulin döneminde ekonomik gelişmeye çok önem verilmiştir. Kulin, Ragusa ile 1189 yılında ticari bir antlaşma imzalamış, Ragusalı tüccarları zengin Bosna madenlerinden yararlanmaları için teşvik etmişti.²⁴ Ayrıca Hum (Hersek) Kralı Stephen Nemenja'yla iyi ilişkiler kurmuştu. Ancak kendisini hala Bosna üzerinde mutlak egemenlik sahibi olduğunu sanan Macaristan ve kendi çıkarlarına uygun politik nedenler yüzünden Macaristan ile ittifak kuran Zeta (Karadağ) ile ilişkiler o kadar da iyi değildi. Aralarındaki mücadele savaş şeklinde değil, kilise politikaları şeklinde yaşandı. Bosna, Ragusa Başpiskoposluğu'nun nüfuzu alanı içindeydi. Macarlılar, daha Macar yanlısı olan Split Başpiskoposluğu'nun nüfuzu altına girmesi için 1190'lı yılların başında Roma nezdinde girişimde bulundu. Ayrıca Zeta hükümdarı Bosna'yı gözden düşürmek ve muhtemelen Bosna'nın bir kısmını işgal edebilmek amacıyla Papalık'tan izin alabilmek için Ban Kulin ve halkının dinsel sapkın haline geldiğini yolunda Roma'ya şikayet mektupları gönderdi. Sonunda Ban Kulin, Bosna Kilisesi'ne ait bir konsey toplayarak bir çok hatalı davranıştan vazgeçildiğini dair resmi bir açıklama yaparak durumun yatıştırdı. Ancak sapkınlık suçlamasıyla Bosna'yı lekeleme ve baskı kurma çabaları yer etmiş oldu.²⁵

1204'te Ban Kulin'in ölümünü izleyen 50 yıl boyunca Bosna kendisinden daha güçlü olan komşusu Macaristan'ın sürekli baskısı altında kaldı ve bir karışıklık dönemi başladı. Katolik partisi Kulin'in kabilesinden Priyezda'yı hükümdar saydı ancak, çoğunluğu oluşturan Bogomil grubu Ninoslev'i tuttu.²⁶ Macarlar, Bosna Piskoposluğu üzerinde denetimi ele geçirme planlarından vazgeçmemişti. 1230'lu yıllarda Papalık, Macaristanlı yöneticilerden ve

²³ MALCOLM; a.g.e., s.46.

²⁴ TAŞAR; a.g.e., s.194

²⁵ MALCOLM; a.g.e., s.47

²⁶ KRCSMARİK; a.g.m., s.730

Piskoposluktan aralıksız taleplerde bulundu. Bosna'yı işgal etmek için dinsel bir bahane arayan Macar yöneticilerinin bu amacı, usulüne uygun bir biçimde 1230'lu yılların sonlarında gerçekleşti. 1238'de Macarlar Bosna'nın orta-güney bölgesini ele geçirmiş ancak Bosna'nın başındaki Ban Ninoslev, topraklarının bir kısmını korumayı başarmıştı. Macar orduları Moğol tehlikesi nedeniyle geri çekilince Ban Ninoslev bölgeyi tekrar ele geçirmişti. Ulu Han'ın ölüm haberi üzerine Moğol ordusu Zeta ve Sırbistan üzerinden, Bosna'nın çevresinden dolaşarak geri dönünce geride çok fazla yara almamış bir Bosna bıraktılar.²⁷

XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Bosna'nın soyutlanmış bir görüntüsü vardı. 1252'de Macarlar Bosna Piskoposluğu'nu, Macar sınırları içindeki Başpiskoposluğun nüfuzu altına alınması için – ki bu Piskoposun Bosna dışında (Slavonya) yaşamasını ve herhangi bir dış otoritenin Bosna Katolik Kilisesi'ni etkilemesini imkansız hale gelmesini de beraberinde getiriyordu – Papa'dan izin aldılar.

Macaristan 1253'te Bosna'yı işgal etmek için bir girişimde daha bulundu. Bu tarihten sonra Bosna Banlığı kendi başının çaresine bakmak zorundaydı ancak Bosna'nın bazı kuzey kesimleri Macaristan kraliyet ailesinin üyelerine tahsis edildi ve bu toprakların kuzeydoğu kanadı, bir Macar dukalığı (Maçva) oluşturmak üzere kuzey Sırbistan toprakları ile birleştirildi.

Bosna'nın bir sonraki hanedan ailesi, işte bu kuzey kesiminden çıktı. 1280 yılında Stephen Kotroman, Bosna bölgelerinden birinin hükümdarı olan babasının yerine geçti ve Maçva dükünün kızı ile evlendi. Başka bir soylu aile olan Zubiçelilerle yaptığı uzun iktidar mücadelesinin ardından 1322'de iktidarı ele geçirdi ve bazı kuzey bölgelerini birleştiren daha geniş bir Bosna Devleti kurmaya girişti. 1326'ya geldiğinde Hum (Hersek) topraklarının çoğunu kendi topraklarına katarak, tarihinde ilk kez Bosna ve Hersek tek bir siyasi varlık oluşturdu.²⁸

Kotromaniç, yabancı güçlerle dostça ilişkiler geliştirmeye özen gösterdi. Ayrılıkçı Bosna Kilisesi'ni tanıyıp desteklediği için Papalık'la hassas olan ilişkilerini düzeltmek için 1340 yılında Fransiskanların Bosna'da misyonerlik kurmalarını kabul etti. 1347'den önce bir

²⁷ MALCOLM; a.g.e., s.49.

²⁸ TAŞAR; a.g.e., s.194.

tarihte kendisi de Roma Katolik mezhebini benimsemiş görünüyordu. Kotromaniç'ten sonra, Bosna hükümdarlarının çoğu Katolik olmuştu

Kotromaniç 1353'te öldüğünde bağımsız, güçlü ve zengin bir Bosna bırakmıştı. Yerine gerekli otorite ve askeri güce sahip olmayan, henüz 15 yaşında tahta geçen Tvrtko'nun hükümdarlığının ilk on dört yılı Bosna soylularının çıkardığı isyanlarla ve bu bölünmeyi fırsat bilip topraklarının işgal etmek isteyen Macaristan'la mücadele ederek geçti. 1366'da Bosna soylularından bir grup, kardeşi Vuk'u tahta geçirince Tvrtko Macar sarayına sığınmak zorunda kaldıysa da 1367'de Macar kralının yardımı ile iktidarı yeniden ele geçirdi.²⁹

Bundan sonra Tvrtko güneye yöneldi. Güney Balkanlarda dağınık Sırp prenslerini toplayıp büyük bir devlet kuran ve geniş topraklara sahip olan 1355'de Stefan Duşan'ın ölümü ile Sırp devletinin yeniden parçalanması merkezi otoritenin zayıflayarak feodal beylerin kendi başlarına hareket etmeleriyle aralarında başlayan mücadelede Lazar Hrebljanoviç'i destekledi ve bu desteğinin karşılığını Bosna'nın güneyindeki ve güneydoğusundaki geniş bir toprak şeridini ülkesine katarak gördü.³⁰

Öncelikle Kotor koyunun kuzey tarafından kendine ait yeni bir ticaret limanı kurmak istediysede bu girişimi, Bosna'nın iç ekonomisinin bağımlı olduğu Raguzalı tüccarları kızdırdığından ticaret merkezini Ragusa'dan Novi'ye çevirme planı gerçekleşmedi.

Macaristan kralının 1352'de ölmesinden sonra Hırvat topraklarında patlak veren iç savaşta, Hırvat ailelerinin en güçlülerinden biriyle ittifak kuran Tvrtko, ordularının Dalmaçya'ya göndererek ölümünden sonra Venedik'in eline geçecek olan hemen hemen bütün kıyı şeridini denetimi altına aldı. Tvrtko, o tarihte sınırları iyice genişlemiş olan Bosna Krallığı'nın hükümdarı olarak 1391'de öldü.

1380'lerin sonunda ve 1390'ların başında batı Balkanlar'da büyük bir dönüm noktası gerçekleşiyordu. Osmanlılar 1350'den başlayarak Trakya ve Bulgaristan üzerinden batıya doğru ilerlemekteydi. Bizans'ın Balkanlarda etkisiz bir güce sahip oluşunun yansısı Duşan Çarlığı'nın parçalanmışlığı, Türk fetihlerinin bu bölgelerde genişlemesine yol açmıştır. Dolayısıyla Balkanlardaki Türk ilerleyişine bu bölgelerindeki prensler mani olamamışlar,

²⁹ MALCOLM; a.g.e., s.51-52.

³⁰ TAŞAR; a.g.e., s.194

1371'deki Çirmen savaşı, Sırlar için ağır bir mağlubiyetle neticelenmiş ve bunlar Osmanlı vassalı olmak zorunda kalmışlardır.³¹

Balkanların iç bölümünde sıra, Duşan'ın Sırp Çarlık Devleti'nin kalıntılarına geliyordu. Bunların arasında daha güçlü ve önemli olan Lazar, Çar Uroş'un ölümünden sonra (1371), Rascia (Raşka) da önderliği eline geçirmişti. Lazar, mahalli idare sahiplerini kısmen iyilikle, kısmen de zorla kendine bağlamıştı.³² 1380'li yıllarda Türkler, Sırbistan'a akınlarda bulunmaya başladı. 1388'de bir grup Türk akıncısı Bosna yönetimindeki Hum bölgesine girdi, ancak yerel bir soylunun kumandasındaki kuvvetler tarafından yenilgiye uğratıldı. Bizans resmen Osmanlı Devleti'nin vasallığı altına girmesine rağmen, Balkanlarda Sırp devletinin kalıntıları ile ilişkilere devam ediyordu. Eskiden bir Sırp Patrikliğine şiddetle karşı gelen Bizans, Lazar'a dostça bir tavır takındı. İstanbul'un rızası alınmadan Peç (İpek)'de bir Sırp Patrikliği'nin kurulmasından doğmuş olan kilise ihtilafı anlaşma yolu ile 1375 yılında halledilmiş, Sırp kilisesine uygulanmış olan afaroz kaldırılmış ve bu kilisenin başındaki ruhaninin patriklik derecesi kabul edilmiş idi.³³

Sırp knezi Lazar ve Bosna Kralı Tvrtko'nun liderliğinde toplanan Balkan devletleri büyük bir kuvvet oluşturdular. Bu ittifakın teşekkülü Balkanlardaki devletlerin askeri güçsüzlükleri dolayısıyla Osmanlı yayılmasının mümkün olduğu şeklindeki iddiaların yetersizliğini ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Bulgar direnişini kırıp onların ittifaka girmesini engelleyen I.Murad bu müttefik gücü, Kosova'da büyük bir mağlubiyete uğrattı. Bu Sırp devleti için ölüm darbesi olmuş ve Osmanlıların Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e doğru ilerleyişlerinin başlangıcını teşkil etmiştir.³⁴ 1392 yılına gelindiğinde, Bosna uzun bir idari zayıflık ve siyasi karışıklık dönemine girdi. Bosna Devleti, Tvrtko'nun ölümünden sonra parçalanmadı. Fakat, zengin bölgesel güç kaynaklarına sahip olan soylular, varlıklarını göstermek üzere soylular yeniden harekete geçti. Bosna'daki yöneticiler de önde gelen soyluların arasındaki çekişmelerin ortasında kaldı. 1404 Bosna Kralı Ostoja tahttan indirildi ve II Tvrtko tahta geçti. Ancak Macarların desteği ile Ostoja tekrar tahta geçti. Macarlarla ilişkilerin düzelmesinde Bosna soylusu Hrvoje'nin de katkısı oldu. 1414'de ise Osmanlı Devleti, II Tvrtko'yu Bosna'nın meşru kralı ilan etti. Bir yanda Kral

³¹ Feridun M EMECEN; "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı'nın (1389) Önemi", "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı'nın (1389) Önemi", **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s.7.

³² Muzaffer TUFAN; "Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri", **ERDEM**, C.V, S.XV, Eylül 1989, s.946

³³ TUFAN; **a.g.m.**, s.946.

³⁴ EMECEN; **a.g.m.**, s.7.

Ostojave Macar ordusu ve bir yanda Osmanlılar ve Bosna soylusu Hrvoje'nin bulunduğu mücadele Macarların yenilgisiyle sonuçlandı. Bundan sonraki tarihlerde de Osmanlıların Bosna'ya akınları ve iktidar mücadelelerine müdahaleleri devam etti.³⁵

II. Tvrtko 1443'te ölümüne kadar iktidarda kaldı. Hükümdarlığının son yıllarında giderek yoğunlaşan Türk akınları ve Hum Beyi Stephen Vukčić'in sürekli büyüyen gücü göze çarpmaktadır. Vukčić, başlangıçta Tvrtko'nun halefi Stephen Tomaš'ı tanımayı reddetmiş, bu olayı birkaç yıl sürecek olan bir iç savaş takip etmişti.³⁶ 1446'da bir anlaşmaya vardılar fakat Vukčić, Türklerin yarı bağımsız vasalı olarak doğu Bosna'daki Srebrenica bölgesinin denetimi için hala Bosna kralına karşı savaşmakta olan bir Sırp hükümdarına George Brankoviç'e destek vermeye devam etti.

İstanbul'un fethi ve Bizans İmparatorluğu'na son verilmesi Avrupa'da büyük heyecan yarattı. Papa II.Pi'nin yeni bir Haçlı Seferi için Bosna Krallığı ile Hersek Dükalığı'na özel önem vermesi dikkat çekti.³⁷ Kral Stephen Tomaš 1450'li yıllarda Türk tehdidine karşı papanın desteğini sağlamaya çalışıyordu. Papalık ise Bosna'daki dinsel sapkınlığına takılmaktaydı. Kral Stephen Tomaš 1459'da zulüm politikasını benimseyerek Bosna kilisesi din adamlarını toplayıp iki seçenek sundu: ya Katolikliğe dönmek, ya da Bosna'dan sürülmek. Böylece Bosna Kilisesi'ne en ağır darbeyi bizzat Bosna Kralı vurdu.³⁸

Stephan Tomaš, 1461'de ölüp yerine oğlu Stephan Tomašević başa geçtiğinde Bosna'nın sonu yakındı. Tomašević, geniş çaplı bir Türk istilasının tahmin ettiğini, 1461 yılında Papa'ya bir mektup yazarak ifade etti ve yardım için yalvardı. Türklerin fethinden önce yapmış olduğu son yardım çağrılarının birinde, Kral Stephan Tomašević şöyle yazmıştı: *"Türkler, köylülere karşı şefkatli bir tutum içindeler. Kendilerine kaçan herkesin özgür olacağını vaat ediyorlar ve gelenleri merhametle kabul ediyorlar. İnsanlar, bu hilelere kanarak beni yüz üstü bırakacak"*.³⁹ 1463 yılının başlarında da Venedik'e yazarak Türklerin söz konusu yılın yazında Bosna ve Hersek'in tümünü işgal etmeyi planladıklarını ve daha

³⁵ MALCOLM; a.g.e., s.56-57.

³⁶ KARAMAN; a.g.m., s.6-7

³⁷ Ahmet EYİCİL; "Bosna-Hersek", *Türkiye Günlüğü*, s.36, Ankara Eylül-Ekim 1995, s.29

³⁸ MALCOLM; a.g.e., s.59.

³⁹ Söz konusu "hile", bir aldatmaca değildi. Müslümanlığı kabul eden köylüler için, genellikle büyüklüğü beş ile on hektar arasında değişen ufak çaplı bir arazinin veya çiftliğin tam mülkiyetine sahip olabilecekleri daha güvenli bir iltizam sistemi mevcuttu. MALCOLM; a.g.e., s.96.

sonra Dalmaçya'daki Venedik topraklarını tehdit edecek şekilde ilerleyecekleri konusunda uyarıda bulundu. Ancak hiçbir yardım alamadı.

Osmanlı Devleti'nin Bosna fethine karar vermesinde Stephan Tomašević'in gönderdiği harcı kesmesi ve bu işle ilgili İstanbul'dan gönderilen iki elçiyi hapsedmesi, Balkanlar'da Osmanlı aleyhine faaliyette bulunmanın yanısıra Venedik seferi için de stratejik bir tehlike olması, Bosna kralının haçlı seferi hazırlıkları sırasında Macaristan'ı, Venedik ve Arnavutları Türklerin aleyhine teşvik etmesi etkili oldu. Ayrıca Niş geçidinden Morava vadisine inmek, Osmanlıları, Sırbistan'ı ihya eden zengin gümüş madenlerine götürüyordu. O zaman Macaristan ve İtalya'ya (Dubrovnik'ten) ihraç olunan bu Sırp gümüşünü doğuya, Osmanlı ülkesine çevirmek, Sultanların başlıca amaçlarından biri olacaktır. Zira, imparatorluğun kurulmasını sağlayabilecek merkezî büyük bir ordunun beslenmesi, ancak geniş gümüş stokuna sahip bir merkezî hazine ile gerçekleşebilirdi. Batı Balkan'da Osmanlı egemenliğinin yeniden kuvvet kazandığı bir dönemde, 1436 yılında, II Murat Sırbistan'ın, çıkardığı gümüşü İtalya'ya göndermesini yasaklaması dikkat çekicidir. Fatih'in seferinde zengin gümüş madenlerinin varlığı önemli etken olmuştur.⁴⁰

Makedonya, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yolların birleştiği Üsküp Osmanlı uc beylerinden İshak Bey oğullarının yerleştiği bir merkez olup bu memleketlerin fethinde hareket üssü olmuştur. Bosna'nın Osmanlılara tabiiliğini Üsküp uc beyleri sağlamıştır (1429) Güney Bosna'da Hodidjed (sonra Saraybosna) ovasında yerleşen kuvvetleri, Fatih döneminde bütün Bosna'nın fethini (1463) hazırlamışlar.⁴¹ Kral ve esir olan Bosna feodallerinin öldürülmesi ile Orta Çağ Bosna devletini sembolize eden Bosna parlamentosunu da ortadan kaldırmıştır.⁴²

1463 yılının ilkbaharında II Mehmet'in komutasında Edirne'de toplanan büyük bir Türk ordusu Bosna'ya doğru harekete geçerek Üsküp'e geldi. Sadrazam Mahmud Paşa idaresindeki kuvvetler Vrbas ve Drin Nehirlerini aşarak Bosna'nın kuzey ve batısına doğru ilerlemiş, birkaç hafta içinde yetmişten fazla müstahkem mevki ve kale Türklerin eline geçmişti. Düşen ilk Bosna kalesi Eski Bobovac kraliyet sarayı olmuştur. Kral Stephan

⁴⁰ Halil İNALCIK; "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, OBİV yayımları, İstanbul 1993, s. 14

⁴¹ İNALCIK; **a.g.m.**, s. 14.

⁴² Enes PELİDİJA; "Sultan Mehmet II, Bosna ve Boşnaklar", **XIII. T.T.K.**, Ankara (4-8 Eylül 1999), C. III, Kısım I, Ankara 2002.

Tomašević, kuzeybatıya doğru Jajce (Yayçe)'ye kaçarak Ključ Kalesi'ne sığınmış, kale Türkler tarafından kuşatılınca teslim olmuştur.⁴³

Fethedilen Bosna toprakları Osmanlı kanunları gereğince bir sancak teşkilatına bağlanmıştı. Fatih Saraybosna şehrini tesis ve imar ettirmiştir ki Saraybosna Bosna Sancağı'nın merkezi olmuştur. 1483'te Hersek ele geçirildi ve idaresi Bosna Sancağı'na bağlandı. 1501'de Kulin, Vakuf, 1503'te Prozor ve daha sonra İzvornik fethedildi. Bütün Bosna'nın fethi ancak Kanuni döneminde Belgrad'ın fethinden (1521) ve özellikle Mohaç Zaferi'nden (1526) sonra tamamlanmıştır.⁴⁴

⁴³ Ahmet MARANKİ; *Balkan Mezalimi*, İstanbul 1993, s.21.

⁴⁴ Ahmet Cevat EREN; *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s.16-17

1.BÖLÜM

FETİHTEN TANZİMAT'A BOSNA

1.1 OSMANLI İDARESİNDE BOSNA

Bosna, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısında ilkin Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak düzenlendi, kendi defterhanesi, yani mali özerkliği vardı. 1463'te Fatih Sultan Mehmet, Bosna-Hersek ve çevresinde fethettiği bütün toprakları birleştirerek sancak haline getirmiş ve sancakbeyliğine de Semendire Sancakbeyi olan Minnetoğlu Mehmet Bey'i tayin etmiştir.¹

Bir beylik olarak idare edildiği 1463 tarihinden 1550 yılına kadar Bosna Sancak'ının merkezi Saraybosna şehri idi. 1550'de Travnik'e naklolundu. 1583'te Bosna eyalet haline getirilince eyalet merkezi Banyaluka kabul edildi fakat, 1684'te tekrar Travnik'e naklolundu. Böylece, 1684'den 1850 yılına kadar Travnik, eyalet merkezi olarak kaldı. Tanzimat devrinde yapılan teşkilatta ise Saraybosna şehri merkez kabul edilmiş ve Avusturya tarafından işgaline kadar burası vilayet merkezi olarak kalmıştır.²

1580'de Bosna müstakil bir beylerbeylik oldu. XVI yüzyıl sonlarında 389 tımar ve zeameti olan beylerbeyinin, 3000 hassa askeri beslediği ve savaşlarda padişaha 10.000 asker verebilen, önemli bir eyaletti. Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın yaptırdığı eserlerle Osmanlı şehri hüviyeti kazanan Banyaluka'ya taşındı. 1580'de, Ferhad Paşa'nın sancakbeyliği sırasında Bosna, stratejik ve askeri önemi dolayısıyla eyalet haline getirildi. Daha sonraları "Bosna Paşalığı" ile şöhret kazanacak olan eyalet, ilk teşkili sırasında Bosna, Hersek, Kilis, Pojega, Ohraviçe, Kırka, İzvornik sancaklarından meydana geliyordu. Ayrıca, 1584'te Krupa ve Yenipazar (Novipazar) sancak haline getirilerek buraya bağlanmıştı. XVI. yüzyıl sonlarında Çernik sancağı da eyalete dahil edilmişti.³

Bosna Eyaleti, takriben Slovenya'nın güneyinden Dirin, Vrbas, Una Nehirlerinin geçtiği bölgeyi kaplamakta ve bütün Hersek ve Karadağ'ın bazı kısımları da dahil olmak

¹ Necdet ÖZTÜRK; "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.85., Ocak 1994, s.29.

² Ahmet Cevat EREN; *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s.18.

³ ÖZTÜRK; a.g.m., s.30.

üzere Dalmaçya kıyılarına kadar uzanan geniş ve zengin bir bölgeyi içine almaktaydı. Fakat 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan sonra Dinarik Alplerinin batı kısmında kalan ve eski Hırvatistan'a ait olan yerler Avusturya'nın eline geçti. Dalmaçya'da Bosna'ya ait sahillerden yalnız Klek limanı ile Sutorina geçidinin bir kısmı Bosna'da kaldı. Bu tarihlerden sonra sınırları daralan Bosna'ya Yenipazar Sancağı ilave edildi. Bundan sonra Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerinin sınırlarında büyük değişiklikler oldu ise de, Pasarofça Antlaşması'ndan Berlin Antlaşması'na kadar 1832'de Sırlara verilen birkaç nahiyeden başka Bosna Eyaleti'nin sınırlarında büyük bir değişiklik olmadı. XIX. yüzyıl başlarında Bosna-Saray, Travnik, İzvornik, Banyaluka, Hersek, Bihke ve Yenipazar olmak üzere, yedi sancaktan ibaretti.⁴

İmparatorluğun yükselme devrindeki yayılma doğrultusu olan batıdaki uç eyaleti oluşu, Bosna'nın önemini pekiştiriyordu. Bosna Beylerbeyi, Batı'ya doğru akın düzenleme insiyatifine de sahipti. Bosnalı Ömer Lütfi'nin (Ömer Bosnavi), 1736'de Osmanlı ile Rusya ve Avusturya orduları arasında yapılan savaşları hikaye eden Tarih-i Bosna der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa adlı vakayinamesinde söyledikleri, Osmanlı'nın Bosna'ya atfettiği özel önemi özetler: "Bosna Eyaleti Osmanlı ülkesinin o yönde sağlam bir seddi ve Rumeli yöresinin kilidi olarak kabul edilirdi. Toprak bakımından geniş olamamakla birlikte, sözgeşi Mısır ve Şam eyaletleri gibi ayrı bir ülke sayılsa yeridir."⁵

Osmanlılar bu topraklara hakim olunca tımar sistemini tatbik ettiler, böylece mahalli derebeylik çöktü. Devlete bağlı kalanlar Osmanlı askeri kadroları içine alındılar. Dolayısıyla Osmanlı yayılışı, muhafazakar bir karakter taşıdı, ani fetih ve yerleşme olmadı. Rum, Sırp, Arnavud asiller ve askeri sınıflar yerlerinde bırakıldı. Ancak bunların halk üzerindeki kontrolleri, tımar rejimi prensipleri dolayısıyla ortadan kaldırıldı. Bunlar Hıristiyan tımar erleri olarak Osmanlı sistemi içindeki yerlerini aldılar. Nitekim Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk mntıkalarında çok sayıda Hıristiyan sipahi tespit edilmiştir. Bunların normal Osmanlı tımarlarından herhangi bir farkı olmadığı Tahrîr defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁶

⁴ EREN; a.g.e., s.17.

⁵ Tanıl BORA; **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yay., I Baskı, İstanbul 1994, s.22

⁶ Feridun MEMECAN; "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı'nın (1389) Önemi", **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s.12

Osmanlı hakimiyeti devrinde Bosna'da muafiyet geniş çapta uygulanıyordu, yani Bosna ahalisinin büyük bir kısmı rüsumlarından avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muafı. Sipahilerin yanı sıra, ki bunlar genellikle imtiyazlı tabaka olarak; bütün resmi reayadan avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye vergilerinden şehirli Müslüman ahalisi muafiyet kesbetmişlerdi. Bu bağlamda en karakteristik örneği Bosna'da Saraybosna sakinleri oluşturuyordu. Bundan başka, Osmanlı sultanları çok erkenden beri, Bosna'nın köylü Müslümanlarına muafiyet bağışlıyorlardı. Keza, Bosna'da Hıristiyanların önemli bir sayısı, Osmanlılara karşı çeşitli hizmet ve yararlılıklarından dolayı, ilk sırada hayvancılıkla uğraşanlar (Vlahlar), madenciler, martoloslar, vb. söz konusu muafiyetten istifade ediyorlardı. Bunların amirleri, baştakileri, sivrilmişlerdi. –serbest tımarlardan da yararlanıyorlardı. Hatta bunlardan bazıları ayrıca nakden maaş alıyorlardı. Ve nihayet, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bosna'nın bazı şehirlerinde iskan edilen Yahudiler de muafiyetten yararlanıyorlardı.⁷

Şehir halkına bazı muafiyetlerin verilmesi, Bosna'da XVI. yüzyılın sonlarına kadar şehirlerin tam anlamıyla Müslüman şehirleri olmasında en önemli etken olmuştur. Muafiyetin yasayla tesbit edilmesi, yani, genellikle Müslüman şehir halkına ait olan, reaya statüsünden ve reaya vergisinden serbest bırakılma, Osmanlı İmparatorluğu'na söz konusu halkın şehirlere çabuk taşınması yolundaki amacını elde etmesine imkan vermiştir ve bu şehirler de imparatorluğun güçlü desteği olmuştur. Bilindiği gibi muafiyet şehirlerde uygulanmış ve gelişmenin belirli derecesine bağlı olmuştur. Bir yerin kasaba statüsünü kazanabilmesi, halkın reaya statüsünden, resm-i çift sipahi vergisinden ve avarız-ı divaniye ile tekalif-i örfiye devlet vergilerinden bağışlanmış olmaları için devamlı yerleşmiş Müslüman halkı, tüm ibadetlerin yapılacağı en az bir caminin ve devamlı haftalık "Pazar" gününün olması şartlarını gerçekleştirmiş olmasına bağlıdır.⁸

Curipeschitz'e göre devşirmelerin içinde en çok yükselenler Bosnalılardır. Zaten Bosnalılar Türkler tarafından en çok tutulan ve namuslu bulunan kişilerdir. Onlar gerçek Türklermiş gibi sevilip sayılıyor; hatta yetiştirildikten sonra gerçek Türklerden daha güvenilir bulunuyorlar. Bosnalıların gerçekten de yetenekli ve yakışıklı görünüşleri vardı. Türklerden onları ayrılan özellikleri onlardan uzun boylu, iri yapılı ve onlardan daha gösterişli ve

⁷ Avdo SUÇESKA; *Tekalif-i Şakka*, Cevren Priştine 1981, s.55.

⁸ Adem HANDZİÇ; "XVI. Yüzyılda Bosna'da Şehir Halkının Teşekkülü Hakkında", *Priştine*, Eylül 1977, Yıl: V, No.: 15, Priştine, s.66.

yetenekli olmalarıdır. Bunun için de Türk padişahı bunları küçük yaşta sarayına alır, istediği gibi yetiştirir ve Bosnalı olduklarını unutturur.⁹

Osmanlıların (Kıla-i Hakaniye Kaptanlıkları) adını verdikleri kaptanlar Bosna'ya hakim bir durumdaydılar. Bosna Eyaleti'nde görülen özelliklerin birincisi bu kaptanlıklardır. Kaptanlıkların kökeni ve kuruluşu ve bunlara ait nizamnameler gün ışığına çıkarılmamıştır. Bunlara ait elde edilen bilgi sadece kendilerine verilen beratlardan çıkarılmaktadır. Kaptanlar, ocaklık sistemi içinde yer almaktadır.¹⁰ Bunlar adeta Avrupa'daki feodal beyler gibi, soya dayanan bir asilzade sınıfını teşkil ediyorlardı. Bunların Avusturya Markgraf'larına (baron) karşı kurulduğu ve ilk kaptanlığın 1558'de Gradiçka'da ve Krupa'nın fethinden sonra ikinci kaptanlığın 1565'te burada, 1591'de Gabela ve 1592'de Bihke'de tesis olunduğu bilinmektedir. XVII. Yüzyılın ortalarına değin bütün sınır bölgesinde, Sava'daki kaptanlıktan başka, daha 18 kaptanlık, yani toplam 19 kaptanlık kurulmuştu.¹¹

Her kaptanlık belirli bir araziye sahipti ve her kaptanlık, bulunduğu arazi dahilinde en müstahkem ve kuvvetli kale adına göre adlandırılırdı. Yine her kaptanlıkta en aşağı bir kale ile bir kula bulunması şarttı. Buralarda askerlerin mesken ihtiyacını karşılayacak binalar bulunurdu. Her kaptanlığın sınırı belli olup, bir sancak kaptanlığının sınırı, diğer sancak sınırını aşamazdı. Bir kazada iki veya üç kaptan bulunabilirdi. Kaptanlıkların başlarında bulunanlara reis anlamına gelen Kaptan deniyordu. Kaptanlar aynı zamanda buldukları bölgenin askeri kumandantıydılar. Kaptanlık, berat yolu ile babadan oğula intikal eden bir unvandı.¹²

Kaptanlıkların vazifeleri şöyle özetlenebilir; gece-gündüz sınır boylarında düşmana ve sınırlara hücum eden eşkıyaları kontrol ve takip etmek, bölgeleri çevresindeki yolları güvenlik içinde bulundurmak, kalelere cephane ve silah temin etmek ve bunların naklini sağlamaktır. Kaptanlar diğer idari ve askeri işlerle de ilgilenirler ve mahkeme kararlarının infazı, hapisanelerin idaresi, cizye ve haracın toplanması, reayayı, tımar ve zeamet sahiplerinin

⁹ Benedict CURİPESCHİTZ; 1530 Yılında Bosna, Sırbistan, Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamborg İle Niclas Curipeschitz'in Elçilik Günlüğü, Ankara 1977, s.32-33

¹⁰ Avdo SUÇESKA; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna", Orijentalni Institut u Sarajevu, vol.: 30, 1-516, Sarajevo 1980, s.437.

¹¹ Adem HANDZİÇ; "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaleti'nde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında", 5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III, Türk Tarihi, C.I, İst.1986, s.268

¹² EREN; a.g.e., s.26.

haksızlıklarına karşı himaye etmek, müsellim ve mütesellimlik gibi görevleri de yerine getirebilirlerdi. Kısaca, kaptanların Bosna'da nüfuz ve yetkilerinin geniş olduğu söylenebilir

1.1.1 Bosna'da İslamiyet'in Yayılması

Osmanlı hakimiyetinde Bosna'da İslamiyet'in ağır ve emin adımlarla yayıldığı sürecin, her biri iki asırdan fazla süren, belli başlı iki ayrı dönemi olmuştur: Birincisi Osmanlıların Balkanlardaki fetihlerinden, Viyana önündeki yenilgilerine kadar olan dönem, diğeri de bu tarihten Balkanlardaki Osmanlı varlığının son bulmasına kadar süren dönemdir.¹³

İlk dönemde Osmanlıların Balkanlar'da görünmesi ile birlikte, Ortodoks halk, Papalıkla Macar krallarının Katoliklik propagandasından ve mezhep değiştirmek için yaptıkları baskıdan kurtulmuştur. Devlet, halkın yanı sıra Ortodoks kilisesine karşı da koruyucu bir politika gütmüş, Ortodoks kilisesinin bütün hiyerarşisini ve ayrıcalıklarını aynen tanımıştır. Kilise gibi manastırların ayrıcalıklarını, bağımsızlıklarını Hıristiyan devlet döneminde nasılsa o biçimde bırakmış, Balkanlar'da Hıristiyan dininin yok etmek isteyen tutucu bir davranış içine girmemiştir.¹⁴

Ortodokslara gösterilen tolerans aynı şekilde Fransiskenlere de gösterilmiştir. Bu, Fatih Sultan Mehmet'in Fransiskenlerin başkanı Fra Ancel Zvizdoviç'e ünlü ahidnamesini vermesinde de görülebilir. Ahdname, Milodraje'de 28 Mayıs 1463 tarihinde Sultan'ın verdiği yazıyla, Bosna'daki Katoliklere özel ve dini özgürlük garanti ediliyor. Ahdname, Bosna Hersek'teki 415 yıllık doğrudan Osmanlı yönetimi zamanında geçerliydi.¹⁵ Yine, Fransisken papazlarına temel insan haklarını veren ve onların Bulgaristan'da faaliyetlerine hoşgörü ile yaklaşan Fatih Sultan Mehmed idi.¹⁶

Osmanlı sisteminin bir sonucu olarak, eyaletlerde ve özellikle Hıristiyan eyaletlerde, yerel dillerin, dinlerin ve hatta siyasal ve sosyal yapıların korunduğu görülmektedir. Fethedilen yerlerdeki gayrimüslim ahalinin asimilasyona tabi tutulması düşünülmemiş, ne zorla Türkleştirme, ne de zorla İslamlaştırma olmuştur. Eğer bunun tam tersi olmuş olsaydı,

¹³ Aleksandre POPOVIÇ; **Balkanlarda İslam**, (çev : komisyon), İstanbul 1905, s.186.

¹⁴ Halime DOĞRU; "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti", **TÜRKLER**, C IX, s 166.

¹⁵ Enes PELIDIJA; " Sultan Mehmet II, Bosna ve Boşnaklar", **XIII. T.İ.K.**, Ankara (4-8 Eylül 1999), C III, Kısım I, Ankara 2002, s.45.

¹⁶ Mehmet İNBAŞI; "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti", **TÜRKLER**, (Ed : H.C.GÜZEL, K ÇİÇEK, S.KOCA), C IX, Yeni Türkiye Yay , Ankara 2002, s.159.

Yunan, Bulgar, Sırp ya da başka dillerin, Hıristiyan mezheplerin, yerel eşrafın varlıklarını devam ettirebilmelerinin yolunu açıklamak mümkün olmazdı.¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde, Balkanlar'daki Türk ve Müslüman olmayan unsurlar, o zamana kadar belki de tarihlerinin en rahat ve toleranslı dönemlerini yaşamışlardır. Osmanlı sistemi, Arnavut, Bulgar, Romen, Yunan ve Sırp'ların milli kimliklerinin hayatta kalmasına yardımcı olmuştur.¹⁸

Osmanlılar, fethettikleri bölgelerde din ve vicdan hürriyetine hürmet eden, ağır vergiler altında ezilen halktan belirli bir miktarda vergi (cizye) alarak mevcut kanunlara aykırı, keyfî muameleden kaçınan bir tutum izlemişlerdir. Bosna asıllı Sırp tarihçi Vladimir Skaniç; *“Osmanlıların, işgal ettikleri bölgelerdeki yerlilere karşı gösterdikleri alicenaplık, insan haklarını tanıyışları ve uyguladıkları tam bir adalet, komşu muntikalarda yaşayan Hıristiyanları adeta büyülemekteydi. Bu yüzden kendilerini de idareleri altına alıp zalim kral ve despotlardan kurtarmaları için Osmanlılara heyetler gönderirlerdi”* diyerek durumu açıklamaktadır.¹⁹

Temelini İslam Hukuku'ndan alan Osmanlı hoşgörüsünün bir parçası olarak, devletin müslim ve gayrimüslim bütün tebaayı korumayı ödev bilmesi, Osmanlı egemenliğinin hızla yayılmasını sağlayan faktörlerin başında gelir.²⁰ Bu siyaset Osmanlı kaynaklarında “istimalet” adıyla ifade edilmiştir.²¹ Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı istimalet politikası, onlara, bu bölgede daha kolay fetihler yapabilmeyi sağladığı gibi, elde edilen topraklarda kurulan idarî mekanizmaların ve buralara yerleşen Türklerin, gayrimüslimlere göstermiş olduğu hoşgörü, zaman zaman etki yapmış ve buradaki gayrimüslimlerin Müslümanlığa geçmelerine sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Sultanlarının, Balkanlar'da istimalet politikası izledikleri pek çok eserde vurgulanmaktadır. Sultan I Murat, İmparatorluk sınırları içindeki Hıristiyanlara büyük bir hoşgörü ile yaklaşmıştır. Askerî sınıfın üyelerini, Osmanlı ordusunda hizmete sokarak, yine kendi prenslerinin komutasında kalmak üzere savaşlarda kullanmıştır. Buna karşılık da, prensler vergiden muaf tutulup, devlet mülkünden toprak sahibi edilmişlerdir. Örneğin Rum,

¹⁷ Robert MANTRAN; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Server Tanilli), Say Yayınları, İstanbul 1992, s.13; Yavuz ERCAN; “Balkan Türkleri ve Bulgarlar”, *BELLETTEN*, LIV/209, Ankara 1990, s.299

¹⁸ Carole ROGEL; “The Wandering Monk and the Balkan National Awakening”, *Nationalism in a Non-National State The Dissolution of The Ottoman Empire*, (Ed: William W.Haddad and William L Ochsenswald), Columbus Ohio State University 1977, s.78.

¹⁹ Zekeriya YILDIZ; *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek*, İstanbul 1993, s.91.

²⁰ Mustafa EKİNCİKLİ; *Türk Ortodoksları*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998, s.110.

²¹ Halil İNALCIK; “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, OBİV Yayınları, İstanbul, 1993, s.16.

Sırp, Arnavut asiller ve askeri sınıflar yerlerinde bırakılmış, ancak bunların halk üzerindeki kontrolleri Tımar rejimi prensipleri dolayısıyla ortadan kaldırılmıştır. Bunların normal Osmanlı tımarlarından herhangi bir farkı olmadığını Osmanlı Tahrir Defterlerindeki kayıtlarından anlaşılmaktadır.²²

Osmanlı Devleti'nin idaresine giren bir şehir veya bir millet içinde Osmanlı idaresine karşı en ufak bir memnuniyetsizliğe bile rastlanmamaktadır. Balkanları kurtarmaya gelen ekseriya bütün Hıristiyan aleminin vicdanlarına hitab edebilecek bir surette haclı seferleri karakteri taşıyan ve bütün Avrupa milletlerinin iştirak ettiği o büyük seferlerde bile Osmanlı idaresinde bulunan yerli Hıristiyan halkın bunlara katılmak arzusu göstermedikleri katiyetle görülmektedir.²³

Türkler ve Balkanlarda yaşayan gayrimüslimler, zamanla, elbette yadsınamayacak Osmanlı yönetiminin sağladığı huzurlu ortamda birbirleri ile kültürel ve dinsel bir etkileşim içine girdiler. Bayramların ve kutsal günlerin bir çoğu, iki din tarafından da kutlanmaktaydı; "Jurjevo" (Aziz Georgius Yortusu) ve Müslümanların "Alidjun" olarak adlandırdıkları İlinden (Aziz Elias Yortusu) bu özel günler arasındaydı. XIX. Yüzyıl başlarında, Müslümanların, ciddi hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla, Meryem Ana heykelleri önünde kendileri için Katolik ayini düzenlettirdiklerini de görmekteyiz. Öte yandan, ağır bir hastalıktan kurtulmak için kendilerine Kur'an okusunlar diye, Müslüman dervişleri davet eden Hıristiyanlara ilişkin kayıtlar da mevcuttur.²⁴ Oldukça ilginç başka bir örnekte, Venedikli diplomat Catarino ZENO'nun raporunda göze çarpmaktadır. 1550'de Bosna ve Sırbistan üzerinden İstanbul'a gittiği sırada yazdığı raporunda Mileşevo Manastırını ziyaret ettiğini, burada Müslüman ve Yahudilerin Manastıra düzenli ve yüklü bağışlarda bulduklarını, ayrıca rahiplerle birlikte dua ettiklerini yazmaktadır.²⁵

Bosna köylülerinin XV. yüzyılda İslamlaşmasının Bosna askeri bölgelerinde Saray etrafındaki bölgelerde en yoğun olduğu ve Yayaçka ise Srebreniçka Banlıkları ile sınırlanan yöreye yaklaştıkça her tarafa ışık gibi yayıldığı sezilmektedir. Kuşkusuz, İslamlaşmanın tempo ve yaygınlığı Osmanlı iktidarının sabitliğine, egemenliği altında bulundurduğu

²² EMECEN a.g.m., s.12

²³ Şinasi ALTUNDAĞ; "Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not", AÜ.DTCFD II/4, (1941), s 519.

²⁴ MALCOLM; *Bosna*, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s.112.

²⁵ Alexander LOPASİC; "Islamization of The Balkans With Special Reference to Bosnia", *Journal of Islamic Studies*, Volume 5, Number 2, July 1994, s.176.

bölgelerin güvenine bağlıdır. İslamlaşma, harap edilen yerlerde, sınır boyu yörede ve yolları kötü olan bölgelerde daha küçük oranda olmuştur. Demek oluyor ki, huzur ve güvenlik, üretimin çalıtır duruma koyulması ve yeni iktidar etkisinin artması, İslamlaşmada önemli rol oynamıştır.²⁶

İşte bu etkileşimler, Balkanların İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, hiçbir zaman sistemli bir İslamlaştırma politikası izlememiştir. Eğer izlemiş olsaydı, Balkanları bütünüyle İslamlaştırması mümkündü. Ayrıca gayrimüslimlerden alınan şer'î bir vergi olan cizyenin, nakdî bir vergi olması dolayısıyla bu gelirler doğrudan merkezi hazineye aktarılabilir cinsten olduğu için, devletin bu açıdan da zorla İslamlaştırma politikası uygulaması söz konusu değildir.²⁷

XV. Yüzyılda Ortodoks Hıristiyanlar, Batı Hıristiyanlığındaki Papanın dinî üstünlüğünü kabul eden anlayıştan ziyade Müslüman Osmanlı egemenliğine daha sıcak bakmıştır.²⁸

İslamiyet'i kabul eden Bosnalıların İslamlaşmaları ise şu şekilde olmuştur: İlk Osmanlı incelemeleri, yaklaşık 1485'e kadar Bosna'da son derece sınırlı sayıda Müslüman olduğundan bahsetmektedir. Yaklaşık 1500'e kadar yavaş bir artış gösteren İslamlaşma, XVI. yüzyıl başlarında ve özellikle 1520'lerin sonu ile XVI. yüzyılın ortalarında zirveye ulaşmak üzere, hız kazanmıştır.²⁹

Bosna'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle halkın kısa sürede İslam'ı kabul etmesinin en önemli sebebi Bosnalıların o zamana değin sahip oldukları inançlarıdır.³⁰ İki ezeli düşman Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi arasında sıkışıp kalan Bosnalı feodal beyler ve çiftçiler için İslam dini bir kurtuluş gibi görünmekteydi. Fatih Sultan Mehmet'in

²⁶ Nedim FİLİPOVİÇ; "İslamiyet'in Bosna-Hersek Zeminine Etkisi", **ÇEVREN-PRIŞTİNE**, Yıl VI, No:17, Mart 1978, s.32.

²⁷ Yaşar YÜCEL; "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", **Bulgaristan'da Türk Varlığı I, Bildiriler**, Ankara 1987, s.73.

²⁸ L.S.STAVRIANOS;"The Influence Of The West On The Balkans", **The Balkans İn Transition**, (Ed: Charler and Barbara Jelavich), University of California Pres, Berkley and Los Angeles, 1963, s.188.

²⁹ Nenan MOAĞANİN ; "Osmanlı Bosnası", **TÜRKLER**, (Ed: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca) , C.X ,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.401.

³⁰ Bu görüşte olan pek çok yazara karşılık Noel Malcolm "*Bosna*" adlı eserinde bu fikre karşı çıkmaktadır. O'na göre bu kuram XX. yüzyıl Müslüman Boşnakları tarafından oldukça çekici gelmiştir. Bu şekilde, Katolik ve Ortodoks mezheplerinden uzaklaşan dönemler olarak görölmek yerine, hakiki ve sadece Bosna'ya özgü olan kilise mensuplarının torunları olarak kabul edilmelerini sağlayacaktı ayrıntı için Bkz. MALCOLM;**Bosna**, s.68-79.

komutasında Osmanlı ordusu, Bosna kapılarına dayandığında Bosnalılar fazla bir direniş göstermediler. Çünkü kendilerine en ağır zulümleri yapan Roma'yı değil, Osmanlı yönetimini tercih etmekteydiler.

Çok önceden İslamiyet'e geçmiş olan Slavların Bosna sınırları dışından Bosna içine akması, Bosna'nın İslamiyet'e geçmesinde rol oynayan bir diğer etkendi. XVII. yüzyıl sonlarında Dalmaçya, Slovenya, Hırvatistan ve Macaristan'da, Osmanlıların uzun süredir yerleşmiş oldukları bölgelerden geri çekilmeleri esnasında bu bölgelerde yaşamakta olan Müslüman ahali de peşlerinden gelmişti. Osmanlı fetihlerinden sonra sipahi olarak oralara yerleşmiş olan ailelerin bazıları da şüphesiz Bosna kökenliydi. Bu gibi nüfus akışları, Bosna nüfusuna büyük oranda Slav Müslüman'ın eklenmesine neden oldu. 1680'lerde ve 1690'larda meydana gelen bu nüfus hareketi Bosna'nın İslamlaşmasındaki bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

1.1.2 Bosna'da Şehirleşme

Çalışmanın bu bölümünde, Bosna şehirlerinin doğuşuna ilişkin bir görünümü, yani kent yerleşimlerinin İslam karakteriyle nasıl biçimlenmiş oldukları açığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı tipi şehirlerin gelişmesi ilk önce güvenliğin elde edilmesi, İslamiyet'in yayılışı ve diğer koşullara bağlı olmak üzere, fethedilmelerinden yirmi-otuz yıl sonra, ya da daha geç başlamıştır.³²

Bosna'ya dahil şehirlerde, özellikle sınır boyundaki şehirlerde, devamlı askeri muhafız birlikleri mevcuttu. XVII. Yüzyıldan itibaren, şehirlerde bekçilik görevini genellikle yerli Müslümanlar yapıyordu. Bu bekçiler ücretli memurlardı. Devamlı olarak yılda bir maaş (mevacip) alırlardı. Bazıları ise, "gedik tımar" hakkına sahiptiler.³³

Osmanlı tipi şehirlerin kuruluşunun hızlı gelişme sürecinde, Osmanlı Devleti'nin öteki yerlerin olduğu gibi, Bosna'da da iki müessesenin en fazla hizmet ettiği bilinen bir gerçektir.

³¹ MALCOLM; a.g.e., s. 126-127.

³² Adem HANCIÇ; "XVI. Yüzyılda Bosna'da Şehir Halkının Teşekkülü Hakkında", s. 61-62.

³³ Avdo SUÇESKA; a.g.e., s. 437.

Bu kuruluşlar; şehircilik gelişmesi bakımından, tüm şehirlerin şehircilik iskeletini kendi değişik tesisleriyle yaratan vakıflar ve devletin verdiği hukuki ve vergi muafiyetleridir.³⁴

Vakıfların Bosna'da oynadığı rol, bölgenin serhad oluşu dolayısıyla özel bir durum gösteriyordu. Bilindiği gibi Osmanlı idaresi zamanında, özellikle ilk devirlerde, vakıflara öylesine önemli bir rol düşüyordu ki bu müesseseler olmadan Bosna şehirlerinin gelişmesi düşünülemezdi. Müslümanların bütün dini-kültürel ve iktisadi hayatlarının teksif olduğu değişik tür ve nitelikteki vakıf unsurları, mimarileriyle bütün şehirlerin belkemiğini teşkil ediyorlardı. İmparatorluk büyürken bütün dikkatini, askeri ve idari hususlara yöneltmişti; kültür ve cemiyet meseleleri ise özel çevrelerin omuzlarındaydılar. Bu meselelerin halledilmesinde imkanlarını büyük ölçüde sarf edenler ise vakıflardı. Vakıf tesisinde banisinin dindar niyeti serbestçe ifade olunurdu. Ve vakıf binalarının tesisi ve yapısı ile şehirlerin en önemli unsuru meydana gelir ve şehir, şehir şeklini almaya başlardı.³⁵

Bir kasaba kurulurken vakıf banisi; sakinlerinin dini, kültürel, sosyal, ulaşım ve iktisadi ihtiyaçlarını temin edecek bir seri bağışlarda bulunurdu. Böylece bir çırpıda bir köyden bir kasaba meydana gelirdi. Caminin yanına genellikle bir mektep inşa edilirdi. İbadet ve sağlık için su getirilir, yolcular için bir iki kervansaray yapılırdı. Sonra da bir miktar dükkan inşa edilip, çarşı kurulur ve bir panayır günü tespit edilirdi.³⁶

Kuruluşları Osmanlı hakimiyetinin en erken dönemine tesadüf eden şehirler, sonradan Bosna ve Zvornik sancakbeylerinin merkezi olan Saraybosna ve Zvornik şehirleridir. Bu şehirlerde, İslam kültürünün ilk unsuru olarak Fatih Sultan Mehmet camiler inşaa ettirmiştir. Saraybosna tamamen yoktan var edilirken, Zvornik de hükümdara ait camii Ortaçağ'dan kalma kalenin içinde inşa edilmiştir. Bu caminin etrafına da diğer yerlerde olduğu gibi aynı adı taşıyan mahalle olmuştur.³⁷

Kasabaların kurulmasında ,devletin siyaset ve faaliyeti pek belirgin olup, bir çok yerde, ilk dini müessese olan ve sultan camii denilen camiler yaptırılmıştır. Bir yüzyıllık süre

³⁴ Adem HANDZIC; "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Önemli Özellikleri", IX. T. I. K, C. II, TTK, Ankara 1988, s. 895.

³⁵ Adem HANDZIC; "XVI. Yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış", **Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul 1992, s. 15.

³⁶ HANDZIC; a.g.m., s. 17-18

³⁷ HANDZIC; a.g.m., s. 18

içinde, yani Fatih Sultan Mehmet'in idaresinden başlayarak Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonuna kadar, Bosna'da böyle 21 camii, bir başka ifade ile kasaba kurulmuştur.³⁸

Bosna'nın en önemli şehri olan Saraybosna'nın ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. 1468-1469 yıllarında "Saray Ovası Vilayeti" olarak geçen idari bölgenin merkezinin "Tirgovište Pazarı" şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Tirgovište Pazarı, Saray Ovası Vilayeti'nin merkezi idi. Bu bakımdan zamanla Saray adı, bu yerleşim yeri için kullanılmaya başlanmıştır. Bundan sonraki dönemlerde ise, Tirgovište adı tamamen terk edilmiştir. Nitekim, 1489 yılında bu yer için sadece "Saray Pazarı", 1501'de Saraybosna, 1516'da Saray Pazarı, 1530 ve 1542 ile 1561'de Saray adının kullanıldığı; daha sonraki dönemlerde ise artık Saraybosna adının yerleşmeye başladığı görülmektedir.³⁹ XVI. Yüzyılda Saraybosna, Doğudan Adriyatik limanlarına, Dubrovnik ve Split'e giden ticaret kervanlarının merkezi olarak yükselecektir.⁴⁰ XVI. Asır başında nüfusu 8 binden az olan Saraybosna, bir asırdan az bir zamanda 80 bin nüfuslu bir şehir haline getirildi. XVI. Yüzyılda Viyana ile Saraybosna aynı büyüklükte, aynı değerde şehirlerdi.

Osmanlılar geç devirlerde de şehirler kurarak Balkanları şenlendirdiler. Mesela Krusevo 1770'te kurulmuştur. Sırlar kalelerini ve yerleşimlerini yükseklerle inşa ederken, 1459'da tüm Sırbistan'ı ele geçirmiş olan Osmanlılar, farklı bir felsefeye sahiptiler. Reaya veya boyun eğmiş köylülerin saldırısından korkmayan Osmanlılar, ticareti teşvik etmek istemişler, bunun için şehirlerinin büyük ticaret kervanlarının geçeceği vadilere inşa etmişlerdi. 1455'de kurulan Yeni Pazar anlamına gelen Novi Pazar şehri, İstanbul ile Dubrovnik denen büyük ticaret şehri Ragusa'nın arasında bulunuyordu. Bu bölge, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Bosna arasında irtibatı sağlıyordu ve Bosna'da olduğu gibi, nüfusun bir bölümü İslamiyet'i seçecekti. Osmanlı Balkanlarında gelişen büyük şehirler ağırlıklı olarak Müslüman'dı.⁴¹

³⁸ HANDZIC; "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Önemli Özellikleri", s.896.

³⁹ İlhan ŞAHİN; "Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)", *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, s 25

⁴⁰ Halil İNALCIK; a.g.m., s.14.

⁴¹ Gürbüz BAHADIR; *Batıdan Doğuya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler (1996-1999 Makedonya ve Bosna Hersek)*, Konya 2002, s 48-49.

Dalmaçya'dan Balkanlara uzanan ticari yolların bir geçit noktasında bulunan Bosna'nın büyük şehirlerinde ticaret oldukça gelişmiş olmakla beraber, iktisadi hayat yine de ziraate bağlı kalmıştır.⁴²

Zengin vakıfların tahsis edildiği amme binaları, ibadethaneler yapılmış; bunların inşası, iskanı ve şehirleşmeyi yönlendirmiştir. Madencilik yeniden aktivite kazanmıştır. Böylece bugün dahi bu şehir ve kasabaların, son asırlardaki büyük tahribe rağmen, yapısını şekillendiren Türk-İslam üslubu hakim olmuştur.⁴³

1.1.3 Bosna'nın Etnik Yapısı ve Nüfusa Yansıması

Bosna'nın nüfus yapısı incelenmeğe başlandığı zaman öncelikle çeşitli etnik kökenlere mensupmuş gibi görünen bir milletler topluluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden etnik köken meselesi çok ilginç özellikler arz eder. Gerçekte ise, Bosna'daki etnik bölünmenin temelinde millet farklılığı değil din farklılığı yatmaktadır.⁴⁴ Bosna'da aynı dili konuşan, aynı kökenden gelen, farklı dinlere mensup üç ana unsur bulunur. Dinin sebep olduğu ayrılma ve her dini grubun kendisini ayrı bir millet kabul etmesi sebebiyle, dini grupların nüfusunun tespiti önemli bir mesele teşkil etmiştir. Bölgede, genellikle kendilerini "Boşnak" olarak adlandıran Müslümanlar, Ortodokslar ve belgelerde Latin olarak geçen Katolikler ve çok azınlıkta da olsa Çingene ve Yahudi gibi topluluklar mevcuttur.⁴⁵ Din farklılığı sebebiyle bu üç ana unsur kendilerini sürekli olarak farklı milletler olarak kabul etmiştir.

Bu bölünmüşlüğe rağmen dil, birleştirici bir unsur görevi görmektedir. Bosna-Hersek'de yaşayan topluluklar Sırp-Hırvat adı verilen bir dili ortaklaşa kullanmaktadırlar. Müslüman çoğunluğun kullandığı Boşnakça da esas itibariyle bu dile mensuptur. Bu arada uzun süren Osmanlı hakimiyeti döneminde, bu ortak dilin konuşulduğu diğer yerlerdekinden daha fazla ölçüde Bosna-Hersek'te Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler ve deyimler günlük konuşmalara geçmiştir. Bosnalı Müslümanlar, XVI. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar, "Bosancica" olarak bilinen yazı dilini kullandıkları gibi, pek çok eseri de doğu dillerinde (Arapça, Osmanlıca ve Farsça) kaleme almışlardır. Öte yandan Bosnalı

⁴² Taylan YARARCAN; "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri", *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, s. 32.

⁴³ EMECEN; *a.g.m.*, s. 14.

⁴⁴ Branislav DJURDJEV; "Bosna-Hersek" *T.D.V.İ.A.*, C.V, s. 297-305.

⁴⁵ Zafer GÖNER; "19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in Nüfusu", *Toplumsal Tarih*, C.9, s.54, ss. 36-42, Haziran 1998, s.36-37.

Müslümanlar “Aljamiado” (Arapça olmayan ancak Arap alfabesiyle yazılan metinler) olarak bilinen literatürü de geliştirmişlerdir. Müslümanlar XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ise “cirilica” (kiril)ve “latinica” (latin alfabelerini kullanmaya) başlamışlardır.⁴⁶

Güneydoğu Avrupa’da Slav Müslümanlarının asıl kalesi olan Bosna-Hersek, Osmanlı hakimiyetinin sonuna doğru bir milyondan biraz fazla nüfusa sahiptir. Bu nüfus o sırada % 43 Ortodoks Sırpardan, % 18 Katolik Hırvatlardan ve % 39 Müslümanlardan oluşuyordu. Ayrıca belirtelim ki sözünü ettiğimiz Müslümanların bir kısmı kendilerini “Müslüman Sırp”, bir diğeri “Müslüman Hırvatlar” ve geri kalanı da sade “Müslüman” olarak tanıtıyordu.

Bosna-Hersek Müslümanları bir yandan Ortodoks dünya, diğer taraftan Katolik alem tarafından, sadece ve sadece “Türkler” diye kabul ediliyor ve Türklerin ta kendileri olarak görüyorlardı. Kendilerinin hiç de böyle olmadıklarını iyi bilen bu Müslümanlar, civarlarında yükselen milliyetçilikler karşısında, o sırada kendilerini başka türlü kimlikle tanıtabilecek hiçbir imkana sahip değillerdi.⁴⁷

Bosna’da bulunan halkın dinî kimliklerinin nüfusa yansımalarının ortaya konması açısından 1520-1535 yılları arasında yapılmış olan sayımlara göre Bosna’da 16.935 Müslüman hane, 19619 Hıristiyan hane, Hersek’te ise 7 707 Müslüman hane ile 9.588 Hıristiyan hane olduğu görülmektedir.⁴⁸

Necdet Öztürk Ahmet Cevdet Paşa’ya dayanarak 1863’te Bosna nüfusunu, Müslüman 400.000, Ortodoks 400.000 ve Latin 144.000 olmak üzere toplam 1.114.000 olarak göstermektedir. Bunun 472.000 Müslümandır.⁴⁹ Halil İnalçık’a göre ise, 1860-1878 yıllarında Bosna-Hersek’te Müslüman nüfusu 520.000 kişi idi.⁵⁰

1870 sayım sonuçlarına bakıldığında ise Müslümanların çoğunlukta olduğu görülür. Genel olarak, %50 Müslüman, %36 Ortodoks, %12 Katolik nüfus bulunmaktadır.⁵¹ Drama (% 84-85), Berat (% 78), Debre (% 91-92), Prizren (% 72-73), Yenipazar (% 51-62), Bosna-

⁴⁶ Aydın BABUNA; *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.16.

⁴⁷ POPOVIĆ; a.g.e., s.195-196.

⁴⁸ Ömer Lütfi BARKAN; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü. İ.F.M., XV-1/4, Ekim 1953-Temmuz 196-54, s.237

⁴⁹ ÖZTÜRK; a.g., s.31-35.

⁵⁰ İNALCIK; a.g.m., s.29-31

⁵¹ GÖLEN; a.g.m., s.39. Bu verilerde esas olan erkek nüfustur

Saray (% 51-56), Bihke (% 50-53) ile nüfusunun yarısından fazlasını Müslümanların oluşturduğu sancaklar mevcuttur.⁵²

Vilayet	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Yahudi	Çingene	TOPLAM
Saray	98.921	51.566	24.590	2.696	1.903	179.675
İzbornik	178.964	131.471	32.787	354	5.521	349.098
Travnik	122.251	70.547	65.110	441	1.850	260.199
Bihke	127.027	104.343	5.898	0	1.124	238.393
Yenipazar	147.942	85.952	0	112	2.086	236.093
Banaluka	84.061	126.288	40.544	65	1.656	252.623
Hersek	110.964	66.041	51.414	0	1.900	230.319
TOPLAM	870.128	636.208	220.353	3.669	16.041	1.746.399

Kaynak: H.1287 Bosna Vilayeti Salnamesi

Yukarıdaki tabloda Hıristiyan ve Müslüman nüfus hemen hemen eşit gibi görünmekte ve diğer verilerden farklı rakamlar ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de resmi rakamlarda ana unsurun gerçekten daha fazla gösterilmesidir.

XIX. Yüzyıl Bosna-Hersek nüfusu hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa, XIX. yüzyılda Bosna nüfusu 1.250.000 ile 1.500.000 arasındadır. Müslüman ve Ortodoks nüfus birbirlerine yakın olarak, 500.000-600.000 civarındadır. Katolikler ise, Avusturya işgali ile ortaya çıkan olağanüstü nüfus artışı dikkate alınmazsa, 150.000-200.000 arasında bir nüfusa sahiptir.⁵³

1.2 XVII. YÜZYILDA BOSNA

Dalmaçya'dan Balkanlara uzanan ticari yolların bir geçit noktasında bulunan Bosna'nın büyük şehirlerinde ticaret oldukça gelişmiş olmakla beraber, iktisadi hayat yine de ziraate bağlı kalmıştır. Toprak düzeni açısından bakıldığında "knez" adıyla anılan soylu sınıfa mensup yerli beylerin yönetiminde söz sahibi oldukları görülür. Köylü sınıf ise "kment" adıyla

⁵² Engin AKARLI; "Osmanlı Devleti Avrupa Nüfusunun 1864-1876 Dini ve Coğrafi Bileşimi", **BTTD**, S.67-68, Nisan-Mayıs 1973, s.51

⁵³ GÖNEN; a.g.m., s.41.

bilinmekte ve toprağı da beyler adına işlemektedir. Osmanlı hakimiyetinden sonra bölgenin gerek iktisadi ve sosyal düzeninde, gerekse toprak düzeninde fazla farklılık görülmemiş ve bir yanda aristokrat sınıf, bir yanda da köylüler şeklinde devam edegelmiştir.⁵⁴ Zira Bosna birçok baştinalı çiftliklere ayrılmıştı. Kaptan, ağa ve beylerin ellerinde bulunan bu çiftliklerde Hıristiyanlar kiracıydılar. Bazı yerlerde üçleme, bazı yerlerde yarıcılık, bazılarında ise beşleme usulü uygulanmaktaydı. Kaptan, ağa ve bey olarak adlandırılan kişiler elinde bulunan çiftliklerde her ne kadar bazı haksızlıklar ve şikayetler vaki olmuş ise de, bu durum çok eskiden beri anane haline geldiğinden toprağı kiralayan ile kiracı, yani beyler ile reaya arasında umumi bir hoşnutsuzluk yaratmamıştır.⁵⁵

XVI. Yüzyıl sonlarından itibaren esir ortakçı köylü toplulukları oluşmaya başlamıştı. Kırsal bölgelerde küçük çaplı köylü isyanları görülebiliyordu. Bosna'daki tekkeler ve dervişlik kurumu, yükselen toplumsal hoşnutsuzluğun ve merkezi otoriteye karşı tepkinin belli başlı odaklarından oldu. XVI. Yüzyıl ortalarında Bayramî tekkeleri böyle bir halk tepkisinin temsilcileri haline geldiler; Bayramî Şeyhi Hamza, 1575'de zındıklıkla suçlanarak idam edildi. Hamza'nın öldürülmesi üzerine bağlularından birinin kendini hançerlemesi, Hamza'yı efsaneleştirdi. XVII. Yüzyılda Hamza efsanesi, köylülerin tımar sisteminin çözülmesiyle esirleşmeye karşı gösterdikleri tepki ile oluştu. O dönemde Bosna'da yaygın bir Hamzavî takibatı oldu, çok sayıda Hamzavî idam edildi. Aynı yüzyılda Hasan Kaimî Baba ve çevresindeki dervişler bir yerel halk tepkisinin bayraktarı haline geldiler; küçük çaplı bir kalkışmanın ardından Hasan Baba ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.⁵⁶

XVI. Yüzyılın ikinci yarısında ve müteakip yüzyılda bozulan mali durum, Bosna'yı da derinden etkiledi. Mukataa sisteminin yaygınlaştırılması, yeni vergilerin konulması ve artırılması, Avusturyalılarla uzun savaş dönemi (1593-1606), bir sınır eyaleti olan Bosna'da sosyal dengeyi alt-üst etti. Anadolu'dan Bosna'ya vali olarak gönderilen eski asiler ve paşalar dengenin daha da bozulmasına yol açtılar. Köylülere ait toprakların sipahi, ayan vs. askeri zümrelerin eline geçişi hızlandı.⁵⁷

⁵⁴ Taylan YARARCAN; "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyandar ve Sebepleri", **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s 31-32

⁵⁵ EREN; a.g.e., s.25-26

⁵⁶ BORA; a.g.e., s.24.

⁵⁷ ÖZTÜRK; a.g.m., s.32.

XVII. Yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki Otuz Yıl savaşları Osmanlılara karşı bir askeri müdahaleye engel olurken, yüzyılın ikinci yarısında uzun süren iki savaş Bosna'da sıkıntıya yol açmıştı. Venedik'e karşı girişilen mücadele (1644-1669) ve Habsburglarla yapılan savaş, Bosna toprakları üzerinde gerçekleşti. Sınır boylarındaki Hıristiyan nüfusun bir kısmı kaçarken, bir kısmı da Venedik'e askeri hizmette bulundu. Ayrıca Hersek'te de kargaşa ve ayaklanmalar görülmekteydi. 1697'de Saraybosna'ya kadar ilerleyip şehri yaktılar ve geri çekildiler.⁵⁸

XVII. Yüzyılda Bosna, Osmanlı Devleti için özel bir yer almıştı. Viyana bozgunundan sonra Osmanlı'nın Tuna'nın kuzeyindeki hemen hemen tüm topraklarını kaybetmesiyle birlikte Bosna uç eyaleti olmuştu. 1699 Karlofça Antlaşması'nda küçük değişikliklerle birlikte Bosna sınırı korunmuştu. 1718 Pasarofça Antlaşması, Sava'nın güneyindeki araziyi Avusturya'ya verdi. Bosna'daki karışık duruma rağmen 1737'de Vali Hekimoğlu Ali Paşa Avusturya'yı kesin bir yenilgiye uğrattı. 1739 Belgrad Antlaşması, Avusturya Furjon Kalesi hariç Pasarofça'da aldığı tüm toprakları geri verdi.⁵⁹

XVII. Yüzyılda Osmanlı'nın bütün bölgelerinde olduğu gibi tımar sistemi Balkanlar'da ve Bosna'da da çöküşe geçti. Tımarlı sipahilere dayalı yapının yerini, çiftlik sistemi aldı. Zaten Bosna'da toprak sahiplerinin imtiyazlı konumlarının korunması nedeniyle, tımar sisteminin uygulanması merkezi otoritenin kudretine –veya beylerin himmetine– bağlıydı. Sistem, çözülme eğilimine girince, beyler neredeyse feodal toprak sahipleri haline geldiler. Bu süreç XVIII. yüzyılda olgunlaştı. Zaimlerin ve sipahilerin yerini, veraset hakkını olan “kapetani” (kaptan veya yüzbaşı) veya “aga” (ağa) denilen toprak sahibi soylular aldı.⁶⁰

Ayrıca, XVII. ve XVIII. yüzyılda bütün Balkanlar'da olduğu gibi Bosna'nın dağlık kesimlerinde de eşkıyalık yaygınlaştı. Slav dillerinde dağa çıkıp, yol kesen, soygun yapan çeteler oluşturan yoksul köylülere “hajduk” (haydut) denilmiştir. Doğal olarak bunların hemen hepsi Hıristiyan'dı. Hajduklar, Osmanlı'ya yada İslamı'ya dönük bir milli-dini tepkinin değil, yoksul köylü için görece bir güvence oluşturan tımar sisteminin çözülüp yerine feodal çiftlik sisteminin kurumsallaşmasına karşı köylülüğün toplumsal tepkisinin ürünüydü.

⁵⁸ DJURDJEV; a.g.m., s.301.

⁵⁹ Ömer Bosnavi; *Bosna Tarihi*, Ankara, 1979, s.144.

⁶⁰ BORA; a.g.m., s. 24

Savaş ortamının beraberinde getirdiği kargaşa, toprak düzeninin bozulmasına, vergilerin artmasına yol açtı. XVII. Yüzyılda ve bilhassa XVIII. yüzyılın başlangıcında tekalif-i şakka vergileri bütün Osmanlı İmparatorluğu topraklarında olduğu gibi Bosna Eyaleti'nde de giderek artmış ve kök salmıştı. Yeni vergiler bir hayli büyük miktarda ve sık sık zorla tahsil edilirdi. Merkezi idare, Bosna vezirinin, Bosna Eyaleti'ndeki sancakların ve sancaklardaki muhafız alayının maddi ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olmadığından dolayı, mevcut vergilerin tümünü ortadan kaldırmak ve bunların yerine imdad-ı hazariye, daha doğrusu savaş zamanında imdad-ı seferiye adı altında bir çeşit tekdüze verginin her kişiden tahsil edilmesine dair bir kararın alınması girişiminde bulunuyordu. Yeni vergilerle birlikte eskilerinin olduğu gibi tahsil edilmesiyle ahalinin üzerindeki baskı artarak devam ediyordu. Bu davranışın önlenmesi için, 1731 bizzat Sultan'ın özel fermanıyla imdad-ı hazariye vergisinin yıllık tutarı tayin edildi ⁶¹

Bu fermanlardan sonra bile vezirler, mutasarrıflar, ayanlar, kaptanlar vb. imdad-ı hazariye ve bilhassa imdad-ı seferiye tutarlarının artışından vazgeçemediler. Bu durum bütün ölçüleri aştığı zaman, Bosna Eyaleti'nin Müslüman ahali XVIII. yüzyılın ortalarında Bosna Veziri Hekimoğlu Ali Paşa döneminde bir isyan hareketi başlattı. İsyân on yıldan fazla devam etmiştir. Bu ayaklanmanın önderi olan Kadı Abdurrahman Muharremi 1753 yılında ölünce, Bosna Veziri Mehmet Paşa Bosnevi, Kukavica'da 1757 yılında isyanı bastırdı. Söz konusu isyan bastırıldıktan bir süre sonra imdad-ı hazariye adı altındaki vergi sistemi istikrara kavuştu. ⁶²

XIX. Yüzyıl sonuna gelinirken, toprağın büyük kısmı, 6-7 bin Müslüman beyin elindeydi. Buna karşılık kentlerde, eski toplumsal ve politik yapı baki kaldı. Kentte yerleşik yönetsel ve hukuksal sistem, kırların ekonomik ve toplumsal desteğinden gittikçe daha mahrum hale geldi. Gelirleri güçleri ve hukuksal statüleriyle mütenasip olmaktan uzaklaşan kentsel üst sınıflar arasında ciddi çelişkiler belirdi. Ayrıca kentli yönetici/üst sınıflar ile kırdaki artıya el koyan yeni güç odakları olarak beliren kaptan ve ağalar arasında çatışma başladı. ⁶³

⁶¹ SUÇESKA; "Bosna Eyaletinde Tekalif-i Şakka", s.59.

⁶² SUÇESKA; a.g.m., s.60.

⁶³ BORA; a.g.e., s.25-26

III. Selim'in tahta geçmesiyle bir takım idari reformlar yapılmaya başlanmıştır. Selim Dönemi'nde özellikle yeniçerilerin nüfuzlarını sınırlamaya yönelik tedbirler alınmıştır. Bu durum yeniçerilerin nüfuzlarına güvenerek icraat yapan Bosna'daki yerli Müslüman ayanın imtiyazlı durumuna ters düşmüş ve bir çok karışıklığa zemin hazırlamıştır. 1797'de Fransa ve Avusturya arasında imzalanan Kampo Formiyo Antlaşması ile Fransa Osmanlı Devleti ile komşu olmuştur. 1804'te Kara Yorgi önderliğinde çıkan ayaklanmada Kara Yorgi, Bosna Hıristiyanlarını ayaklandırmak ve onlarla birleşip Büyük Subistan'ı kurmayı amaçlamıştır. Henüz ayaklanma bastırılmadan 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. Sırlar, bu durumu fırsat bilerek Bosna'ya saldırılarını sıklaştırmışlar; bu karışıklıklarda katliam ve baskılara maruz kalan Müslümanlar Bosna'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Ayaklanma 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması'ndan sonra bastırılabilmiştir.⁶⁴

II. Mahmut zamanında reform hareketlerine, tımar ve zeametlerde düzenlemelere başlanılmıştır. 1813 yılında Bosna Eyaleti'nde tımar ve zeamet kurallarına uygun olarak hareket edilmesi istenmiş, kanunsuz uygulamaların önlenmesi için Bosna Valisi Silahtar Ali Paşa'ya emir verilmiştir. Ali Paşa, eyaletteki tımar ve zeametlerin düzenlenmesi için gayret göstermiş, ancak bölgedeki yeniçeri ve sipahilerin muhalefeti yüzünden herhangi bir başarı elde edememiştir.

1821'de Bosna'da vali olan Celalettin Paşa, bazı kaptan ve yerli beylerin imtiyazlarını kaldırmak için teşebbüs etmiş ve bu hususun icrası için II. Mahmud tarafından Bosna'ya bir ferman gönderilmiştir. Celalettin Paşa, bazı kaptanlıkların imtiyazlarını ve veraset haklarının bundan böyle başka birine verilebileceğini bildirmiştir. Celalettin Paşa'dan sonra 1823'de Selim Sırrı Paşa vali olunca kaptanlar eski valinin kanunsuz iş yaptığını ileri sürerek uygulamaya itiraz etmişlerdi. "Bosna'daki kılâ-ı hakaniye kaptanlarının ve agavatının veraset haklarının hin-i fetihten beri bir imtiyaz hakkı olarak devam edegeldiğini, kaptan ve agavatın ölümü vaki oldukça mirasının, evlâdına, yok ise karındaşına, yok ise akrabalarına verilmesi"⁶⁵ şeklindeki eski nizamın devam etmesi öngörülür. Bosna'da tımar ve zeametın ırsen intikali hak sayılmaktaydı. Bu nedenle Tanzimat döneminde tımar ve zeamet yeni kanunlara bağlandığında Bosna, uzun süre istisna kabul edilecektir.⁶⁶

⁶⁴ Zafer GÖLEN; "Yenileşme Çağında Boşnaklar", TÜRKLER, (Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca), C.XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.123.

⁶⁵ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 21769

⁶⁶ EREN; a.g.e., s. 27.

Sırp isyanları ve yabancı devletlerin kışkırtmaları karşısında devlete sadık kalıp ayaklanmadan uzak duran, kışkırtmalara aldırmayan Bosnalılar, eyaletlerini korumaya çalışmışlardır. Ancak kendileri de eyaletlerinin iyi idare edilmediğinden şikayetçiydiler. Bunun için valiler, tımar ve zeamet sisteminin düzene konması için çalışmalara başlamışlardı. Ancak bu düzenin sağlanması Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla mümkün olabilirdi. Halktan çoğu, yeniçerilerden nefret etseler bile, onlardan korktuklarından dolayı valiye yardım edemiyorlardı. Zaten ocaklılar da istemedikleri valinin azlını istiyorlar ve İstanbul'da bu isteğe karşı gelmekten çekiniyordu. Görüldüğü gibi Bosna'da da yeniçeriler büyük bir engel haline gelmiş, bu engelin bir an önce kaldırılması şart olmuştu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından iki ay sonra, Bosna ocağının kaldırılması ve Asakir-i Muhammediye'nin kurulması hakkında ayrı ayrı fermanlar gönderilmiştir. Bu ferman Eylül 1826 tarihinde Bosna'ya ulaşmıştır. Fermana, Bosna'da Asakir-i Muhammediye usûlünde asker tertibi ve burada çıkarılan yalan ve fesatların önüne geçilmesi istenir ve nasihatlerde bulunulur. Ayrıca fermana geçmişte Yeniçeri Ocağı'nın faydalı olduğu ancak sonraları aralarına kötü kimseler, casuslar karıştığından eski itaatlerinin bozulduğu, eşkıyalığa başladıkları, devlete kötülük ve fenalıklar yaptıkları bunların da düşmanlara cesaret verdiği belirtilir. Ve dedikodu çıkarıcıların, zorluk çıkarıcıların cezalandırılacağı, Bosna'da yeniçerilik lafzını artık kimsenin kullanmayacağı, kullananların cezalandırılacakları duyurulur.⁶⁷ Ocağın kaldırılmasına dair ferman Travnik'te ilân olunmuş, bunun ardından Travnik'te isyan başlamıştır. Bosna ocaklılar, kaptanlar, beyler ve bir grup halkın katılımıyla ilk defa devlete karşı toplu ve teşkilatlı bir ihtilâl baş gösterir. Müderris Ahmed Efendi'ye de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılacağına dair şer'an fetva verildiğinin halka telkin olunması, şeriata karşı gelinmemesi gibi nasihatlerde bulunulur. Prilepli Ahmed Efendi ve Esham Mukataacısı Arif Efendi de ayaklanmalara son verilmesi için bölgeye gönderilir.⁶⁸

Bölgeye altı yardımcısıyla birlikte vali olarak gönderilmiş olan Hacı Mustafa Paşa bütün sancakta ocağın kaldırılmasına dair ferman yayınlar ve Battal Ağa'yı zabıt tayin ederek Saraybosna'ya gönderir. Ancak Yeniçeri Ağası Rusçuklu Kara Ali Ağa, Turnacı Feyzi Ağa ve diğer otuz iki ağanın muhalefetiyle karşılaşır. Saraybosna'nın Fatih Camiinde toplanan kalabalık bir topluluk da fermanı uygulamama kararı alır. Bosnalılar kendi surlarından dışarda askerlik yapmak istemediklerini ve yeni uniformaların İslâm dinine karşı bir hakaret olduğunu ileri sürüyorlardı. Bunun için padişaha mahzarlar gönderip Yeniçeri Ocağı'nın

⁶⁷ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 22219 B.

⁶⁸ EREN; a.g.e., s. 80.

Bosna'da kaldırılmaması için ricaya karar verirler. Yazdıkları mahzarı ayân ve eşrafa olduğu gibi Bosna müftüsü Nakib'ül eşraf Şerifzâde Mustafa Nuri Efendi'ye de imzalatmak isterler. Ancak Mustafa Nuri Efendi padişahın emrine karşı gelemeyeceğini söyleyerek bu isteği reddeder ancak asilerin saldırıları sonucu öldürülür.⁶⁹ Böylece asiler hem padişahın fermanına hem de müftüyü öldürerek şeriata karşı gelmişler, isyanların daha da şiddetlenmesine yol açmışlardır.

Bosna'daki durumun böylece daha ciddi hal alması üzerine mevcut vali Mustafa Paşa azl edilir ve yerine Belgrad muhafızı Abdurrahim Paşa tayin edilerek merhamet etmeden emirlerin uygulanması gerektiği belirtilir. Abdurrahim Paşa'nın Bosna'ya tayini, bir kısım halk arasında sevinçle karşılanır ve İzvarnik'te büyük bir törenle karşılanır. Saraybosna'da isyan sürmektedir ve valinin eyalet merkezi Travnik'e gitmesi bu yüzden zordur. Abdurrahim Paşa ilk önce Saraybosna'ya bir emir gönderip Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla ilgili fermana itaat edilmesini ister. Asilere bir süre düşünceleri ve ona göre karar vermeleri ve bu emrin gereğine göre hareket etmedikleri takdirde son pişmanlığın fayda vermeyeceğini söyleyerek tavsiyelerde bulunur. Abdurrahim Paşa'nın bu tavsiyeleri olumlu karşılanır ve birkaç gün sonra Saraybosna'da büyük bir halk kitlesi tarafından karşılanır. Paşa gelmeden önce çeşitli tedbirlerle yollar kontrol altına alınır. Abdurrahim Paşa'nın Saraybosna'ya gelmesiyle yeniçeriliğin kaldırılmasına karşı olanlar şehrin kale kısmına çekilerek ona itaat etmek istemezler. Ancak birkaç gün sonra teslim olmak zorunda kalırlar. Abdurrahim Paşa bu kişilerden bir kısmını idam ettirir. İdam edilenler arasında Bakırzade İbrahim Ağa, Tahmis Mustafa Ağa, kardeşi Hüseyin Ağa, Turnacı Feyzullah Ağa, Hacı Abdi Ağa gibi Saraybosna şehrinin ileri gelenleri de vardır. Şehirde sükunet sağlandıktan sonra yeniçeriliğin kaldırılmasına dair ferman tekrar ilan edilir. Paşa, isyanda payı olanların listelerini yaptırır. Bütün memleketin ayân ve eşrafından da bu tip listeler yapıp göndermelerini ister. Sadece Tuzlalı Mahmud Paşa, Gradaçac Kaptanı Hüseyin Kaptan, Banalukalı Hıfzı Efendi liste göndermekten kaçınırlar ve genel bir af çıkarılmasını isterler. Ancak daha önceki isyanlarda böyle bir af çıkarıldığında pek az kişi bunun kıymetini bilmiştir. Daha önce de Babiâli çeşitli sebeplerle Bosna'nın bir serhat eyaleti olduğu ve halka şiddet kullanılarak davranılmaması için valilere talimat göndermiş, Müslümanların birlik içinde hareket etmeleri konusunda nasihatlerde bulunmuştur.⁷⁰ Şimdi de Abdurrahim Paşa, eyaletin her yanına gönderdiği emirlerle kimsenin emlak ve arazisine dokunulmayacağını, emirlere uymalarının

⁶⁹ EREN; a.g.e., s. 80-83.

⁷⁰ EREN; a.g.e., s. 89-90.

menfaatlerine uygun olduğunu belirtmiştir. Emirler ve istenen listeler doğrultusunda sorun çıkaran yüzü aşkın kişi, Saraybosna'da açılan mahkemede idam edilir.⁷¹ Eyalette yeniçerilikle ilgili herşey ortadan kaldırılır. Abdurrahim Paşa, kararlılıkla hareket eder, diğer valiler gibi Travnik'e gitmeyip, eyaleti Saraybosna'da idare eder.

1.2.1 Hüseyin Kaptan İsyanı

Abdurrahim Paşa'nın Saraybosna'da oturması tepkilerle karşılaşır, halk sinmek zorunda kaldığı için huzursuzdur. Bu sırada 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi de başlamıştır. Abdurrahim Paşa Saraybosna ve civarından gelerek askerlerin kayıtlarını çıkarma işine girişir. Ancak beklenmedik bir olayla karşılaşır. 19 Haziran 1828'de bir ihtilâl başgösterir, Bosna tekrar isyan karşı karşıya kalır. Asiler, Paşa'nın Saraybosna'dan çıkıp gitmesi ve asker toplama fikrinden vazgeçmesini isterler. Birkaç günlük muhasaradan sonra Paşa şehri terketmek zorunda kalır. Zaten Babıâli'de bir yandan Rus harbi devam ederken böyle bir olayla uğraşamayacağından Paşa'yı azleder.⁷² Ancak daha sonraki gelişmeler Paşa'nın Bosna'dan ayrılmasının zararlarını göstermiş, asker toplanamadığından devlet bunun acısını çektiği gibi başlayan isyan da devletten ayrılma sevdasına kapılmalarıyla devam etmiştir.

Abdurrahim Paşa'nın azlinden sonra Bosna'ya 1828 yılında Moralı Ali Namık Paşa tayin olunur. Namık Paşa, ders aldığından Saraybosna'da değil Travnik'te ikâmet eder. Valinin gelişi bir sükunetle karşılaşılır. İki tarafta karşılıklı olarak birbirlerinin tepkilerini beklemektedir. Yeni vali, daha önce çıkan olayları unutturmaya, herkesin saygı ve sevgisini kazanmaya çalışır. Eski âdetlere uyarak yıllık genel toplantı için Bosna ileri gelenlerini Travnik'e davet eder. Âdet olduğu üzere eyaletin eşraf, ayân, kaptan ve ağaları katılır. Ali Namık Paşa toplantıda Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla yapmakta olduğu savaştan bahisle bütün Müslümanlar gibi Bosnalı Müslümanlarının da yardıma koşması gerektiğini anlatır. Pek çok kişi hazır olduklarını belirtir ve daha sonra yaklaşık on bin kadar Bosna askeri toplanır. Ancak bunlar cepheye gitmeden Rus Savaşı da sona erer. Ali Namık Paşa'nın Rus Savaşı sürerken ilk valilik yılları huzur içinde geçer ama Edirne Antlaşması'ndan sonra bu durum yine bozular. Bunun bir sebebi de Bosna'nın bazı nahiyelerinin bu anlaşma ile Sırbistan'a verilmesidir. Yeniçeri meselesi tekrar alevlenir, padişahın yaptığı yeniliklerin dine aykırı olduğu ileri sürülür ve halk ayaklanmaya teşvik edilir. 1830 yılında yaşanan bu gelişmeler

⁷¹ GÖLEN; a.g.m., s.124.

⁷² EREN; a.g.e., s. 92-96

Hüseyin Kaptan'ı ön plana çıkarır. Hüseyin Kaptan Bosna'da büyük bir güç olan kaptanları birleştirmeye çalışır. 1830 Aralık ayında Tuzla'da bir cemiyet kurulur. Amaçları Bosna'nın idaresinin Bosnalılara bırakılması ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına ilişkin kanunun Bosna'da tanınmamasıdır. Kaptanlar daha da ileri giderek Şubat 1831'de yaptıkları toplantıda şu kararları alırlar:

- Yeni askeri teşkilâta karşı direniş
- Yeni vergileri red
- Drina bölgesinde Sırbistan'a verilen nahiyeler hakkındaki kararın kaldırılması
- Bosna'da müstakil bir idarenin kurulması
- Hüseyin Kaptan'ın Bosna kaptanlarının başkanı olması.⁷³

Kaptanlar bu toplantıdan sonra aldıkları kararları uygulamak üzere Travnik'e doğru harekete geçerek Haziran 1831'de bölgeyi işgal ederler. Daha da ileri giderek Ali Namık Paşa'nın giydiği fesi çıkararak kavuk giydirdiler.⁷⁴ Böylece yeni düzene, onun kıyafetlerine karşı olduklarını da göstermeye çalışıyorlardı. Yeniçeri şenlikleri, eğlenceler düzenlendi. Hüseyin Kaptan fiilen de olsa idareyi ele aldı. Babiâli'nin Hüseyin Kaptan'a devlete itaat etmesi yönünde gönderdiği emirler de hiçe sayıldı. Hüseyin Kaptan Bosnalılarla Arnavutları birleştirerek devlete karşı harekete geçmeyi planlıyordu. Bu durumda bizzat Sadrazam Mehmed Reşid Paşa birlikleriyle Arnavutluk'a geldi. Arnavutluk'tan Priştine'ye geçmeye çalıştıkları sırada Hüseyin Kaptan idaresindeki birliklerle karşılaştılar ve yapılan mücadeleyi Boşnaklar kazandı. Böylece Hüseyin Kaptan nüfûzunu daha da arttırdı. Hüseyin Kaptan Bosna valiliğın resmen onaylanması için Babiâli'ye müracaat eder. Bosna halkından da Hüseyin Kaptan'ı vali olarak seçtiklerini belirten mahzarlar gönderildi. Hüseyin Kaptan'ın amacı kendisini bir an önce resmen vali olarak tayin ettirmektir. Ancak Babiâli ona karşıydı ve Sadrazam Mehmed Reşid Paşa tekrar hazırlıklara başlamıştı. Bu hazırlıkları haber alan Hüseyin Kaptan, kaptanlarla genel bir toplantı daha yaparak Şubat 1831'de aldıkları kararları güç kullanarak da olsa uygulama kararı alır. Ancak bu toplantıda kaptanlar arasında bazı rekabetler de başgösterir. Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa da kaptanlar arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak onlara haber gönderip devlete itaat etmeleri için tavsiyelerde bulunur. Hatta bu ittifaktan vazgeçen kaptanlara vezirlik rütbeleti bile teklif edilir.⁷⁵ Ayrıca

⁷³ EREN; a.g.e. ,s 101-106

⁷⁴ MALCOLM ; a.g.e., s. 204.

⁷⁵ EREN; a.g.e. ,s 135-137

Tırhala mutasarrıfı Mahmud Hamdi Paşa da Bosna valiliğine tayin olunarak emrine otuz bin kişilik bir kuvvet verilir. Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'da kendisine yardım edecekti.

Bu kez Hüseyin Kaptan ve taraftarları mağlup oldu. Mahmud Hamdi Paşa 5 Haziran 1832 günü Saraybosna'ya girdi. Üsküp'de bulunan Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa'da Haziran ortalarında şehre geldi. 1826'dan beri devleti uğraştıran, isyan eden bölgeye hakim olunmuştu. Hüseyin Kaptan ise daha fazla tutunamayacağını anlayınca Avusturya'ya sığınmak zorunda kalır. Ancak daha sonra şartlı olarak affedilerek Trabzon'a sürgüne gönderilir.⁷⁶ Diğer taraftan Mahmud Hamdi Paşa, eyalette huzur ve sükunu sağlamaya çalışır. Genel bir af ilan edilir, yirmi bin muntazam asker de şehirde bekletilir. Padişah II. Mahmud da Bosna'da yeni bir düzen kurulması için fermanlar gönderir. Yeni vergilerin toplanmasında mezalime son verilmesi, cizye evrakının her bir reyanın gücüne göre tanzim olunması, iskân meselelerinin yeniden ele alınarak mütesellim, hükkâm ve vücuh taraflarından tayin olunacak kişiler vasıtasıyla reaya için başka, ehl-i İslâm için başka defterler tanzim edilmesi ve sakin oldukları mahal, şöhret ve isimlerinin tespit edilmesi, doğum, ölüm vuku'unda defterlere işlenmesi ve bu defterlerin üç ayda bir eyalet merkezi Saraybosna'da toplanarak İstanbul'a gönderilmesi istenilir.⁷⁷ Bosna'daki ayaklanmayı başarıyla sonuçlandıran Mahmud Hamdi Paşa 1833 Haziran'ında Bosna'dan ayrılır, yerine Bağdat valisi Davut Paşa tayin olunur. Ancak bu kez de nahiyeler sorunu gündeme gelir. Edirne Antlaşması ile Sırbistan'a verileceği açıklanan nahiyeler bu zamana kadar verilmemiştir. Ancak artık ilhak edilmesi gerektiği belirtilir. Davut Paşa bu durumda Bosnalıları himaye ederek isyanları engellemeye çalışır. Fakat bu kez de Hıristiyanlar, Müslümanları himaye ettiğini ileri sürerek isyana girişirler. Hıristiyanların ayaklanarak halka zülme başlamaları asayişin yine bozulmasına neden olur. Avusturya sınırında da kaçakçılık ve sınır çatışmaları yaşanmaya başlanır. Babîali Davut Paşa'yı görevden alarak yerine Bağdat Muhafızı Mehmed Vecihi Paşa'yı gönderir.

⁷⁶ MALCOLM; a.g.e., s. 205.

⁷⁷ EREN; a.g.e., s. 149-150.

2. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN MÜFETTİŞLİĞİ ÖNCESİNDE BOSNA

2.1 VECİHİ PAŞA DÖNEMİ

1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilân edildiği sırada Bosna'nın durumu pek iç açıcı değildi. İsyanlar bastırılmış ancak sebepleri araştırılmadığından sorunlar çözülememiştir. Eyalet iktisadi açıdan da kötü durumdaydı. 1829 Edirne Antlaşmasıyla Mora ve Sırbistan'dan çıkarılan Müslümanlar, göçmen durumunda özellikle Bosna'ya sığınmışlardı. Savaşlar ve isyanlarla mali durumu bozulmuş olan Bosna'ya, göçmenler de ağır bir yük getirmişti. Diğer taraftan Hıristiyanlar, güçlerini arttırarak bazı isteklerde bulunmaya başlamışlardı. XIX. Yüzyıl başında Müslümanlar, nüfusun dörtte üçünü oluştururken bu oran giderek düşerek, Anadolu ve Rumeli'ye göçler yaşandı. Bu ortamda ilan edilen Tanzimat Fermanı, büyük ümitlerle karşılandı.

1840 yılında vali Vecihi Paşa, fermanla getirilen yeni idare tarzını uygulamak istedi. Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasıyla ilgili olarak bilgi sahibi olabileceğimiz en önemli kaynak kuşkusuz arşiv belgeleridir.

Örneğin, 1255 tarihli bir irade ile Vecihi Paşa'ya Bosna eyaletinde tesis olunacak gümrük rüsumunun ihalesi verilerek toplanacak bedeller de açıklanmaktadır.¹ Yine Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde olan duhan gümrüklerinin isteyenlere maktu'an ihale edilmesi kararı gereğince Yenice-yi Karasu duhan gümrüğü ihaleye açılmıştır.² Mali işlerle ilgili olarak bir başka belge de İstanköy cezaresi muhassıllığının memur, hâkim, kâtip ve meclis azalarının maaşlarıyla, zaptiye işlerine bakan zabitlerin ve neferlerin aylıkları ve diğer masraflarını gösteren cetveller düzenlenerek, Tanzimat-i Hayriye usûlüne göre bazı vergiler indirilirken "bu senelik eskisi gibi uygulanması" usûlü getirilmiştir.³ Aynı usûl bir başka

¹ B.O.A., İ.D.; 131.

² B.O.A., İ.D.; 3353.

³ B.O.A., M.V.; 122.

belgeyle Yenişehir, Tırhala, Urmiye cezireleri için de geçerli hale getirilir.⁴ Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulanmadığı bölgelerde bulunan mukaatalardan boşalanların da yeniden nasıl dağıtılacağına dair bir belge de düzenlenmiştir.⁵

Askerlik işleriyle ilgili olarak da bazı belgeleri mevcuttur. Tanzimat-ı Hayriye gereğince gerekli yerlere tayin olacak kumandan ve zabıtların isimlerinin yer aldığı bir defter takdim edilerek, bunlar zaptiye işlerini görmek üzere gerekli yerlere gönderilmiştir.⁶ Bosna eyaletinde oluşturulan tımarlı süvari redif askerlerinin talim yaptırılmalarına izin verilmesi için Bosna müşiri Hüsrev Paşa'nın da bir müracaatı olmuştur.⁷ Yine Bosna'da yerleşmiş olan Osmanlı teb'asının reformlarının temini ve gördükleri zulümlerin sona erdirilmesi için orada görevli bulunan şahısların özlük durumlarındaki değişiklikler de düzenlenmiştir.⁸

Tanzimat-ı Hayriye'den dolayı ilân edilen bazı maddelerin müzakeresi için Arnavud Paşalarından Üsküp nazırı Hıfzı Paşa, Yakova mütesellimi Abdurrahman Paşa, İvraniyeli Hüseyin Paşa İstanbul'a çağırılmışlardır. Tanzimat mülkiye usûlünün, bunların bölgelerinde de uygulanmasıyla ilgili Meclis-i Adliye'de müzakereler yapıldıktan sonra ismi geçen paşalara bir miktar ödemede bulunularak memleketlerine gönderilmişlerdir.⁹ Bu gerçekten güzel bir uygulamadır. Bölgenin önde gelen isimlerinin İstanbul'a çağrılarak görüş alışverişinde bulunulması, uygulanabilirlik derecesini ve şartlarını öğrenebilmelerine imkân sağlamıştır.

Bir başka arşiv belgesinde ise bazı kötü niyetli kişilerin muhalefet alışkanlığı nedeniyle Tanzimat uygulamalarına karşı çıktıkları, halkın zihnini karıştırdıklarından, bunun önünün kesilebilmesi ve halka bu güzelliklerin daha iyi anlatılabilmesi için Takvim-i Vakayi-i Resmîye'den başka gayrı resmi bir gazetenin çıkarılmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.¹⁰ Gerçekten de Tanzimat uygulamalarına karşı bazı karşı çıkışlar, uygunsuz hareketler görülmeye başlanmıştır. Bosna ahalisinden bir kesimin, fesad kabul edilebilecek hareketleri vardır ve bunlardan vazgeçmeleri için yapılan nasihatlere aldırmadan devam etmektedirler. Bosna valisi de bu karışıklıkları ortadan kaldırabilmek için tam yetki ister. Bölgenin İstanbul'a uzaklığı ve haberleşmenin zaman alacağından herşeyi mahallinde ve zamanında

⁴ B.O.A., M.V.; 136

⁵ B.O.A., İ.D.; 3066.

⁶ B.O.A., İ.D.; 379.

⁷ B.O.A., İ.D.; 2823.

⁸ B.O.A., İ.D.; 3469

⁹ B.O.A., İ.D.; 727

¹⁰ B.O.A., İ.D.; 741

halledebilmek için ruhsat talebinde bulunur. Ancak valiye, Bosna'daki karışıklıkların bilindiği, can emniyeti ve yapılan anlaşmalara muhalefet etmemek için bu talebin kabul edilemeyeceği bildirilir.¹¹ Bu arada Bosna eyaletinde asayiş bozan Yahudiler tarafından organize edilen fiiliyatın ortadan kaldırılması için tedbirler alınması ve bu konuda müşir Hüsev Paşa'nın müracaatının da gözönüne alınarak, zulüm ve düşmanlıkların engellenmesi için Bosna'nın baştan başa gezilip, teftişi öngörülür.¹²

Bu arada Nemçe Sefaretinden, Avusturya hududunda Hıristiyan taifesine Osmanlı Devleti'nin zabitleri tarafından kötü muamelede bulunulup düşmanlık yapıldığına dair bir şikayet gelir. Bu düşmanlıkların, Bosna valisi Paşa ile Banaluka mütesellimi olan ve aynı zamanda Bosna valisinin kayını olan Mustafa Bey'den kaynaklandığı, bunların kötü idareleri ve rüşvet almalarından dolayı sadece Hıristiyanların değil Müslümanların da şikayetçi olduğu ve bu eyalette oturanların da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun içerdiği iyilik ve güzelliklerden istifade etmeleri gerektiği bildirilir.¹³ Bir başka belgede de Hersek sancağının, Dalmaçya ile hudut olan yerlerinde, Osmanlı Devleti ahalisinden bazı kimselerin, Avusturyalılara taarruzda buldukları, zarar verdikleri bildirilmiş ve iki devlet arasındaki dostluğun devamı için bu tür davranışların engellenmesine dair Nemçe sefaretinin müracaatı vardır.¹⁴

Bosna'da Tanzimat'ın uygulanma çalışmaları devam ederken zaman zaman karışıklıklar, isyanlar da çıkmıştır. Vali Vecihi Paşa'nın yeni idare tarzını uygulamak için kazalarda bulunan yerli kaptanların yerine İstanbul'dan tayin edilen memurlar getirmesi, Boşnak beylerinin isyanına yol açar. İsyen eden grup, Travnik sancağında bozguna uğrattılır. 1843 ve 1846 yıllarında da Krayina bölgesinde vergi ve tekâliflerin zor kullanarak tahsile kalkışılması isyanlara neden olur.¹⁵ İleriki yıllarda da devam eden bu isyanların sebebi Müslüman arazi sahipleri ile "kmetler"¹⁶ arasındaki açık olmayan ilişkiydi. Kmetler arazi sahiplerinin keyfi idarelerinden, angaryadan şikayet ediyorlardı. Oysa Tanzimat Fermanı ile angarya resmen kaldırılmıştı.

¹¹ B.O.A., İ.D.; 488/1, 488/2.

¹² B.O.A., İ.D.; 2752.

¹³ B.O.A., İ.H.; 298.

¹⁴ B.O.A., İ.H.; 306.

¹⁵ Krcsmarık, s. 732.

¹⁶ Kmet: Arazi sahibi tarafından verilen mülkün kullanma hakkı kendisine verilmiş olan kimsedir. Diğer bir deyişle topraksız köylülerdir. Avdo SUÇESKA, ; " Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Haklarının Tarihindeki Bazı Ayırıcı Nitelikleri", X. Türk Tarih Kongresi, C.IV, Ankara 1993, s. 1175.

2.2 TAHİR PAŞA DÖNEMİ

Çengelzade Mahmut Tahir Paşa, 2 Temmuz 1847'de Bosna'ya Vali olarak atanmıştır.¹⁷ Tahir Paşa'nın bu görev için uygun görülerek atanması, Tanzimat için bir dönüm noktasını teşkil eder. Çünkü kendisinin asli görevi Bosna'da Tanzimat'ın uygulanmasını sağlamaktır.¹⁸

Bosna'da Tanzimat'ın bütün kurumlarıyla uygulanacağı haberinin yayılması üzerine Saraybosna'da bir ayaklanma teşebbüsünde bulunulmuştur. Ancak Tahir Paşa'nın gerekli önlemleri zamanında almasıyla çıkartılmak istenen isyan bastırılmıştır.

Tanzimat'ın Bosna'da uygulanabilmesi için öncelikle reayaya yapılan zulm ve baskıya son verilmesi ve angaryanın tamamen ortadan kaldırılması gerekiyordu. Vali'nin yaptığı araştırma neticesinde reayaya karşı bir takım haksızlıkların yapıldığı fark edilmiştir. Bu haksızlıkların ortadan kaldırılması ile Tanzimat'ın Bosna'da uygulanabilirlik düzeyi yükselecektir. Tahir Paşa, Tanzimat'ın halka tam olarak anlatılamamasından dolayı, uygulanmasının kargaşaya sebebiyet vermesinden çekinmektedir. O sırada Hersek Valiliği görevini yürüten Ali Paşa'nın tutumunun ne olacağı konusunda ise karamsardır. Çünkü Ali Paşa, başlangıcından beri Tanzimat'a karşı tavır alarak, halkı Tanzimat aleyhine kışkırtmıştır. Erkân-ı Eyalet ise Tanzimat'ın uygulanması halinde kendi çıkarlarının zedeleneceğinden çekinmektedirler. Angarya ve mezalimin ortadan kaldırılması için gerekli olan 15.000 kiseyi kendi cebinden çıkmış gibi hisseden bu kişiler durumdan hoşnutsuzdurlar. Tımarlı sipahilere bakıldığında, onların da Tanzimat'ın uygulanması ile güçlerini kaybedeceklerine dair düşünceleri, onları halkı kışkırtmaya ve isyana teşvik etmeye sevk etmektedir. Son olarak halktan asker alınacağı haberinin yayılması da halk arasında tepkiye yol açmıştır. Bütün bunların dışında o sırada Avrupa'da devam etmekte olan 1848 ihtilallerinin Bosna reayasının bağımsızlık ümitlerine kapılarak ayaklanma riskinin yüksek olduğuna inanan Tahir Paşa, Tanzimat'ın parça parça uygulanmasının daha uygun olduğu görüşündedir.¹⁹

¹⁷ B.O.A., İ.D.; 7758.

¹⁸ B.O.A., İ.D.; 10329

¹⁹ Halil İNALCIK; "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikına Dair Vesikalar", *Tarih Vesikaları* 5 Sayıdan ayrışım, Maarif Matbaası, 1942, s.2-6

İlk önce ortadan kaldırılması gereken, angarya usulüdür. Devlet daha 1838'de angaryanın kesin olarak kaldırılması yönünde tavır almıştır. 1838 Ağustos ayında, Rumeli valilerine gönderilen bir fermanda, reayayı isyana sürükleyen bu angarya maddesi üzerinde durularak angaryanın Padişah tarafından kesinlikle kaldırıldığı ilan edilmiş ve emre karşı gelenlerin de cezalandırılacağı beyan edilmiştir.²⁰ Buna rağmen angarya, Rumeli de büyük bir mesele olmaya devam etmiş ve reaya ayaklanmaların başlıca sebebinin oluşturmuştur. Bosna eyaletinde ve kazalarda büyük çoğunluğu Müslüman ahaliye ait olan çiftlikler²¹ vardı ve bunların sahiplerine de "ashâb-ı alâka" denmekteydi.²² Reaya, ashâb-ı alâkaya ait çiftliklerde kiracı durumundaydılar. Çiftçiler, ürettikleri ürünün belli bir kısmını çiftlik sahibine ödemekle yükümlüydü. Bu çiftçilerden, ürettikleri ürünün 1/5'ini verenler haftada bir gün, 1/9'unu verenler ise haftada 2 gün angarya usulü ile çiftlik sahibine çalışmaktaydılar. Ancak çiftlik sahipleri bu kurala riayet etmeyerek, usule aykırı bir şekilde çiftçileri angaryada daha fazla çalıştırmıştı. Diğer bir ihtilaf konusu da, reyanın hangi mevsimde ne kadar süre ashâb-ı alâka için çalışacağı konusudur. Bu konu hakkında açık hükümler içeren bir emir olmadığından, reaya ve ashâb-ı alâka arasında sürekli bir anlaşmazlık ve çekişme söz konusu olmuştur. İki taraf da birbirlerini, görevlerini yerine getirmemekle suçlayarak birbirlerinden şikayetçi olmaktadır. Avrupa basınında da konuya ilişkin geniş yer ayrılmıştır. Bu yüzden, Tahir Paşa, meseleyi çözmek için her iki tarafın da temsilcilerini yanına çağırarak ortak bir çözüm bulma yoluna gider. 1848'de vali Tahir Paşa, arazi sahiplerinin, şahsî arazilerinde, köylülerin çalışma mecburiyetini kaldırır. Köylülerin kendi topraklarında yetiştirdikleri hububat ile meyve ve sebzelerin 1/3'ü ile biçilen otun yarısını beylerine vermeleri kararlaştırılır. Ayrıca toprak sahibi reayaya zulm etmeyecek, reaya sadece belirlenen işleri yapacaktır.²³

²⁰ Halil İNALCIK; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1988, s.367-368.

²¹ Ayrıntı için bkz: Halil İNALCIK; "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahibi ve Kiracılar", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Tarım**, Ed.: Ç KEYDER-F TABAK, Çev.: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s.17-36; Slavka DRAGANOVA Osmanlı Devleti'nde "çiftlik" tabirinin yanlış olarak kullanıldığını ifade eder. Ayrıntı için bkz.: Slavka DRAGANOVA; "Tuna Vilayeti'ndeki (Köstendil Kazası) Ağalık Topraklarının Tabi Tutuldukları Vergiler", **TÜRKLER**, (Ed: H.C.GÜZEL, K.ÇİÇEK, S.KOCA), C.XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.364.

²² A.Suçeska, bu çiftlikleri Osmanlı Derebeyliğinin bir örneği olarak sunar. Bu çiftliklerin mahalli ve daha ziyade bölge yönetiminin dizginlerini elinde tutan Müslüman ahalinin çeşitli dalaveraları sonucu oluştuğunu savunur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Avdo SUÇESKA; a.g.m, s.1169-1178. Ancak, Truhelka'nın da belirttiği gibi Osmanlılar Bosna'yı fethettikleri zaman, bölgede "Baştina" denilen büyük araziye sahip çiftlikler zaten mevcuttu. Ciro TRUHELKA; "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C.I, İstanbul 1931, s.54.

²³ İNALCIK; "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikına Dair Vesikalar", s.8-11

Böylece devlet, bu anlaşmaya dayanarak sürekli karışıklıklara sebep olan angarya meselesinin kuvvet kullanmadan çözümlendiğini iddia etse dahi, bu anlaşma her iki tarafı da tam anlamıyla memnun etmemiştir. Vali Tahir Paşa'nın iddia ettiği, gibi angaryanın tamamen kaldırılması sonucu, çiftlik sahipleri ile reaya arasında vergi meselesinin gönül rızası ve tam bir eşitlikle tanzim edildiğini²⁴ söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü reaya, angaryadan tam anlamıyla kurtulamadığı gibi, büyük bir vergi yükünün de altına girmiş oldu. Reayanın bir süre sonra isyanla sonuçlanacak diğer şikayetleri ise şöyle sıralanabilir: Subaşılının baskıları (tarlasını işlemek, işlerini görmek, elde edilen hasıllattan öşür vermek, tütün, tereyağı, bal, yumurta bedelleri v.s), sipahilerin baskıları (kuzu, rakı, poğaça getirmek, odun taşımak, seyislik yapmak, angarya işler ...), vergi toplamadaki yolsuzluklar. Bu tür şikayetler, özellikle Sırların kışkırtmalarıyla da desteklenince 1849'da bir isyan hareketi başladı. Sırlar kendi ırktaşları olarak gördükleri Bosna reayasının bağımsızlıklarını kazanması için sürekli propagandalar yapmışlar, İngiltere ve Fransa konsolosluklarına, kendilerine baskı yapıldığına dair şikayetlerde bulunmalarını sağlamışlardır.²⁵ İsyan üzerine Babıâli yolsuzlukların önüne geçebilmek için kesin emirler gönderir. Sipahilerin 1/10'dan başka öşür almaları yasaklanmış, beratlarda yazan şer'i vergilerden başka vergi istenmeyeceği, herkesin hakkına riayet edilmesi istenmiştir. Ancak Tahir Paşa'nın bütün Müslüman ve Hıristiyanlara, ev başına iki defa 44'er kuruş vergi ve Hıristiyanlara ayrıca adam başına 7 kuruş haraç kesip, öşürün bütün arazi mahsulleri üzerinden istenmesi usûlünü tesisi ile olaylar devam etmiştir. Bu yüzden, Bosna'da güçlü bir askeri kuvvete ihtiyaç duyulmuştur. Eyalette, böyle bir askeri gücün bulunması, Rumeli ve Bulgaristan'daki karışıklıkların düzelmesinde fayda sağlayacaktır. Valinin bu isteğine başlangıçta hükümet tarafından sıcak bakılmadıysa da Bihor ve Tırgovişte'de görülen isyan hareketleri ile Bosna'nın ileri gelenlerinin Tanzimat'a aykırı hareketleri sonucunda 15.000 askerin Bosna'ya gönderilmesine karar verilmiştir.²⁶ İstenilen kuvvetlerin ancak 1850 yılının Mart ayında Bosna'ya ulaşabileceği Tahir Paşa'ya iletilmiştir. Bu haberin duyulup Bosna'da yayılması eşkiyanın cesaretlenmesine neden olmuştur. Bosna'da olayların geniş boyutlara varması nedeniyle Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa'ya geniş yetkiler verilerek Hersek veziri Ali Paşa Rizvanbegoviç tarafından da gizlice teşvik edilen isyanı bastırmak göreviyle Bosna'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Ömer Paşa, henüz Bosna'ya ulaşmadan Tahir Paşa ölmüş,

²⁴ B.O.A., İ.D.; 10735

²⁵ Zafer GÖLEN; "Sırların 1849 İsyanına Etkileri", *Toplumsal Tarih*, 9/50, 1998, s. 43-44.

²⁶ B.O.A., İ.D.; 11217.

yerine Çerkez Hafız Paşa atanmıştır.²⁷ Kısa bir süre sonra tekrar bir görev değişikliği yapılmış ve Hafız Paşa yerine Hayrettin Paşa atanmıştır. İsyan, Ömer Paşa'nın 1850/1851 kışında bastırmasına kadar devam etmiştir. Ali Paşa, kaza süsüyle öldürülmüş, isyanın diğer sorumluları da idam edilmiştir. Vilayet makamı Travnik'ten Saraybosna'ya nakledilerek, Boşnak beylerinin de nüfuzları kırılmıştır. Hersek, 24 Şubat 1851 tarihinde Bosna'ya ilhak edilerek Bosna Eyaleti'ne bağlı bir sancak durumuna getirilmiştir.²⁸

Ömer Paşa, Hersek Paşalığını lağvettikten sonra eyaletin idarî yapısında değişiklik yapma yoluna gitti. Bosna altı, Hersek ise üç kaymakamlığa bölündü.²⁹ Yaklaşık 10 yıl süren bu karışıklıklardan sonra Bosna'da merkezi otorite güçlendirildi. Yerli bey ve kaptanların hakimiyeti kırılırken bu kez Hıristiyanların memnuniyetsizlikleri ortaya çıktı. Tanzimat ve ıslahat fermanlarıyla vad edilen ıslahatların yapılmadığından yakınan Hıristiyanlar, İslâm arazi sahiplerinin aleyhine ayaklandılar. Defalarca Batılı devlet konsolosluklarına, Sırlara, Karadağlılara müracaat eden reaya, dindaş olduğu bu devletlerden destekle birlikte isyana teşvik de edildiler.

2.3 VERGİ MESELESİ

Gülhane Hattı Hümayunu'nda, en çok üzerinde durulmuş olan işlerden biri ve hatta ilki, iltizam usulü³⁰ idi. Tanzimat reformcularının ilk işi, bu iltizam usulünü lağvetmeğe çalışmak oldu. Daha önceleri görevleri, amirlerinin menfaatine türlü çeşitli vergiler biçmek ve bunları tahsil etmek, özellikle imdad-ı hazariye ve seferiye adı altında, valiye gelir sağlamak hakkı ve yetkisi mütesellimlerin elindeydi. XVIII. Yüzyıl süresince topladıkları vergilerden belirli bir yüzdelik alan mütesellimler mahkeme işlerine de karışmaya başladılar. Bazı yerlerde kadı ve naipleri tayin eder ve işyerlerini değiştirirlerdi. Böylelikle merkezi hükümetin dokunulmaz haklarına bile karışmaya başlamışlardı.³¹ Sancak yönetimi "mütesellim"lerden alınarak, Düzenli ve doğrudan doğruya vergi tahsiline esas olmak üzere emlak ve nüfus tahriri için vilayetlere "muhasıl-ı emval" adıyla memurlar gönderildi.³² Muhasıllar, bölgenin hem yönetimini üstlenecekler, hem de vergilerin doğrudan doğruya

²⁷ B.O.A., I.D.; 12565.

²⁸ KRCSMARIG; "Bosna-HERSEK", İ.A., C. II, s. 733

²⁹ Branislav DJURDJEV; "Bosna-Hersek", D.İ.A., C. VI, İstanbul 1992, s.301.

³⁰ İltizam, mukataaların bir bedel karşılığında genellikle özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. Ayıntılı bilgi için bkz.: Ahmet TABAKOĞLU; **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 1997, s.177.

³¹ Avdo SUÇESKA; "Bosna Eyaletinde Mütesellimlik", 5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III, Türk Tarihi, C. II, İstanbul 1989, s.594,597.

³² Halil İNALCIK; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul 1992, s.7.

toplanmasını sağlayarak hazineye göndereceklerdi Bunun için bölgede mal-mülk sayımı yapılacak, elde edilecek verilere göre herkesin yılda ne kadar vergi ödeyeceği belirlenecekti.³³ İlk anda olumlu görünen bu değişiklik bürokratik alt yapı eksikliği nedeniyle tam olarak yerleşmedi.³⁴ 1842 yılı başlarında bir durum değerlendirilmesi yapılarak Meclis-i Vâlâ'da yeni kararlar alındı. Bu kararlara dayanarak Mart 1842'de tekrar İltizam usulüne dönüldü.³⁵

Bosna'da vergi toplanması sürekli olarak önemli bir sorun olmuştur. Bosna'daki ayaklanmaların ve huzursuzlukların altında yatan sebeplerden biri de bu vergi toplama işidir. Verginin, eşitlik bozulmadan toplanması sadece halkın sorunu olmamış, devleti de meşgul etmiştir. Özellikle Tanzimat'tan sonra verginin eşit olarak herkesin gelirine göre ve baskı yapılmadan toplanması için çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Bosna'da problem olan vergiler cizye³⁶ ve öşürdür.

Bu arada Hıristiyan tebaadan şer'î esaslara göre alınmakta olan cizyenin tahsilinde de yeni usuller konuldu. O zamana kadar, iltizam suretiyle tahsil edilmekte olan cizyenin, Hıristiyan tebaanın buldukları kaza ve köyün hissesine düşen miktar, reaya kocabaşısı ve vekilleri tarafından toplanılarak toptan, maliye hazinesi namına muhassıllara teslim olunması her tarafa bildirildi.³⁷ Cizye, sadece Osmanlı Devleti'nde rahatsızlık yaratan bir vergi türü değildi. Avrupalı devletlerin de Osmanlı yönetimine baskı yapmakta kullandıkları araçlardan biriydi. Bu yüzden Tanzimat'ın ilanında ilk iş cizye usulünü ilga ve bu verginin patrikhanece cemaatten tahsiline karar verildiyse de Reşit Paşa'nın iş başından çekilmesi ile cizyenin yine eskiden olduğu gibi alerrius toplanmasına devam edildi. 1849 yılında yapılan düzenleme ile âlâsı için 48, evsatı için 24, ednası için de 12 kuruş alınırken, sikke üzerinde yapılan bir hesap sonucu âlâsı 60, evsatı 30, ednası için 15'er kuruş cizye alınmaya başlandı.³⁸

³³ Musa ÇADIRCI; "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1976)", IX. TTK Bildirileri, 21-25 Eylül 1982, C.II, Ankara 1988, s.1153

³⁴ İlber ORTAYLI; **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, TTK, Ankara 2000, s.18.

³⁵ ÇADIRCI; a.g.m, s.1153.

³⁶ Tanzimat'ın ilanından sonra "cizye" nin kişi başına alınması usulünün kaldırılarak patrikhaneler eliyle toplum başına alınmasına başlandığını söyleyen Mustafa Nuri Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın gözden düştükten sonra tekrar eski düzene dönüldüğünü, birkaç yıl sonra Mustafa Reşit Paşa ikinci defa Sadrazamlığa getirildiğinde uygulamanın tekrar millet başına alınmasına dönüldüğünü söylerken "en sonunda Islahat Fermanı uyarınca "askerî bedel" e çevrildi ve uygulama biçimi birkaç kurula verildi ise de hala bugün bile doğru ve sağlıklı bir karar alınmamıştır" demektedir. Bkz: MUSTAFA NURİ PAŞA; **Netayic'ül-Vukuat**, Sad: Neşet ÇAĞATAY, C III-IV, TTK, Ankara 1992, s.292

³⁷ Vecihi TÖNÜK; **Türkiye'de İdare Teşkilatı**, Ankara 1945, s.107.

³⁸ Mehmet Zeki PAKALIN; **Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, M.E.B, İstanbul 1993, s.298.

1851 yılından itibaren ise cizye, an-cemaatin olarak toplanmaya başlanmıştır. Ancak, bu sistemde bazı aksaklıklar çıkmış, istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Alerrüüs toplanılmasında ise, halk baskıya uğramaktaydı. Bu sebeple an-cemaatin toplanmasına devam edilerek toplama işleminin, bir düzen halinde yapılmasına karar verildi. Nitekim 16 Ekim 1851 tarihinde hazırlanan nizamname ile cizye toplama usulü bir düzen altına alınmıştır.³⁹

Bu nizamname ile de istenilen sonuca ulaşılamamıştır. Vergi toplanırken reayanın imkanlarına bakılmaksızın vergi alınmış, bu da reayanın toprağını terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu sebepten eyalette vergi usulü düzene girene değin, mahalli memurlarla birlikte, eyaletin uygun bölgelerinde ale'l-hesap suretiyle vergi toplanmasına karar verildi. Bu ise, masrafın meblağına göre halka bölüştürülmesi şeklinde gerçekleştirilecekti.⁴⁰ Ancak, bu yola da istenilen amaca ulaşılamamıştır. Yeni alınan kararlar, buranın cizyesinin fethedildiği zaman edna itibarıyla toplanmış olmasından yola çıkılarak bundan sonra da cizyenin edna itibarıyla toplanmasına karar verilmiştir.⁴¹

Tahir Paşa'nın öşür konusunda yapmak istediği düzenlemeler ise, yönetim tarafından uygun görülmemiş ve öşür eski usulde toplanmaya devam etmiştir. Toprak sahibine ödenmesi gereken öşür vergisi üçte bir olarak belirlenmiştir. Ancak devletin öşür vergisi önce alındığından ve toprak sahibine verilecek öşür bundan sonra hesaplandığından, toplam miktar mahsulün yüzde kırkına ulaşıyordu. Ayrıca askeri hizmetin yerine ödenen yeni vergi olmak üzere başka vergiler de vardı.⁴² Devletin amacı, verginin zamanında ve hakkaniyet ölçüleri içinde toplanmasını sağlamak olmuştur. Ancak Tanzimat'ın genel bir karakteri olan, icraatların kişilere bağlı olması durumu, uygulamaların sürekli değiştirilmesine yol açmıştır. Vergide de devletin kesin bir çözüm bulamamasının asıl nedeni budur.

2.4 TOPRAK MESLESİ

Bosna-Hersek'te toprak meselesi, sadece Tanzimat Dönemi'nde değil, XIX yüzyıl boyunca önemini korumuştur. Bu nedenle bu meselenin çözümü için tüm tarihlerde bu konuyla ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. 1851 yılında tımarlarla ilgili çalışmalar yapıldığını ve tımar sisteminin aşamalı olarak kaldırılmasına çalışıldığı bilinmektedir.

³⁹ B.O.A., İ.M.V ; 7493.

⁴⁰ B.O.A., İ.M.V ; 8984.

⁴¹ B.O.A., İ.M.V ; 11797

⁴² MALCOLM; a.g.e., s 215-216

Tanzimat döneminde ülkede toprak satın almak isteyen yabancılar, liberal bir toprak sistemini istiyorlardı. Özellikle 1856 Islahat Fermanı, yabancıların toprak satın alabileceğini öngören vaadlerde bulunmuştu. Tımar sisteminin toprak kullanımına getirdiği sınırlamalar bu istekleri engellemekteydi. Tanzimat, zaten etkisizleşmekte olan tımarı ortadan kaldırmıştı. 1841 ve 1847'de çıkarılan iki nizamname ile birlikte kişilerin ellerindeki topraklara tapu veriliyordu. Bu gelişmelerden sonra Tanzimat Fermanı'yla Tımar sisteminin ortadan kaldırılması sonucu orta çıkan boşluk 1858 Arazi Kanunnamesiyle doldurulmuştur.⁴³ 1858 Arazi Kanunnamesi⁴⁴, Tanzimat'ın vücuda getirdiği en başarılı müesseselerden biridir. Kanunname ile ziraî topraklarda özel mülkiyet önem kazanmış ve tımar sistemi hukuken de bertaraf edilmişti. Bu tarihten sonra da bazı tımar tevcihlerinin yapılması geleneğinin hala mevcut olduğunu göstermekle birlikte, artık tımar sistemi askerî, idarî, malî ve ziraî yönlerden kayda değer değildi. Arazi Kanunnamesi, İslam hukukundaki hükümleri dikkate alarak vakıf arazi ve mirî araziye de dikkate almışsa da özel mülkiyeti temel kabul ederek mülkiyet ve miras konularında laikleşmeye ve İsviçre medeni kanununa giden süreci başlatmıştır. Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra mirî topraklar hızla el değiştirmiş ve yaklaşık % 70'i özel mülkiyete geçmiştir.⁴⁵ 1858 Arazi Kanunnamesi ile devlet kendi hakkını korumak amacını gerçekleştirmek üzere, halk arasında "desetina" adı ile bilinen öşürü dolaysız devlet vergisine dönüştürmüştür. Ashında bu durum, zaten var olan tarımsal ilişkilerin yasallaştırılması anlamını taşımaktadır.⁴⁶

Bosna'da çiftçiler ve çiftlik sahipleri (ashab-ı alaka) arasında sürtüşmeler mevcuttur. Ashab-ı alaka, reayayı angaryada kullanmakta, dilediği zaman da toprağından atmaktaydı. Çiftçilerde buna karşılık, habersiz bir şekilde çiftliği terk edip ashab-ı alakayı zarara uğratmaktaydı.

1856 Islahat Fermanı ile canlılık kazanarak Bosna'da, 14 Safer 1274 (4 Ekim 1859) tarihinde bir "Çiftlikât Nizamnamesi" hazırlanmıştır. Bu, özel bir toprak yasasıydı ve 1848 tarihli Tahir Paşa'nın kararnamesinin hemen hemen bütünüyle uygulamaya konmasını amaçlıyordu. Söz konusu uygulama, bu sefer etkili bir biçimde yürürlüğe kondu. Etkileri,

⁴³ Ali ŞAFAK; "Osmanlı'da Arazi Hukuku Kurallarına Kısa Bir Bakış (Teori ve Pratik)", OSMANLI, (Ed.: K.ÇİÇEK, C. OĞUZ), C VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.355

⁴⁴ Bir Mukaddime ve üç bab halinde sıralanan 132 maddeden oluşur. Tayyip GÖKBİLGİN; "Tanzimat Hareketi'nin Osmanlı Müesseselerine Etkileri", BELLETEN, C. XXXI/121-122, Ankara 1967, s. 108

⁴⁵ TABAKOĞLU; a.g.e., s. 201

⁴⁶ Aydın BABUNA; *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 18.

beklenen hedefin de dışına taşı ve sağladığı yararlar açısından da tartışmalara sebep oldu.⁴⁷ Nizamnamenin öneminin oldukça büyük olması nedeniyle geniş bir özetine çalışmamızda yer vermeyi uygun bulduk:

2.4.1 Bosna-Hersek Çiflikat Nizamnamesi

Birinci Bend: Saray sancağının çoğunda üçleme ve bazı bölgelerinde yarıcılık usulü geçerli idi. Şimdiye kadar meyve hasılatının yarısı ashab-ı alakaya verilirken bundan böyle 1/3'ü çiftlik sahibine verilecek, kalanı ise çiftçilerin olacaktır. Çiftçilerin oturdukları binaların yapımı ve tamiri ashab-ı alakaya aittir. Ancak çiftçiler tarafından yapılarak onların malı olan binaların tamiri ise çiftçilere aittir. Çiftçiler hiç bir şekilde karşılıksız olarak çalıştırılmayacaktır. Yarıcılık usulünün uygulandığı bölgelerde de üçleme için kabul edilen kurallar geçerli olacaktır.

İkinci Bend: Travnik Sancağı'nın çoğunluğunda üçleme ve çok az yerinde dörtleme ve beşleme usulü geçerli idi. Şimdiye kadar yarısı çiftlik sahibine verilen meyve hasılatının bundan böyle 1/3'ü ashab-ı alakaya verilecek, geriye kalan ise çiftçilere ait olacaktır. Çiftçilerin oturdukları binaların yapımı ve tamiri ashab-ı alakaya aittir. Ancak, çiftçilerin kendi yaptıkları binaların tamir işleri yine kendilerine ait olacaktır. Çiftçiler hiçbir şekilde karşılıksız çalıştırılmayacaktır. Dörtleme ve beşleme usulünün uygulandığı çiftliklerde çiftçiler yalnızca, ashab-ı alakanın hasılat hissesini evine veya Pazar yerine nakletmek, tarla, bağ ve bahçelerinde ziraat işlerini yapmakla sorumlu olup, başka yükümlülükleri yoktur.

Üçüncü Bend: Banaluka ve Bihke sancaklarında genellikle dörtleme usulü geçerlidir. Şimdiye kadar, ashab-ı alakaya ait olan sebze ve meyve mahsulünün bundan böyle 1/4'ü ashab-ı alakaya verilecek, kalanı çiftçilere ait olacaktır. Çiftçilerin oturdukları binaların yapım ve bakımı ashab-ı alakaya aittir. Ancak, çiftçilerin kendi yaptıkları ve onların malı olan binaların bakım ve onarım işleri kendilerine aittir. Burada çiftçiler karşılıksız olarak hiçbir şekilde çalıştırılmayacaklardır.

Dördüncü Bend: İzvornik sancağında çoğunlukla üçleme usulü geçerlidir. Şimdiye kadar arpa hasılatının 4 kazada 1/3'ü ashab-ı alakaya verilirken 2/3'ü çiftçilere aittir; diğer

⁴⁷ Michael PALAÏRET; *Balkan Ekonomileri 1800-1914*. Çev.: Ayşe EDİRNE, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul 2000, s.156

kazalarda yarı yarıya bölüşülmektedir. Bundan böyle bütün kazalarda 1/3'ü ashab-ı alakaya, 2/3'ü çiftçilere ait olacaktır. Çiftçilerin oturdukları binaların yapım ve onarım işleri ashab-ı alakaya aitken çiftçilerin kendi yaptıkları binaların tamiri yine kendilerine ait olacaktır. Çiftçiler hiçbir şekilde karşılıksız çalıştırılmayacaklardır.

Beşinci Bend: Yenipazar Sancağı'nda genellikle dörtleme usulü geçerlidir. Buna karşılık çiftçiler, ashab-ı alakaya çeşitli hizmetlerde bulunmaktadır. Bundan sonra ise, yalnız ashab-ı alakaya, hasılat hissesi evine ve Pazar yerine götürmekle yükümlüdürler. Çiftçiler hiçbir şekilde karşılıksız çalıştırılmayacaktır. Çiftçilerin oturdukları binaların yapımı ve tamiri ashab-ı alakaya aittir. Çiftçiler tarafından yapılan ve onlara ait olan binaların tamir işleri ise çiftçilere aittir.

Altıncı Bend: Hersek Sancağı'nın bazı bölgelerinde üçleme, bazılarında yarıcılık, dörtleme ve beşleme usulleri geçerlidir. Üçlemenin geçerli olduğu yerlerde şimdiye kadar, yarısı ashab-ı alakaya yarısı çiftçilere ait olan sebze ve meyve hasılatının, bundan böyle 1/3'ü ashab-ı alakaya, geri kalan 2/3'lük kısım da çiftçilere kalacaktır. Üçlemenin uygulandığı yerlerde çiftçiler hiçbir şekilde karşılıksız çalıştırılmayacaktır. Dörtleme ve beşlemenin yapıldığı yerlerde ise çiftçiler bugüne kadar ashab-ı alaka adına hizmette bulunmaktadır. Bundan böyle ashab-ı alakaya ait olan hasılatın evine ya da pazara götürülmesi, bağ ve bahçe işlerini yapmakla sorumludurlar. Bunun dışında karşılıksız çalıştırılmazlar.

Yedinci Bend: Çiftlikteki binaların inşası ve tamiri ashab-ı alakaya aittir. Ancak, çiftçilerin yaptıkları ve kendi malları olan binaların tamiri kendilerine aittir. Çiftçi çalışmakta olduğu çiftliği terk edip başka bir çiftliğe giderse kendi malı olarak bırakacağı binalar hükümet ve erbab-ı vukuf marifetiyle keşf ve tahmin ettirilip parası ashab-ı alaka tarafından kendisine verilecektir. Ancak keşf ve tahmin maddesi için bir kaide-i adile gerekeceğinden binanın değerini tahmin edecek komisyon, ashab-ı alaka ve çiftçinin güvendikleri iki kişiden oluşacaktır. Bu kişiler memleket meclisinde bir araya gelerek çiftçinin terk edeceği binanın kıymetini tayin edecektir. Binanın kıymeti hakkında bu dört kişi de karar veremez ise dördünün itimat ettikleri başka bir adam bu konuda karar verecek olup, onun vereceği karar kabul olunacaktır.

Sekizinci Bend: Ashab-ı alakanın her an, çiftçileri çiftlikten çıkarmaya hakkı olmayacaktır. Ancak çiftçi çiftlikte çalışmaz ve ashab-ı alakaya zarar verirse, veya ashab-ı

alakaya vereceği hisseyi vermeyerek aralarındaki kontrata uygun hareket etmezse ashab-ı alaka, hükümete müracaat ederek durumu ispat eder ve çiftçinin ıslahı mümkün olmazsa, hükümet tarafından o çiftlikten ihraç olunacaktır. Çiftliği kendi isteği ile terk edecek olan çiftçilerin de durumu ashab-ı alakaya bildirmeleri zorunludur. Habersiz çiftliği terk etmesi halinde ashab-ı alakanın zararı, hükümet tarafından çiftçiye ödetilir.

Dokuzuncu Bend: Ashab-ı alakanın kendilerine ait olan hisseyi iltizama yasaktır. Bu tür davranışlarda bulunanlar hükümet tarafından cezalandırılır.

Onuncu Bend: Ashab-ı alaka, bazı mevsimlerde çiftliklerine gittiklerinde çiftçilere ait evlere, onları evden çıkartmak suretiyle oturmaktadır. Çiftçilerden karşılıksız olarak yem ve yiyecek istemektedirler. Bu hareketler kesinlikle yasaktır.

Onbirinci Bend: Ashab-ı alakadan bazıları işlive denilen erikden, kendisine ait olan hisseyi, erikten rakı yapıldıktan sonra almaktadırlar. Ancak erikten rakı çıkarmak çok masraflı olup, bu durumun çiftçilere çok ağır gelmektedir. Bu yüzden çiftlik sahipleri kendi hisselerine düşen eriği yaş veya kurusundan alacak, rakı çıkarıldıktan sonra talep edemeyecektir.

Onikinci Bend: Meclis-i Ali Tanzimat çiftçi vekillerinden alınan bilgiye göre; ashab-ı alakadan bazıları, çiftliklerini mukavele ile kiraladıkları halde, sonradan mukavele harici taleplerde bulunmaktadırlar. Çiftçilerin bu isteklerine uymadığı zaman da, onları çiftlikten atmakla tehdit etmektedirler. Bu durum hükümete şikayet edilse bile iki taraf arasındaki anlaşmanın şifahi olması ve bir senet olması sebebiyle bir sonuç çıkmamaktadır. Bu konuda her iki tarafın da anlayacağı lisanda bir kontrat senedi tanzim edilerek ve hükümet tarafından onaylanarak senedin bir nüshası çiftçide, bir nüshası ashab-ı alakada kalacak şekilde saklanması, yapılan anlaşma haricinde başka bir şey alınmaması, ashab-ı alaka ya da anlaşmayı imzalayanlar ölmedikçe anlaşmanın devam etmesi uygundur. Ancak bir çiftçi başka bir çiftliğe gider ya da çiftlikte oturan ve senedi imzalayan ailenin büyüğü ölür ise kontratın hükmü kalmayacağından eski kontrat yeniden tanzim olunmalıdır. Bunun için gerekli kağıtlar kazâ ve köylere dağıtılacaktır. Bu işlem karşılıksız olarak yapılacağından hükümet memurlar, karye muhtarları veya kocabaşlılar kimseden para talep edemeyecektir. Aksi davranışlar hükümet tarafından cezalandırılacaktır.

Onüçüncü Bend: Hazırlanan bu nizamnamenin vali, mutasarrıf ve kaymakamlar müdürlerinin görevlerindedir. Bu konuda sorumludurlar.⁴⁸

Bu nizamname ile Bosna-Hersek'de var olan uygulamalar yazılı hale getiriliyor ve yasallaştırılıyordu. Taraflar arasında var olan rahatsızlıklara orijinal bir çözüm getirilmiyordu. Zaten nizamnamenin uygulanmamasında da hayli güçlüklerle karşılaşmıştır. Nizamnamenin asıl amacı, ekonomik kira gelirini, ashab-ı alakanın pervasız siyasal başkaldırısının zor yoluyla çekip aldığı kira düzeyinin altına indirmektir. Nizamname, özellikle bu sistemi ortadan kaldırdığına göre, daha zengin olan ovalık bölgelerdeki ashab-ı alaka en kötü darbeyi yiyenler oldu.⁴⁹

Genel olarak ele alındığında reformların ekonomi üzerinde muhtemelen olumlu bir etki yaptığını belirtmek gerekir. Yönetimi beğenmeyenlerden gelen eleştirilere rağmen, Avusturya işgalinden önce Bosna'nın durumu bir yıkıntı değildi. Aliciç, mülkiyet haklarının artan güvenliğinin, reformların en olumlu etkisi olduğunu ısrarla belirtmektedir. O'na göre, reformlar hoşnutsuzluğu azaltmadıysa da bunlar, bugüne kadar Yugoslavya'nın tarih literatüründe gösterilenlerden daha ilerici niteliktedir ve daha olumlu sonuçlar vermiştir.⁵⁰

Tanzimat, toprak mülkiyetinin burjuvazileşmesine, Hıristiyan ahalinin durumunun bir dereceye kadar stabilize edilmesine ve Müslüman ahali ile aynı seviyeye erişmesine, köy ekonomisinin genellikle gelişmesine yardım etmiştir.⁵¹

2.4.2 1858 İsyanı

Kırım Savaşı sonrasında, devletin, Batılı devletlerin desteğini almak için başlattığı diplomatik ataklardan sayabileceğimiz Islahat Fermanı, 18 Şubat 1856'da ilan edildi. Fermanın ilan amacı sadece Batılı devletlerin desteklerini almak değildi. Aynı zamanda bu devletlerin sürekli şikayet ettikleri Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki eşitsizliği de ortadan kaldırmaktı. Bu yüzden, Fransız, İngiliz ve Avusturyalı delegeler de Islahat Fermanını hazırlayacak komisyona dahil edilmişti. Babiali, komisyon müzakereleri esnasında,

⁴⁸ DÜSTUR; C I, s. 765-771.

⁴⁹ PALAİRET; a.g.e., s. 157.

⁵⁰ Aliciç; Uredjenje'den aktaran PALAİRET; a.g.e., s. 160.

⁵¹ Slavka DRAGANOVA; "Tanzimat'tan Sonra Rumeli'de Toprak İlişkileri", IX. TTK., C. II, Ankara 1998, s. 1167.

eyaletlerde tahkikat meclisleri kurulması, cizyenin kaldırılması, Hıristiyanların belirli bir oranda askere alınmaları gibi yenilikleri kabul ederek, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşit hakların sağlanmasını kabul etti.

Ferman, gayrimüslimlerin imtiyazlarını önemli ölçüde genişletti. Her türlü devlet memuriyetine gayrimüslimler de alınacaktı. Önceki reyanın, Müslümanlar hakkında mahkemede şahitliği kabul edilmezken, mahkeme üyeliğine atanmaları bile gerçekleştirildi.⁵²

Islahat Fermanı'nın getirdiği hükümler arasında ayrıca karma mahkemeler kurulması gibi genel prensipler yanında, özellikle taşra yönetimi bakımından önemli olan şu prensipler dikkati çekmektedir; gayrimüslim cemaatlerin vilayet, nahiye idare meclislerinde ve hükümet merkezinde de Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye temsilci üyeleri bulundurulacak, rüşvet ve yolsuzluklar önlenecekti. Islahat Fermanı Tanzimat prensiplerini büyük ölçüde tekrarlamaktaydı. Paris Antlaşması'na taraf olan devletlerin baskısıyla taşra yönetiminde gayrimüslimlerin hak ve statüleri sağlamaştırılmış ve bazı yeni haklar verilmiştir. Eyalet ve liva merkezlerinden Müslüman ve gayrimüslim ahaliden karma meclisler kurulması ve merkezde de kanun ve nizamnamelerin tartışılıp hazırlandığı Meclis-i Vâlâ'da her cemaatin ruhani reisleri ve ayrıca memuriyetleri bir yıl devam edecek birer üyeleri buldurması kararlaştırılmıştır. Taşra idaresinde, karma meclisler, zaten Tanzimat başından beri faaliyetteydi. Hükümet merkezindeki meclislere ise gayrimüslimlerin zenginleri ve çıkarlarıyla Babıali'ye bağlı olan üyeleri temsilci olarak tayin edilmiştir.⁵³

Bu açıdan bakıldığında 1839 Fermanı, Müslüman halka bir anayasa veremediği halde, 1856 fermanı genel olarak Hıristiyan milletlerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olmuş, onların milli bağımsızlık isteklerinin bir manifestosu olmuştur.⁵⁴

Gerek Rumeli'deki ve gerekse Anadolu'daki eyaletlerde gittikçe sabırsız ve cüretkar mahalli hareketler baş göstermeye başladı. 1858 yılı ilk baharında Karadağ, kendisine ait olduğu gerekçesi ile Hersek ve dolaylarını istilaya hazırlanmaktaydı. Yer yer isyanlar görülmeye başlandı ve Bosna'ya doğru yayıldı.⁵⁵

⁵² Bilal ERYILMAZ; *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul 1992, s. 141.

⁵³ ORTAYLI; a.g.e., s.47

⁵⁴ Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2002, s. 213

⁵⁵ E.P. ENGELHARDT; *Tanzimat*, (Çev.: Ayda DÜZ), Milliyet Yay., İstanbul 1976, s. 103; Mahmut Celaleddin Paşa; *Mirat-ı Hakikat*, Haz.: İsmet MİROĞLU, İstanbul 1983, s. 36

Hersek'te Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında kanlı mücadeleler başladı. Halkı bu mücadeleye sürükleyen sebepleri daha öncekilerden farksızdır. Buna ek olarak Islahat Fermanı'nın ilanından sonra, çıkarılan arazi ve tapu kanunnameleri, aşar usulünün tatbiki ve Bosna Hersek'teki büyük arazi ve çiftliklerde yaşayan çiftçilerin durumu, eyalette yeniden büyük huzursuzluklar çıkmasına yol açtı.⁵⁶

Merkezden Bosna'ya gönderilen Kamil Paşa görev yerine gelirken, Bosna Hersek'te çıkan isyanı bastırmak ve gerekli ıslahatın yapılması yönüne Rumeli Ordusu Müşiri İsmail Paşa'ya da emir verildi.

Vali, Trebin'de bulunduğu sırada 18 Ekim 1858 İzvornik ve Bihke sancakları Hıristiyanların isyan haberi alındı. Avusturya elçisi de, bu isyanı doğrulayıcı bir telgrafi Babıali'ye göndermişti. Bunun üzerine, Vali Kani Paşa, İzvornik Sancağı'nda olan isyan üzerine yürüyerek isyanı bastırdıktan sonra Saraybosna'ya geldi.

Rumeli Ordusu Müşiri Çerkez İsmail Paşa'nın ölümü üzerine, O'nun yerine bölge hakkında bilgi sahibi olan ve daha önce burada çıkan isyanda büyük başarı sağlayan Ömer Paşa getirildi.⁵⁷

Bu defa Bosna'da çıkan isyana Batılı devletlerin ilgisi her zamankinden çok daha fazla oldu. Rusya'nın da işe karışması ile Osmanlı hükümetine, 5 Eylül 1859'da bir memorandum verildi. Bosna Hersek için yeni ayrıcalıklar ve yabancılardan oluşan bir teftiş heyetinin bölgeye gönderilmesi istendi. Hükümet bunu iç işlerine müdahale olarak algıladı ve memorandumu reddetti. İngiltere, Osmanlı Devleti taraftarı olarak Avrupa çapında bir soruşturma fikrini, Osmanlı Devleti'nin haysiyetini kırıcı ve en çok ihtiyacı bulunduğu sırada itibarına sert bir darbe olacağı gerekçesi ile şiddetle reddederken⁵⁸, Sadrazam Rüştü Paşa bunu kabul edemeyeceklerini Fransız elçisine bildirmiş, gerekirse teftişe kendisinin gideceğini söylemiştir. Tam bu sırada Rüştü Paşa görevinden ayrılmış, yerine Kıbrıslı Mehmet Paşa getirilmiştir. Fransız elçisinin girişimleriyle Kıbrıslı Mehmet Paşa sadrazam olur olmaz Rumeli'yi teftişe çıkmak durumuyla karşı karşıya kalmıştır. 31 Mayıs 1860'da maiyetinde Ahmet Cevdet Efendi (Paşa), Beylikçi Afif Bey, Rum Pavlaki Efendi, Bulgar

⁵⁶ Ahmet Cevat EREN; "Tanzimat", İ. A, C XI, İstanbul 1979, s. 746-747.

⁵⁷ Ahmet Cevat Paşa; **Tezakir (13-20)**, Yay : C. BAYSUN, TTK, Ankara 1991, s. 128-129

⁵⁸ ENGELHARDT; a. g. e, s. 107.

Gavril Efendi (Paşa), Ermeni Artin Efendi'den meydana gelen bir karma komisyon ve birkaç katip olduğu halde teftişe çıktı.

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa Varna'dan başlayarak, Şumnu, Rusçuk, Zıştovi, Vidin, Lom, Berkofça, Niş, Üsküp ve Manastır'da üç ay süren incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda, Rumeli'den bazı bölgelerde asayişin tam sağlanamadığı ve zaptiye teşkilatında bazı düzenlemeler yapılması gerektiği ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan bu teftiş sırasında, ahalinin bazı zulüm ve haksızlıklara uğramış olduğu da anlaşılmıştı. Ancak, bu tür maduriyetlere sadece gayrimüslimler değil, bölgenin her tarafında, idarenin bozuk olmasından dolayı, daha ağır bir şekilde Müslüman ahâli de uğramıştır. Gayrimüslimlerin, Müslümanlardan daha fazla zulüm ve haksızlık gördükleri iddiaları, Rum papaz ve metropolitlerden kaynaklanmakta idi.⁵⁹

Rusya'nın uzun zamandan beri devam eden tahrikleri ve Sırbistan'ın muhtariyet haklarını genişletmek amacıyla Karadağlıları, Hersekli Hıristiyan Slavlarla, Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliğine kışkırtması ve Hıristiyan ahaliye gizlice silah dağıtması, Avusturya'nın ise asileri himaye ederek nüfuz alanını genişletmeye çalışması sonucunda Hersek Hıristiyanları 1861'de isyan ettiler.⁶⁰ Mostar'daki yabancı konsolosluklar aracılığı ile Babiali'ye şu istekler öne sürüldü: Osmanlı memurları ile mahalli idare arasında iletişimi sağlayacak ve kendi çıkarlarını savunacak bir kocabaşlarının bulunması; dinlerine saygı gösterilmesi; kilise ve kiliselere çan kuleleri yapımına müsaade olunması; kendi milletlerinden bir piskoposun ruhanî başkanlığı altında bulunmaları; mektep açabilmeleri; Osmanlı zaptiyelerinin geri alınması; arazi sahiplerinin mahsulün ¼'ünden fazlasının verilmemesi ve bunun da kendi vekilleri tarafından toplanması; vergilerin ev başına maktu olarak tayini ile tahsiline kocabaşlarının memur edilmesi.⁶¹

Devlet, her şeyden önce, kendi topraklarında sükun ve asayişini temin etmek istiyordu. Karadağ da, doğrudan tek başına Osmanlı Devleti'ne karşı gelmekte kendini yeterli görmediğinden, bu iş için Hersek'in Hıristiyan halkını kullanarak, hatta onlara kendi

⁵⁹ İsmail SELİMOĞLU; "Balkanlardaki Türk İdare Sistemi (19. yy)", *Balkanlardaki Türk Kültürü'nün Dünü, Bugünü, Yarını Uluslar arası Sempozyum (26-28 Ekim 2001 Bildiri Kitabı)*, Bursa 2002, s. 120.

⁶⁰ Hüdaî ŞENTÜRK; "Tuna Vilayeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına Dair Ahmet Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", *BELLETTEN*, IIX/226, Ankara 1996, s. 722.

⁶¹ ENGELHARID; a.g.e, s. 126.

çetecilerini “gönüllü” olarak ilhak etmek suretiyle her türlü desteği vermekteydi. Karadağ’ın bu hareketi, Hersek isyanının kesin bir şekilde bastırılmasına engel olmaktadır

Ömer Paşa, Hersek isyanını bastırmakla görevlendirilirken, Karadağ’dan yardım almalarını önlemek için de tedbirler aldı. Karadağ sınırında kontrol mevkiileri oluşturarak abluka uyguladı. Karadağlılar da mağlup edildiler. Yapılan barışa göre Karadağlılar sınırları dışında akın yapmayacaklar ve yine sınırları dışında isyanlar çıktığı takdirde asilere maddi ve manevi hiçbir yardımda bulunmayacaklardı.⁶²

Böylece 1861 Hersek isyanı, Karadağ sorununun çözülmesi ile birlikte şimdilik bastırılmış oluyordu. Ancak, Hersek’teki iç karışıklıklar Ahmet Cevdet Paşa’nın Bosna müfettişliği görevine atanmasına kadar devam etti. Ahmet Cevdet Paşa’nın Bosna’da yaptığı çalışmalar sonucunda bölgeye nisbî bir sükun geldiyse de, Panslavizmin sürekli kışkırtmasıyla Hersek, devletin başına türlü sıkıntılar açmaya devam etti⁶³. Bosna ve Hersek’te çıkan isyanlara genel olarak bakıldığında ilk safhada reayanın masum istekleri göze çarparken daha sonraki safhalarda etkin rolü oynayanın reaya değil, dış etkenler olduğu görülür.

⁶² E. Ziya KARAL; *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara 1989, s. 3-5

⁶³ Ahmet Cevdet Paşa’nın müfettişliği sırasında bu nedenlerden ötürü sınır bölgelerinde güvenlik tedbirlerini arttırmaya gayret etmiş, yeni karakol ve gümrükhaneler yaptırmıştır.

3. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI

XIX. Yüzyıl Türkiye'sinin büyük alim ve devlet adamlarından biri olup, 26/27 Mart gecesi 1822'de Lofça (Bulgaristan-Lovets)'da doğdu.¹

Ahmet Cevdet Paşa'nın soyu, Yularkıran Ahmet Ağa adında Kırklarelili bir sergerdeye dayanmaktadır. Yularkıran Ahmet Ağa, Kırkkilise aristokratlarından Yularkıranoğulları adlı hanedandan olup Prut Savaşı'nda (1711) komutan olarak Baltacı Mehmet Paşa ile beraber bulunmuş ve devlete büyük hizmetleri geçmiştir. Savaştan sonra Lofça'ya yerleşmiştir. Oğlu Hacı İsmail Ağa, Lofça'da meşhur Topuzoğlu hanedanına mensup Ayşe Sünbül Hanım'la evlenmiş, bu evliliğinden Ahmet Cevdet Paşa dünyaya gelmiştir. Yularkıran Ahmet Ağa'nın bıraktığı büyük serveti, oğlu ve torunları iyi bir şekilde değerlendirmişlerdi. İşte Ahmet Cevdet Paşa'nın babası Hacı İsmail Ağa'nın çiftliği de ürünlerinin bol ve topraklarının verimli olmasıyla ün kazanmıştır.²

Lofça kasabası bir irfan merkezi görünümünde olup, Ahmet Cevdet Paşa'dan başka, Müşir Derviş Paşa ve Mithat Paşa gibi önemli devlet adamları da ilk tahsillerini bu kasabada tamamlamışlardı. Ahmet Cevdet Paşa, küçük yaşlarda okuma yazmayı öğrenmiş, Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça ilimler tahsil etmiştir. Üstün gayreti ve sebatla çalışması sonucunda kısa zamanda bu ilimlerde epeyce ilerlemiştir. Şer'î ilimlerden de Halebî ve Mülteka'da maharet kazanmıştır. Daha sonra yeni müftü Hâfız Mehmet Efendi'den İlm-i Mantık ve Beyan dersleri almıştır.³

Ahmet Cevdet Paşa, on altı yaşına geldiğinde dedesi Hacı Ali Efendi torununun, Harbiye Mektebi'ne girmesine muhalefet ederek büyük babası İsmail Efendi'nin mesleğini sürdürmesini, yani ilim adamı olmasını arzu ediyordu. Dedesinin kesin tavı ve kendisinin de bu yöndeki tutumu üzerine Tefsir ve Hadis ilimleri tahsili için Ahmet Cevdet Paşa İstanbul'a gönderilmiştir.⁴

¹ J. SCHLEIFER; "Cevdet Paşa", İ.A., C.III, MEB Yay., 1977, s.114.

² Ahmet Zeki İZGÖER; Ahmet Cevdet Paşa, Şule Yayınları, İstanbul 1999, s.13-14.

³ A.Zeki İZGÖER; a.g.e., s.14.

⁴ M. Şakir ÜLKÜTAŞIR; Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri (1822-1895), Ankara 1945, s.7

Ahmet Cevdet Paşa, 1839 yılı başlarında İstanbul'a gelmiştir. Fatih'te Çarşamba Pazarı'ndaki Papasoğlu Medresesi'ne girerek bir odaya yerleşmiş ve Fatih Camii'nde Tefsir ve Hadis ilimleri tahsiline başlamıştır. Onun İstanbul'a gelişinden birkaç ay sonra Osmanlı ülkesinde Padişah II Mahmut vefat etmiş, yerine Sultan Abdülmecit geçmiştir. Bu sırada Hamidiye Medresesi imtihanı açılmış, Ahmet Cevdet Paşa buranın imtihanına girerek başarılı olmuş ve kendisine bir oda tahsis edilmiştir.⁵ O tarihlerde kadılık mesleğine (tarîk-i kazâ) imtihansız kimsenin kabul edilmemesi kuralı geçerli olduğundan Ahmet Cevdet Paşa Rumeli Kadıaskerliği Dairesi'nde düzenlenen imtihana girip bu mesleğe dahil olmuştur. Medreselerde tatil gecelerinde düzenlenen sohbet meclislerinde basit ve bayağı konuşma ve sohbetlere tesadüf edip ilmî bahisler konuşulmadığından Ahmet Cevdet Paşa, bundan sonra o meclislere devam etmemiştir.⁶ Ahmet Cevdet Paşa, medreselerden kaldırılmış bulunan eski tarzda aritmetik, cebir, geometri, astronomi ve diğer fizik ilimlerine dair pek çok kitaplar okumuş ve özel dersler almıştır. Tahsil günleri yılın yarısı kadar olduğundan Ahmet Cevdet Paşa, bütün tahsil hayatı boyunca yalnız bir Ramazan'da sıla için Lofça'ya ve bir kez de bir vesile ile Selanik, Siroz ve Drama'ya gitmeye gitmiştir.⁷

Ahmet Cevdet Paşa, bu arada Mühendishane Berri'ye Hocası Miralay Nuri Bey'e Muhtasar Meâni ve Kadı Mîr gibi kitaplar okutmuş, buna karşılık ondan da cebir, logaritma, geometri usulü, Mecmuatü'l Mühendisîn, Oktant Risalesi ile İshak Efendi'nin Ulûm-ı Riyaziyesi gibi modern usulde Matematik ilimleri öğrenmiştir. Diğer taraftan Matematik'te çözemediği bazı problemleri Münecimbaşı Osman Saib Efendi vasıtasıyla halletmiştir.⁸ Ahmet Cevdet Paşa, medresede okutulan ilimlerle yetinmeyip ehil ve erbabından medresede bulunmayan dersleri de okumak, müzakere etmek ve ders vermekle de meşgul olmuştur. Hatta Papasoğlu Medresesi'nde iken Şafiye-i İbn-i Hâcib'i okutmuş ve bunu şerh edip adını Gâyetü'l Beyân olarak isimlendirmiştir. Beyanu'l-Unvan adıyla Türkçe bir risale kaleme almış, Tarîfû'l-İrtifa adıyla bir risale yazmıştır.⁹

Bir süre sonra Fatih Camii'nin Sahn-ı Semân Medreseleri'nden Akdeniz tarafındaki Başkurşunlu Medresesi'ne çıkmıştır. Burada müzakere ile meşgul olarak Emsile, Bina, Netayic'ül-Efkar hakkında ve daha sonra Mutavvel'in başlangıcı için açıklayıcı mahiyette

⁵ Fatma Âliye Hanım; Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani, Pınar Yayınları, İstanbul 1994, s.29.

⁶ A.Zeki İZGÖER; a.g.e., s.14.

⁷ A.Zeki İZGÖER; a.g.e., s.15.

⁸ M Şakir ÜLKÜTAŞIR; a.g.e., s.8.

⁹ Fatma Âliye Hanım; a.g.e., s.32.

birer adet talikât yazmıştır. Meşhur alimlerden İmamzade Esat Efendi'nin Şerh-i Akaid derslerini takip etmiş, Antakyalı Said Efendi'nin Süleymaniye Camii'ndeki Mutavvel derslerine devam etmiş, Hoca Yahya Efendi'nin Hâfız Seyyid Efendi'den istifade etmiş ve Arnavut Ali Efendi'den tatil günlerinde Fenn-i Adab ve İlm-i Aruz okumuştur. İstanbul'a geldiği zaman önce Fatih Camii'nde Toyranlı Mehmet Efendi'nin derslerine dahil olmuş, Birgivi Şakir Efendi'nin mantık derslerini takip etmiştir. Hocalarıyla yaptığı ilmî tartışmalardan zaman zaman haklı çıktığı görülmüştür. Özellikle Vidinli Hoca ile yaptığı tartışma meşhurdur.¹⁰ Bir müddet sonra artık ders vermeye başlamıştır. Fatih Camii'nde mantık alanında önemli bir eser olan Burhan-ı Gelenbevi'yi okutmuştur. Ayrıca Dülgerzade Camii'nde de Kadı Mir dersine çıkarılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, o tarihlerde bir üniversite demek olan Çarşamba Pazarındaki Murat Mollâ Tekkesi'nde Farsça öğrenmeye başlamıştır. Mesnevî'den icazetini Murat Mollâ'dan almıştır. Ahmet Cevdet Paşa boş vakitlerini bazen bu dergahta ilim tahsiline ayırır bazen de Şevket ve Urfi Divanlarını okumak için meşhur şair Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağına giderdi. Fehim Efendi'nin evi de edebî bir merkezdi. Ahmet Cevdet Paşa, medresedeki şöhretiyle meşhur ulema ile dostluklar kurduğu gibi Murat Mollâ Tekkesi ile Fehim Efendi konağında da önemli şahıslar, edip ve şairlerle dostluklar kurmuştur. Edip ve şairlerle yakınlaşma ve kaynaşma Ahmet Cevdet Paşa'yı şiir yazma konusunda heveslendirmiş, nitekim bu tarihten itibaren şiir söylemeye başlamıştır. Lofça'dayken yazıdan izin aldığı anda kendisine "Vehbi" mahlası verilmiş, 1843'te ise Fehim Efendi kendisine "Cevdet" mahlasını vermiştir. Cevdet mahlası ile anılmaya başladığında yirmi iki yaşındadır.¹¹

Çarşamba Pazarı'nda Papasoğlu Medresesi'nin karşısındaki konağında oturan Kuşadalı İbrahim Efendi'nin konağı da ediplerin toplandıkları bir merkez olup, Ahmet Cevdet Paşa tasavvuf mesleğine girmediği halde ilminden istifade için Kuşadalı İbrahim Efendi'ye giderek, kendisinden büyük ölçüde iltifat görerek en büyük hocalardan gideremediği müşküllerini ondan halledermiş. Hafız Seyyid Efendi'den de dersler almıştır. Her iki hocasının birbirleriyle fikir mücadelesine tanık olan Ahmet Cevdet Paşa, tartışmaların aslını anlamak üzere tasavvuf kitaplarını, özellikle de Muhyiddin-i Arabî'nin eserlerini okumuştur. Sultanahmet Camii vaizlerinden olan Murat Mollâ Tekkesi şeyhi vaaz için gidemediği

¹⁰ A Zeki İZGÖER; a.g.e., s 17.

¹¹ Fatma Âliye Hanım; a.g.e., s 44.

günlerde yerine Hâfız Tevfik Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'yı görevlendirmiştir. İlmî ve edebî çevrelerde artık genç Lofçalı'nın ilim, dirayet ve zekasından bahsedilmektedir.¹²

O sırada münhal bulunan Harbiye Mektebi Farsça hocalığı, Ahmet Cevdet Paşa'ya teklif edilmiş ise de, o Harbiye Mektebi hocaları için fes, setre ve pantolon giyinmek usul ve adeti bulunduğundan bu öneriyi kabul etmemiştir. Ahmet Cevdet Paşa vaiz cübbesinden hoşlanmadığı gibi, kendi mahalli kıyafetini değiştirmek de istememiştir. Zira, kendisinin ideali, icazet aldıktan sonra müderrislikte bulunarak ilim ve telif faaliyetleriyle şöhret sahibi olmaktı. Nihayet Ahmet Cevdet Paşa, devlet hizmetine 1844 yılında Premedi kazası kadılığı ile başlamıştır. Bir süre sonra da İstanbul ruusu olarak müderrislik mesleğine girmiştir (1845).¹³

Mustafa Reşit Paşa, sadaretinin ilk günlerinde ülke menfaatleri için planlar hazırlayıp kanun ve nizamlar düzenlemekle meşgul olmaya başlamıştır. Bu arada şer'î meseleler hakkında da malumat edinmek için dirayetli ve bilgili gençlere ihtiyaç duymuştur. Bu maksatla Meşihat'ten alim ve aydın fikirli bir kimsenin kendisine gönderilmesini istemiştir. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey de Reşit Paşa'ya isteğine uygun yetenekte Ahmet Cevdet Paşa'yı yollamıştır.¹⁴ Reşit Paşa, onu konağına yerleştirmiş ve çocuklarına da muallim tayin etmiştir. Şeyhülislam tarafından maaşına 50 kuruş zaman yaparken Reşit Paşa da Babıali'nin atıyye tertibinden yılda 2400 kuruş tahsisat verilmesine himmet etmişlerdir.

Cevdet Paşa'nın siyasi hayata girmesi, Mustafa Reşit Paşa ile tanışması ile başlar. Halbuki o, medresede ilim öğretmekle geçinmek istediğini belirtecek, fakat Reşit Paşa ile tanışınca Fransızca'sını geliştirdiğini de ifade edecektir.¹⁵ Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'nın memuriyeti yükseldikçe dünya görüşünde de büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Devlet kademesindeki bu yükselişine paralel olarak, ilim yoluyla da ilerlemiştir. Reşit Paşa'nın tesiri ile birtakım idari ve siyasi işleri kabule mecbur olmuş; diğer taratan Paşa'nın vasıtası ile ileride Osmanlı Devleti'nin kaderine hakim olacak olan Ali ve Fuad Paşalarla tanışmıştır.¹⁶ Hatta Ali Paşa'ya dersler vermiştir. Fuad Paşa da onun bilgisinden istifade etmiş, buna

¹² A.Zeki İZGÖER; a.g.e., s 19

¹³ M.Şakir ÜLKÜTAŞIR; a.g.e., s.9.

¹⁴ Osman KESKİOĞLU; "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri", A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XIV, yıl: 1966, Ank.Ünv. Basımevi, 1967, s.221.

¹⁵ Zekeriya TÜRKMEN; "Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı", Askeri Tarih Bülteni, Yıl:19, S.37, Ağustos1994, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s 96.

¹⁶ Zekeriya TÜRKMEN; a.g.m., s 97.

karşılık Ahmet Cevdet Paşa da onların diplomasi tecrübelerinden yararlanmıştı. Bu arada Fuad Paşa ile çok yakın dost olmuşlardır. Ahmet Cevdet Paşa, o sıralarda Fransızca öğrenmeye başlamıştır ancak yabancı dil öğrenmek ulema arasında pek hoş görülmediğinden gizlice ders almak ve kimsenin yanında Fransızca konuşmamak zorunda kalmıştır. Zamanının yeni kitabet usulünü öğrenmiş, Reşit Paşa'nın itibar ettiği sade ve düzgün yazı yazma üslubunu benimsemiştir.¹⁷

Reşit Paşa ve çevresi, eğitim-öğretim ve terbiyeyi yaygınlaştırarak devleti Avrupa usulüne uygun yeni bir düzenle şekillendirmeyi düşünmüşlerdir. Bu maksatla, Meclis-i Maarif kurulmuş, Mekâtib-i Umumiye Nezareti teşkil olunmuş ve sıbyan mekteplerinin ıslahına başlanmıştır. Bu arada Ahmet Cevdet Paşa da Meclis-i Maarif'in aylık layihalarını yazıp zabıtlarını tutmaya memur edilmiştir (1850).

İhtilal fikirlerinin Eflak ve Boğdan'a sirayet etmesiyle, bir yandan Osmanlı diğer yandan da Rus kuvvetleri Memleketeyn'e girmişlerdir. Bunun üzerine Fuad Efendi, fevkalade memur sıfatıyla Bükreş'e gönderilmiştir. Mustafa Reşit Paşa, Ahmet Cevdet'i Fuad Paşa'ya yazılması sakıncalı bazı emirleri ulaştırmak amacıyla Bükreş'e gitmekle görevlendirilmiştir. Lofça'ya uğrayıp birkaç gün orda kaldıktan sonra Rusçuk'a geçmiş ve tebdil-i kıyafetle Bükreş'e vararak Reşit Paşa'nın direktiflerini Fuad Paşa'ya tebliğ etmiştir. Bir ay kadar Bükreş'te kaldıktan sonra İstanbul'a gelip onun şifahî ifadelerini de Reşit Paşa'ya arz etmiştir.¹⁸

Bu arada Rusya ve Avusturya Devletleri sığınmacıların geri verilmesini teklif etmişlerdi. Bu iki devleti karşı tavır koymayı pek çok devlet adamı istememesine rağmen, Reşit Paşa, Ahmet Cevdet ile yaptığı gizli görüşmelerde onu kendi fikrinde bulmuş ve mültecileri himayeye karar vermiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, Reşit Paşa'nın emriyle Meclis-i Maarif-i Umumiye'de görevlendirilmiştir. Meclisin layiha ve mazbataları bu tarihten itibaren sürekli Ahmet Cevdet Paşa tarafından düzenlenip kaleme alınmıştır.¹⁹ Söz konusu mektepte okutulmak üzere Malumat-ı Nafia adıyla bir eser yazan Ahmet Cevdet Paşa 1850 tarihinde Meclis-i Maarif-i

¹⁷ Fatma Âliye Hanım; a.g.e., s.50-51.

¹⁸ Fatma Âliye Hanım; a.g.e., s.64

¹⁹ A. Zeki İZGÖER; a.g.e., s.22.

Umumiye Üyeliği ve Darülmuallimin Müdürlüğü'ne getirilmiş, Darülmuallimin için gerekli düzenleme ve ıslahat çalışmalarında bulunmuştur. Bu okul için bir nizamname yapıp icra mevkiine koydurmuştur. Öğrencilerinin imtihan usullerini yoluna koyarak maaşlarını yeterli seviyeye çıkarmıştır. Böylece kısa bir sürede bu okuldan bir çok Rüştîye Mektebi öğretmenleri yetişmiştir. Maruzat'ın da der ki: "Uhde-i acizaneme Meclis-i Maarif-i Umumiyye azalığıyla Dar'ul-Muallimin müdürlüğü tevcih buyuruldu. Dar'ul Muallimin için bir nizamname kaleme aldım. Mekatib-i Rüştîye için hayli muallimler yetiştirdim."²⁰

O zamana kadar Reşit Paşa, Ahmet Cevdet Paşa'yı çok önemli konularda defalarca görevlendirmişse de, kendisi devlet memuriyetini kabul etmemek ve medreseye çekilip, eser yazmak istediğini söylediğinden, Reşit Paşa ile ilişkileri dostluk ve bazen Reşit Paşa'nın katiplere veremediği önemli ve gizli yazıları temize çekmek gibi yardım etmek şeklinde seyretmiştir.²¹

1850'de Fuad Efendi'nin rahatsızlığından dolayı Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte Bursa'ya kaplıcalara gitmişlerdir. Her iki devlet adamı burada iki önemli eser meydana getirmişlerdir. Bunlardan ilki, Osmanlıca'nın gramerini içine alan Kavaid-i Osmaniye risalesidir. Diğeri ise, bir vapur şirketi kurulmasına yönelik olarak hazırlanan nizamnamedir. İstanbul'a dönüşlerinde icra mevkiine konularak yeni tesis edilen bu kuruluşa "Şirket-i Hayriye" adı verilerek çalışmalar için ilk adımlar atılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Kavaid-i Osmaniye risalesini tamamladığı gibi, acemilere öğretilmesi için de Medhal-i Kavaid adlı risaleyi yazmıştır.²²

Meclis-i Maarifin önemli işlerinden biri Paris'in akademisi tarzında bir ilmî cemiyetin tesisi idi. "Encümen-i Daniş" adını alan bu cemiyet yerli ve yabancı üyelerden teşekkül ediyordu. Meclisin baş kâtibi o idi; bu yüzden Encümen-i Daniş'in teşekkülüne ait Esbab-ı Mucibe mazbatası, Takvim-i Vekayi'deki beyanname ve bu encümenin açılış merasiminde Hayrullah Efendi'nin söylediği nutuk onun kaleminden çıkmıştır (1851).²³ Akademi'nin açılış günü Ahmet Cevdet'in, sonradan baştan başa yenileyip yazdığı, Kavaid-i Osmaniye'si, Encümenin ilk eseri olarak Abdülmecid'e sunuldu. Eserin yayınlanması emir olduğu gibi

²⁰ Osman KESKİOĞLU; a.g.m., s. 222.

²¹ Fatma Âliye Hanım; a.g.e., s. 73.

²² Şerafettin TURAN; "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986, s. 18.

²³ J. SCHLEIFER; a.g.m., s. 115.

çıkan irade üzerine de Cevdet'in rütbesi "Hareket-i Altmışlı" ya yükseltildi ve bu suretle "Kibâr-ı Müderris"ın sırasına geçti.²⁴

Encümen-i Daniş, açıldıktan sonra ayda bir kere Darülmaarif'te toplanmaya başlamıştır. Osmanlı lûgatı hazırlamak üzere bir komisyon kurulmuştur. Tarih de birkaç kısma ayrılarak yazımı hususunda üyelerden bazı zatlara havale edilmiştir. Bu çerçevede, 1774-1826 (H.1188-1241) tarihlerine ait olayların yazılması da Ahmet Cevdet Paşa'ya verilmiştir.

Cevdet, 1854'te, evvelce yazmaya başladığı, tarihinin ilk üç cildini bitirerek padişah Abdülmecid'e sunmuş, bunun üzerine rütbesi Süleymaniye derecesine yükseltilerek "Mevleviyet Payesi"ne yaklaşmıştır. Şubat 1855 tarihinde, şair Yozgatlı Akif Paşa'nın oğlu Takvimhane Nazırı Nail Bey'in yerine, Vakanüvis tayin edilmiş, Ahmet Cevdet Paşa vakanüvis olunca, bir taraftan Tarih-i Cevdet'in ciltlerini tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan da adet olduğu üzere zamanının siyasi vakalarını kaydederek Tezakir-i Cevdet'i meydana getirmiştir.²⁵ O sadece vakanüvis olarak kalmamış; Kırım Harbi sırasında Avrupa ile münasebetler çoğaldığı için ticari muameleleri tanzim etmek düşüncesi ile hukuki muamelelere dair Metn-i Metin adlı bir kitap yazmak üzere kurulan komisyona üye olmuştur. Bu komisyon fikhın muamelat kısmından Kitab al-baya'u hulasaten yazdı ise de, Metn-i metin'i tamamlayamadan, dağıldı. Fakat, Ahmet Cevdet Paşa, esasen bir çok fikh kitaplarını okumuş ise de, ayrıca azaların bilgilerinden de çok faydalanmıştır.²⁶ 1865 yılına kadar vakanüvislik hizmetinde bulunmuş ve bu tarihten sonra yerini Ahmet Lütfi Efendi'ye bırakmıştır.

Mısır Valisi Abbas Paşa'dan şikayetlerin artması üzerine Sadaret Müsteşarı Fuad Efendi'nin özel memuriyetle Mısır'a gönderilmesine karar verilmiştir. Bununla beraber, Mehmet Ali Paşa'nın çocukları ve kızları da babalarından kalan mirası istemekte olup, Abbas Paşa buna yanaşmamakta olduğundan bu meselenin de halledilmesi için ulemadan birinin birlikte gitmesi uygun görülerek Fuad Efendi ile birlikte Mısır'a gitmiştir (1852)²⁷

²⁴ M.Şakir ÜLKUTAŞIR; a.g.e., s 11.

²⁵ M.Şakir ÜLKUTAŞIR; a.g.e., s 11.

²⁶ J SCHLEIFER; a.g.m., s.115

²⁷ Osman KESKİOĞLU; a.g.m., s.222.

Babiali'ye Tunus, Yemen, Dağıstan, Hive, Hokand gibi yerlerden gelen Arapça ve Farsça evrak Cevdet Paşa tarafından tercüme edilip ve duruma göre padişaha arz ettirilip cevapları bizzat kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Ancak Reşit Paşa ile arası açık olan Ali Paşa'nın sadrazam olmasıyla Ahmet Cevdet Paşa bu görevine devam ettirilmemiştir. Reşit Paşa taraftarlarınca hükümet yanlısı olmakla itham edilmesinden, Ali Paşa taraftarlarınca da çekilememesinden dolayı Ahmet Cevdet Paşa siyasi çevreleri terk edip, medreseye dönme kararı almıştır. Ancak 1852'de Abdülmecid'in Babiali ziyaretinde Padişahın teveccühüne nail olan Ali Paşa tarafından tekrar eski görevine getirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, 1856'da Galata mollası olmuştur. 1857'de Mekke payesini almış, yaş ve rütbesinin küçüklüğüne rağmen Meclis-i Ali-i Tanzimat üyeliğine getirilmiştir. Bu tarihten itibaren Ahmet Cevdet Paşa devletin yeni kanun ve nizamnamelerinin düzenlenmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Ceza Kanunnamesi'nin tamamlanmasında mühim bir rolü olduğu gibi Arazi Kanunnamesi'nin yazılması için ayrıca kurulan Arazi-i Seniyye Komisyonu reisliğini de yine kendisi yapmıştır.²⁸

Ahmet Cevdet Paşa, bütün bu resmi işler arasında bir taraftan Tarih'ini yazarken diğer taraftan da İbn Haldun'u tedkik ediyordu. Cevdet Paşa'nın tarihi görüşlerinin doğuşunda İbn Haldun'un tesiri bariz görülmekle beraber, batı tarihçilerinden bilhassa Michelet, A. Taine, Osmanlı Tarihi müellifi J.V. Hammer, meşhur İngiliz medeniyet tarihi müellifi Buckle ve İngiliz müverrihi Macaulay'dan istifade ettiğini Selim Sabit Efendi merhumdan nakletmektedir.²⁹ Nitekim Pirizade Sahib Efendi'nin yanında bıraktığı Mukaddime tercümesini bitirerek yayınlamıştır (1860). Ahmet Cevdet Paşa böylece devletin önemli ricali arasına karışmıştır.

Reşit Paşa'nın ölümünden sonra (1858) Ali ve Fuad Paşalar, Ahmet Cevdet Paşa'ya vezaretle Vidin valiliğini teklif etmişlerdir. Meslek değiştirmek istemediği için ve hâlâ, münasip bir maaşa eriştikten sonra, medreseye çekilerek, "neşr-i ulûm ile iştilal etmek" istediğinden ötürü reddetmiştir.³⁰

²⁸ M. AKİF AYDIN; "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986, s.23-25.; Ahmet AKGÜNDÜZ; "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu (9-11 Haziran 1995)*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.337-339.

²⁹ J. SCHLEIFER; a.g.m., s.114.

³⁰ J. SCHLEIFER; a.g.m., s.115.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı idarecileri, yapılan yeni düzenleme ve reformları uygulamak üzere ülkenin bir çok yerinde iktisadi, sosyal ve mülki düzenlemelerde bulunmuşlardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın da katıldığı bu çalışmalar, Osmanlı devlet ve ekonomisinin yeniden şekillenmesi doğrultusunda hissedilir sonuçlar doğurmuştur.

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa ile birlikte Rumeli teftişine görevlendirilmiştir.³¹ Teftiş sırasında, Osmanlı müfettişlerince idarî, malî, askerî vb. kontroller gerçekleştirilmiştir. Zaptiyelerin Hıristiyan köylülere yaptığı haksızca muameleler bizzat Ahmet Cevdet Paşa tarafından yerinde tespit edilmiş, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya zulmün önüne geçebilmek için, zaptiye maaşlarının yeterli miktara çıkarılması gerektiğini söylemiştir.

O'nun Rumeli teftişi sırasında Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı fevkalade memnun etmesi, kendi mesleğinde yükselmesini temin etmiştir. Sadrazam dönüşünde rütbesini, İstanbul payesine terfi ettirmiştir (1861) Fakat Ahmet Cevdet Paşa, yine medreseye çekilmemiş ve bir müddet sonra Takvim-i Vekayi'yi ıslah için kurulan komisyona üye olmuştur. Aynı yıl Meclis-i Ali-i Tanzimat, Meclis-i Vâlâ-i Ahkam-ı Adliye ile birleştirilince yeni teşkil edilen Meclis-i Vala'nın nizamnamesini kaleme almıştır.³²

Ahmet Cevdet Paşa, Rumeli ıslahatından kısa bir süre sonra bu kez de İşkodra'da meydana gelen isyanı bastırmak için olağanüstü yetkiler ve fevkalade komiser sıfatı ile bu bölgeye gönderilmiştir (26 Eylül 1861).³³ İşkodra ıslahatı sırasında mülkî, askerî ve idarî düzenlemelerin dışında bölgenin imarı ve ekonomik kalkınması yolunda da çalışmalarda bulunmuştur. Başta ilmiyye sınıfı mensupları, müderrisler, mektep hocaları, mahalle imamları vb görevlilere para ve eşyalar hediye edilerek onların manen destekleri alınmıştır. İki ay süren İşkodra ıslahatını başarıyla tamamlayan Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul'a dönmüştür.

Bosna'da Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında ortaya çıkan büyük karışıklıklar sebebiyle Osmanlı Hükümeti, eyalete yeni bir düzen vermek amacıyla 1859 tarihinde Bosna Çiflikatı Nizamnamesi'ni çıkarmıştı. Söz konusu nizamnameyi uygulamada zorluk çeken Babiali, bölgede huzur ve asayiş sağlamamıştı. 1862'de yeniden başlayan ayaklanmalar üzerine bölgeye müfettiş gönderilmesine karar verilmiştir.

³¹ Osman KESKİOĞLU; a.g.m., s.223.

³² A. Zeki İZGÖER; a.g.e., s.29.

³³ Ebul'ula MARDİN; *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara 1996, s.53.

İşkodra memuriyetinde kazandığı başarı, Ahmet Cevdet Paşa'nın 1862'de Şeyhülislam olacağı rivayetlerine yol açmışsa da, bu gerçekleşmeyerek bu kez Anadolu Kadiaskerliği payesiyle, isyanın incelenip yatıştırılması amacıyla Bosna-Hersek müfettişliğine tayin olunmuştur (1863).³⁴ Ahmet Cevdet Paşa'nın buradaki memuriyeti bir buçuk sene kadar devam etmiştir.

³⁴ Yusuf HALAÇOĞLU; "Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986, s 3.

4. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN MÜFETTİŞLİK GÖREVİ VE HERSEK TEFTİŞİ

4.1 Teftiş Görevi

Padişah Abdülaziz Mısır'dan döndükten sonra memleketlerin teftişi için müfettişler tayin etmiştir¹. Bursa tarafına Vefik Efendi, Canik tarafına Rıza Efendi, Rumeli'ye Suphi Efendi ve Bosna'ya Mabeyn-i Hümayun katipliğinden ayrılmış Ziya Bey gönderilmiştir.

Müfettişlerin tayinlerine dair yazıların süratle uygulamaya konulması için Babıali'de yeni bir komisyon teşkil edilmiş, askeri ve idari dairelerden birer üye tayin edilerek komisyonun çalışmalarında yer almak üzere Ahmet Cevdet Paşa'da görevlendirilmiştir². Bir süre sonra Ziya Bey'in Bosna müfettişliğinden azli edilmesi gerekli görülmüştür.

Ziya Bey'in azledilmesinden Bosna Müfettişliği görevi Ahmet Cevdet Paşa'ya verilmiş, bu görevlendirmenin hemen ardından kendisi Anadolu Sadaretliği'ne getirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa yanında Karadağ sınır komiserliğine ve Hersek komutanlığına atanan Ferik Osman Paşa ile birlikte deniz yolu ile Bosna'ya hareket etmiştir. Diğer müfettişlere verilen talimat Ahmet Cevdet Paşa'ya da verilmiş ayrıca Fuad Paşa şifahen kendisinden henüz askeri düzenlemelerin yapılmamış olduğu Bosna'da durumu uygun gördüğü takdirde askeri düzenlemelere başlamasını istemiştir.

Daha önce altı defa Bosna'ya asker gönderilmiş, ikisinde asker yenilmiş dört defasında da galip gelmesine rağmen Bosna'da askeri düzenlemeler yapılamamıştır. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa savaşarak Bosna'yı denetim altına almasına, ileri gelenleri başka yerlere sürgüne göndermesine, halka karşı sert bir tutum izlemesine rağmen Bosna'dan asker toplamayı

¹ Tanzimat yöneticileri, eyaletlerden İstanbul'a temsilciler çağırıp, bölgelerindeki durumu bildirip gerekli tedbirler hususunda beraber çözüm yolları bularak, imparatorluğun parçalanmasını ve eyaletlerdeki sıkıntıları gidermek girişiminde bulundular. Ancak uygulama beklenen sonucu vermeyince Babıali yüksek rütbeli memurların dahil olduğu gezici teftiş heyetleri kurarak, Anadolu ve Rumeli'nin her tarafına gönderdi. Bu heyetler gittikleri vilayetlerin durumunu teftiş edecek, yolsuzlukları saptayıp gereken soruşturma ve yargılamadan sonra dönüştü hükümete rapor vereceklerdi. İçlerinde ünlü simalarında bulunduğu bu heyetlerin çalışması; sonraki ıslahat hareketlerinde bürokrasinin düşünce ve projelerini etkilediği gibi, yeni bir "fevkalade teftiş heyeti" geleneğinin de başlangıcı sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; İlber ORTAYLI; **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, TTK, Ankara 2000

² B.O.A., İ.D.; 34596.

başaramamıştır. Kırk seneden beri nizam-ı cedid usulü Osmanlı Devleti'nde uygulanmasına rağmen Bosnalılar asker vermemek için devlete karşı silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Ahmet Cevdet Paşa bu kadar zor ve hassas bir iş için şifahen verilen bir emre göre hareket etmenin riskine rağmen Fuad Paşa'ya duyduğu güvenden ötürü bu emri gerçekleştirmek için gerekeni yapmaya karar vermiştir.³

Hareketin beşinci günü Korfu'ya varılmış ve orada üç gün kalınarak yola çıkılmış ve Bar Limanına varılmıştır. Bar sahilinde yapılmış olan kuleler ve bazı ebniye-i miriye ile sahilin canlanmış olması memnuniyet verici bir gelişme olarak kabul edilse de Çan limanını ve Suzina mer'asının korunması için birer kuleye daha ihtiyaç olduğu görülmüş gereği için istihkam Mirliyası Mehmet Paşa'ya tavsiye edilmiştir.⁴ Buradan Raguz'a varılmış, Osmanlı şebkenderi Persiç ile Karadağ sınırı, isyan eden bölgedeki halkın durumu ve diğer konular hakkında bilgi alınmış Klek limanına geçilmiştir İstanbul'dan hareket ederken Viyana'ya gönderilmiş olan telgraf gereğince Klek limanı muhafızı olan Avusturya kaptanının izniyle karaya çıkılmış, Hersek sancağının merkezi olan Mostar'a geçilmiştir.⁵

4.2 Mostar Teftişi

Teftiş müsteşarı Belgradlı Raşid Paşa ve tercüman Vassa Efendi ile diğer memurlar daha önce Saraybosna'dan Hersek'e gelmiş olduklarından Hersek sancağının merkezi olan Mostar'da teftiş görevine başlamıştır.⁶ Öncelik, ise isyan hareketleri mevcut olduğundan bunların düzeltilmesidir. Çünkü Karadağ meselesinin başlangıcını isyan hareketleri oluşturduğundan Karadağ savaşının bitmesiyle isyan hareketlerinin ve bu sırada İşkodra sancağının ıslahına girişilmesi gerekirken, bu yapılmayarak Hersek ve İşkodra fırkaları dağıtılmış ve isyan hareketlerinin durumu belirsiz bir şekilde bırakılmıştır. Özetle Karadağ halkı isyancıların nüfuzu altında isyan halinde bulunmakta ve buna Rusya politikasının da

³ Ahmet Cevdet Paşa; **Tezâkir (13-20)**, Yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991, s. 267.

⁴ Ahmet Cevdet Paşa; **Ma'ruzât**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s. 62.

⁵ Ahmet Cevdet Paşa; **Tezâkir (13-20)**, s. 267-268. Avusturya'dan izin alınmasının nedeni ise orada hem Osmanlı'nın hem de Avusturya'nın limanlarının olması ancak zaman içinde Hersek'teki Klek limanının Osmanlı'ya ait olduğu unutulmuş olmasıdır. Karadağ meselesinin çıkmasının ardından Hersek'e asker ve mühimmat sevk edilmesi gerekince Hersek'teki limanların varlığı ortaya çıkmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Avusturya'nın ultimatomu neticesinde Osmanlı Devleti, limanı kullanacağı veya gemi göndereceği zaman Avusturya'ya da haber vermektedir. Luka Vukaloviç Zubça'da isyan edip, Sutorina'daki kaleyi zapt ederek içindeki Osmanlı askeri sürülünce Avusturya askerleri gizlice kaleyi yıkmışlar ve Sutorina nahiyesinin belirsiz bir halde kalmasını sağlamayı amaçlamışlardır.

⁶ B.O.A., İ.D.; 35131.

eklenmesi ile bu tarafların mümkün olduğunca kontrol altına alınması teftişin amaçlarından biri olmuştur.

Bu esnada Avusturyalılar bölge halkına kendilerini İstanbul'a götürüp nişan verdirecekleri vaadinde bulunurken, Babıali'ye de halkı İstanbul'a getirdiklerinde onları taltif etmelerini böylece halkın kendilerine bağlanacakları yolunda tavsiyeler de bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti, Avusturya'dan halka hiçbir şey taahhüd etmemesini istemişti. Bölge halkının Avusturya Devleti'ne yakınlaşması Rusya'nın işine gelmediğinden Avusturya'nın bu entrikasını bertaraf etmeye çalışıyordu.

Rusya, halka Avusturya'dan kendilerine bir zarar gelmeyeceğine dair senet almalarını telkin edince, halk Avusturya'dan bunu talep etmiş ancak, Avusturya Babıali'nin cevabı nedeniyle bunu veremeyince Rusya'ya müteşekkir kalarak halk dağılmıştır. Ahmet Cevdet Mostar'a vardığı sırada bu işten haberdar olup Avusturya ve Rusya arasındaki rekabetten yararlanarak rüesayı Mostar'a davet edip uzlaştırmaya girişmiştir.⁷

Karadağ savaşı sırasında Zubça'da isyan ederek şöhret kazanmış olan Luka Vukavloviç adındaki eşkıyayı kendi yanına çekmek için Rusya ve Avusturya arasında bir rekabet oluşmuştur. Luka isyan bölgelerindeki halkın itibarını kazanmakla yetinip savaşın sona ermesinden sonra rüesa işlerini düzenlemek için Mostar'a gelmeyi kabul etmişlerdir.

Ömer Paşa Mostar'da iken isyancı nahiyelerin ileri gelenlerini ve Piva nahiyesi voyvodası Pop Jarko'yu kendi tarafına çekmek için gayret ettiyse de başarılı olamamıştır. Ancak şartların zorlaması ve Rusya ile Avusturya arasındaki rekabetten dolayı ileri gelenler Mostar'a gelerek Ahmet Cevdet'e itaatlerini bildirmişlerdir.

Karadağlılar, sınır işlerinin düzenlenmesine istekli görünüyorsa da gerçekte sınırın düzensiz halde bulunmasını ve böylece bölgede kendi nüfuzlarının devamını istemekteydiler. Ahmet Cevdet Paşa, Hersek tarafında Avusturya sınırı hususunda yapılması gereken işler olmasından dolayı Karadağ sınır komiseri olan Hafız Paşa'yı araya maiyetine alarak yararlanmıştır. Ayrıca İşkodra tarafında kolağalarından olan Bursalı Hüseyin Hüsni Efendi ve Amasyalı Hüseyin Fevzi Efendi Hersek tarafına çağırılmıştır. Hüseyin Hüsni Efendi

⁷ B.O A , İ D ; 34937

Bosna'da maiyette tutularak önemli işlerde görevlendirilmiştir. Bir süre sonra Hüseyin Hüsni Efendi Girit'e geçmiş, Hüseyin Fevzi Efendi ise Dersaadet'e dönmüştür.⁸ Osman Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasıyla⁹ yerine Ferik Ömer Fevzi Paşa Hersek askeri kumandanlığına getirilmiştir.

Taşlıca'da Granitza mahallesinde birkaç kişi bir Hıristiyan'ı katledip, katiller hükümetçe araştırılmaya başlanmasına rağmen Hıristiyanlar olayı milli ayrılıkçılık haline getirerek dükkanlarını kapatarak olaya bir isyan havası vermesi üzerine Babıali işin aslının bilmediğinden Ordu-yı Hümayun komutanı Abdi Paşa'nın süratle Taşlıca'ya gitmesi için emir vermiş Abdi Paşa Taşlıca'ya geldiğinde olay hükümet tarafından bastırılmış, Abdi Paşa Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan zan altında bulunanları Bosna'ya götürmüş ve olayı başlatanın Taşlıca'ya yakın bir manastırın papazı olduğunun anlaşılmasıyla papaz da Bosna'ya çağrılarak tutuklanmış ve önemli bir durum olmadığından Abdi Paşa ayrılmak için Dersaadet'ten izin istediğinde Müfettiş Efendi ile konuşup ona göre hareket etmesi emrini aldığından Hersek'e gitmişti. Bundan dolayı Mostar'da birlikte, olay araştırılıp önemsiz bir şey olduğu anlaşılmasına rağmen resmi araştırma için bölgeye gitmesi gerektiğinden Dersaadet'te danıştığında Abdi Paşa'ya Müfettişin emrinde olduğu buyurulmuş, Ahmet Cevdet'e de bu yönde bir telgraf gelmiştir. Paşa bir müddet Mostar'da alikonularak tefişlerde kendisinden yararlanılmış ve sonrasında görev yerine gönderilmiştir.¹⁰

Edinilen bilgiler neticesinde Hersek'de pek çok iş olduğundan bir süre burada ikamet edilmiştir. Olayların ve yapılanların ayrıntıları ayrıca bir tezkire ile bildirilmiştir. Sutorina sahilinin arkasında Sutorina, Kruşevitza yada Mokrına ve Zubça nahiyeleri vardır. Zubçalılar Luka Vukavloviç kumandasında Karadağ savaşı sırasında etrafa saldırılarda bulunmuş Sutorinalılar dahi onlara tabi olmuşlardır. İşin başlangıcında Kruşevitzalılar da isyana meyletmişlerse de Kruşevitza önderi Lako ile Luka arasında ittifak sağlanamadığından Kruşevitza tarafsız kalmıştır. Fakat Zubça isyanı etrafa yayılarak Luka'nın yanında bir çok eşkiya toplanmış, Şuma tarafı dahi isyana dahil olmuştur. Derviş Paşa duruma el koyarak Zubça ve Şuma nahiyeleri arasına girip isyanın büyümesini engellemiştir. Zubça'ya sınır komşusu olan Karianiç'deki Müslümanlar, etrafındaki Hıristiyan köyler isyana

⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (13-20), s.270.

⁹ B. O. A., İ. D.; 34937

¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s 63

katıldıklarından arada mahsur kalmışlardır. Zubça, Sutorina ve Kruşevitza nahiyelerindeki hane sayısı 140'ar kadardı.¹¹

Karianiç ile Nikşik kazası arasında bulunan Bileka kazasına bağlı Benan nahiyesinin bir kısmı Karadağ tarafına bırakılıp geriye kalan kısmı 200 hane olup ancak Bileka kazasının Rudine tabir olunan sonradan katılmış karyeleri ve Trebinje kazasının Hıristiyanlar köyleri hep Benan'a tâbi olduklarından ve Karadağ'daki pek çok eşkıya onlara yardım için para verdiklerinden Karadağ savaşı sırasında Benan eşkıyası namıyla bir grup ortaya çıkmıştır. Bileka kazası aslında Gaçka rudinesi denilen kazadır ki merkez kazası bir yol ile bağlı olan Bileka'dır. Nikşik kazası denilen bir kazanın bir kısmı ise Karadağ sınırları içinde kalmıştır.

Nikşik kazası Hıristiyanları hepsi asi olmasına rağmen Karadağ içlerine doğru ilerlemişler etrafları Benan ve Pive nahiyesinin eşkıyaları ile çevrili olduğundan daima o tarafta bir çatışma var olmuştur. Karadağ savaşı sırasında Derviş Paşa Pike'yi hareket üssü olarak belirlemiş ve Benan'ın içlerine ilerleyerek Kita yoluyla Nikşik'e gidip gelmiştir ancak yol üzerinde su az olduğundan çok sıkıntı çekilmiştir. Gaçka'dan Nikşik'e giden Duga boğazı yolunda sular bulunduğu zahire ve mühimmat nakli için daha uygun bulunup ancak bu yol bir taraftan Benan bir taraftan da Pive eşkıyasının saldırısı altında bulunduğundan gerekli yerlere kuleler inşa edilmesi Ahmet Cevdet Paşa tarafından gerekli görülmektedir.¹² Duga yoluna paralel olan Piva nahiyesinin içinden geçip sonra Duga yolu ile birleşen bir yol var ise de Pive içinden geçmek daha sakıncalıdır. Nikşik Drobnjak üzerinden Taşlıca'ya giden bir yol daha varsa da bu yol da sakıncalıdır. Çünkü Piva nahiyesi 400 kadar haneden oluşup, ona bitişik olan ve Taşlıca kazasına bağlı Drobnjak kazasının bir parçası Karadağ tarafına bırakılmakla birlikte kalan taraftaki 350 hane daima Pivalılarla birlikte hareket etmektedirler. Gaçka kazasının Hıristiyanları ise her zaman Pivalılarla birlikte hareket etmişlerdir. Drobnjak nahiyesi kuzeyden Çerkovitzta isyancı nahiyesi, doğuda Tara nehri ve batıda Nikşik kazasının Bukçeviç köşesi ve Piva nahiyesi ve güneyde Kolaşin-i bala ve Karadağ sınırı ile üçra bir yerde bulunmaktadır. Meşhur Gaçkalı İsmail Ağa geçmiş zamanda Gaçka kazası ile Piva ve Drobnjak nahiyelerinin muhafızı olup Drobnjak'da şehit olduktan sonra bölgenin güvenliği bozulmuştur. Oğlu Derviş Bey ise Karadağ savaşında kahramanlık göstermiştir.¹³

¹¹ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (13-20), s.272.

¹² B.O.A., İ.D.; 36252.

¹³ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (13-20), s.273

Fakat eşkıyalık faaliyetleri artmış ve Drobniağ'a kimse gidip gelemey olmuştur. Sonraları Foça kazasına katılmış olan 100 kadar haneli Çerkovitzna nahiyesi de Pivalılara katılıp isyan etmişlerdir. Halbuki savaş zamanında bu nahiyelerdeki eşkıyaların birkaç katı Karadağ'dan çıkarak etrafta oldukça fazla eşkıyalık hareketi görünmekteydi. Bu yolla Karadağlılar her zaman bu nahiyeleri kullanarak bölgedeki kasaba ve köylere etkileri altına almış, Nikşik'e zahire ve mühimmat göndermek devlet için önemli bir sorun haline gelmiştir. Drobniağ aslında Gaçka kazasına bağlı iken Ömer Paşa'nın Bosna'ya geldiği zaman Taşlıca'ya bağlanmıştır. Nikşik gibi Karadağ içine doğru girmiş olan Kolaşin'in Müslüman halkın bir tarafı Drobniağ kıtasına dahil olan Şaran asileriyle diğer tarafları Gusine kazasına bağlı Vasovik asileriyle çevrili olmalarından dolayı Kolaşin kazası dahi Nikşin'e benzer bir halde olup ve savaş sırasında Karadağlılar buraya hücum edip diğer taraftan yardım edilemediği gibi bir ara Taşlıca tarafından İbrahim Bey tarafından sevk olunan bir grup dahi Şaran'da yenilmiş, eşkıyada bundan istifade edince Kolaşin halkı bölgeyi terk ederek Taşlıca ve Senice taraflarına göç etmişler ve henüz yerlerine sevk edilmemişlerdir.¹⁴ Podgoriça kazasına bağlı Koç adındaki asi nahiyenin faaliyetleri bu bölge ile sınırlı olup, Yeni Pazar tarafına kadar yayılmamıştı. İsyanlarla çevrili olan Karadağ kıtasında bu nahiyeler istihkam mahiyetinde olup, Karadağlılar buraların halkını kendi emelleri doğrultusunda istedikleri gibi kullanmaktaydılar.

Zamanında bölgedeki Hıristiyanlar Müslümanlarla hareket edip mutasarrıfların öncü birlikleri iken, Ömer Paşa Hersek'i zapt edildiğinde Hıristiyanların silahlarını toplayınca Hıristiyanlar isyan edip Karadağlıların da onlara yardım etmeleri neticesinde Karadağ meselesi ortaya çıkmıştır.¹⁵

Ömer Paşa'nın hatalı siyasetinden dolayı devletin başına büyük dertler açılmış isyancılara karşı Hersek tarafında Korianiç, Bileka, Gaçka, Nikşik, Yeni Pazar ve Podgoriça Müslümanları eşkıya ile savaşmış ancak bunlar sayıca az ve dağılmış olduklarından ve her zaman etrafta Karadağlılar olması eşkıyalara fırsat sağlamıştır. İsyan eden bölgelerin bir kontrol altına alınması ve Korianiç'teki yıkılmış kalelerin ve hanelerin inşası ve tamiri ayrıca Nikşik'teki kulelerin tamirinin sağlanması ve sonrasında Kolaşin halkının iskânının sağlanması Ahmet Cevdet Paşa'nın görevinin önemli meselelerindendi.

¹⁴ B.O A, İ.D.; 36391.

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s.69

Karadağ savaşı sırasında Zubçe ahali isyan etmiş ve Luka Vukavloviç kumandasında etrafa saldırılarıyla Şuma nahiyesi ve Popova nahiyesinin halkının bir kısmı zaman zaman onlarla birlikte hareket etmeye başladıklarından Derviş Paşa bir fırka asker ile Zubçe ve Şuma nahiyeleri arasındaki Poliça mevkisine yerleşmiş ve Hoca Braşkovik Ağa'nın maiyetindeki yarısı Müslim yarısı gayrimüslim olan elli kişilik zabtiye (pandur) ile Şuma ve Popova taraflarını kontrol altına almış iken bu pandurların harcları kesilip iki nahiyenin koruması Trebin'de bulunan Arnavut askerlerine havale olunduğu, Şumahlıların ise Arnavut askerini kabul etmediği ve bölgenin yine karışıklık içinde kalmış olduğunu Hersek'e varıldığında tahkik edilince bölgenin güvenliğinin sağlanması Hoca Braşkovik Ağa maiyetindeki pandurların harcları devamlı kılınarak onlara bırakılmış ve böylece buradaki ıslahata başlanmış ayrıca genel siyasiyede kullanmak üzere Raguza şebenderi Mösyö Perşiç dahi Mostar'a çağırılmıştır.¹⁶

Tüm isyan reisleri arasında Luka Vukavloviç ile Pop Boğdan'ın İstanbul'a gönderilmesi hususunda aralarında müzakereler yapıldığı öğrenilince, Mösyö Perşiç Mostar'a geldiği gibi Luka Vukavloviç ile görüşmeye başlayarak ona İstanbul'a gitmek yada Mostar'a gelmek şeklinde iki seçeneğinin olduğunu bildirilmiştir.¹⁷

Şuma nahiyesi ıslahatlarda diğer nahiyelere örnek gösterilecek yer olarak düşünülmüş olduğu halde Şuma nahiyesinden dört kocabaşı hilal-i saferde Mostar'a geldiklerinde, Ahmet Cevdet Paşa'ya, çiftlik sahipleri tarafından kendilerine angarya yaptırıldığını, ücretsiz olarak kendilerinden peynir, yumurta, kuzu gibi şeyler istendiğini, çiftlik sahiplerinin köy meralarını Avusturyalılara kiraya verdiklerini böylece kendi hayvanlarının otlaksız kaldıklarını söyleyerek şikayet etmişlerdir. Arazi kanunnamesi gereğince tahsis olunan ve terk edilen arazilerin durumu ve Bosna çiftlikat nizamnamesinin içeriği kendilerine söylendiğinde kendilerinin bundan haberlerinin olmadığını zira nahiyelerinde davul çalınarak ilân edilmediğini söylemişlerdir. Meğer bölgede, yeni bir emir ilân edileceği zaman nahiye davulu çalınıp halk toplanır, durumdan haberdar edilirmiş. Bosna Nizamnamesi için bu adet uygulanmadığından ilân edilmemiş kabul edilmiştir. Halbuki öncesinde Bosna çiftlikat uygulamalarından bazı Hıristiyan çiftçiler şikayet etmekte, onların bu şikayetleri yabancıların özellikle de Avusturya'nın müdahalesine neden olduğundan Bosna eyaletinin yedi sancağından yarısı Müslim yarısı gayrimüslim olarak altı kişi, toplam kırk kişi bölge halkını

¹⁶ B.O.A., İ.D.; 34937.

¹⁷ B.O.A., İ.D.; 34937.

temsilen Dersaadet'e çağrılmış, orada on ay kalarak birkaç kere Meclis-i Ali-i Tanzimat'a çağrılıp sorguya çekilip onların anlattıkları dikkate alınarak Bosna çiftlikatı hakkında bir kıta nizamname hazırlanmış, bir yanı Türkçe bir yanı Boşnakça olarak basılmış, ashab-ı alaka ile çiftçiler arasından bundan böyle sorun çıkmaması için karşılıklı imzalanmak üzere çok sayıda kontrat kağıtları basılmıştır. Bu nizamnameler ve kontratlar her sancağa ayrı ayrı hazırlanmış, üzerleri yazılmış ve hepsi ücretsiz olarak yerlerine gönderilmişti ki bu işlemler bizzat Ahmet Cevdet Paşa tarafından yapılmıştır. Üzerinden dört sene geçmesine rağmen Şuma ahalisinin bu konuda bilgi almamış olması ayrıca mecliste hazır bulunan Persiç'in de devletin arazilerin durumu hakkında ve Bosna çiftlikatı hakkında kanunname ve nizamnamelerinin olduğundan haberdar olmamasını Ahmet Cevdet hayretle görmüş, Mutasarrıf Paşa'nın dahi haberinin olmadığı anlaşılmıştır.¹⁸ Dersaadet'e gitmiş olan iki aza çağrılarak kendilerine sorulduğunda ise İstanbul'da böyle bir nizamnamenin yapıldığını ancak nüshasının Bosna'ya ulaşmadığını öğrenilmiş ve Bosna valisinden yazılı bilgi istenmiştir. Bu sırada Mostarlı bir tüccar geçen sene gittiği Saraybosna'da böyle bir nizamname gördüğünü söyleyerek bir nüshasını göstermiştir. Validen gelen cevapta ise Hersek sancağı için gönderilmiş olan kontratların zamanında Mostar'a gönderildiği bilgisinin gelmesi üzerine Ahmet Cevdet araştırmaya başlamış eski kalem amirine bağlı memurlardan birden gelen denklerin mahzene konduğunu öğrenerek mahzende aramaya başlamış ve denkleleri kendisinin bağladığı şekilde bulmuştur. İhmali bulunan memurlar için de Babıali'ye bilgi verilmiştir.¹⁹

Bu nizamname ashab-ı alakanın hukuki tasarrufunu sağlamakla birlikte Hıristiyanlar için bu hukuku engellemek isteyen bazı kişiler, nizamnamenin uygulanmasını engellemeye çalışmalarının yanında ashab-ı alakadan bazı kişilerde alışmış oldukları suistimallere meydan vermeyeceği düşüncesiyle nizamnamenin uygulamaya konmasını istememişlerdir. Oysaki Bosna eyaleti için öncelikli islahat, bu nizamnameyi uygulamaya koyarak bir süreden beri mevcut olan Müslüman ve Hıristiyan halk arasındaki arazi ihtilafını sona erdirmektir. Bunu üzerine Hıristiyan çiftçilerden biri Mostar ahalisinden Arif Efendi'nin çiftliği yakınında bir yere tarla açınca, Arif Efendi arazinin kendisine ait olduğu gerekçesi ile üçleme namı ile ücret almak istemesi ve çiftçinin şikayeti üzerine Arif Efendi meclise çağırılmış ancak gelmediği gibi arazi memurunu tehdit edince Ahmet Cevdet Paşa yetkisi dahilinde olağanüstü bir

¹⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s.68

¹⁹ B. O. A., İ. D.; 34937.

komisyon teşkil edilerek Arif Efendi, bir sene müddetince Travnik'e sürülmüştür. Bu olay nizamnamenin uygulanması için başlangıç oluşturmuştur.²⁰

Bu sırada Luka Vukavloviç'in kardeşi Yule Vukavloviç, katibi Miço Baloreviç ve arkadaşlarından Luka Tikoviç ve Benan nahiyesi ileri gelenlerinden Rado Babiç ve Gaçka ileri gelenlerinden Kagre Guroviç Mostar'a gelmişti. Bunların amacı Luka Vukavloviç'i bölgeye voyvoda olarak tayin edilmesini sağlamak olduğu halde bunun kabul edilemez olduğunu, durumun daha makul bir yolla çözümlenebileceğine muvafakat ettiklerinden memleketin ıslahı hususunda Benan ve Zubçe nahiyelerinin ahalisine hitaben birer kıta tahrirat ile iade edilmiştir.²¹

Bunun ardından Kruşovitça nahiyesi rüesasından Lako Miloşoviç ile arkadaşı Niko Pavloviç Mostar'a gelmiştir. Öncesinde Luka Vukavloviç isyan edip Sutorina halkının kendisine bağlamış ancak Lako'nun muhalefeti üzerine Kruşovitça ahalisi Karadağ savaşında tarafsız kalmışlardır. Bu sefer Lako'ya ve yanındakilere rütbe verilerek ayrıca bir kıta mecidiye nişanı dahi verilmiş, Lako ve Luka arasındaki rekabetten istifade edilmiştir.²²

Bu arada Piva nahiyesi voyvodası Pop Jarko ile Pop Boğdan ve bir süreden beri isyan edenlerin ileri gelenlerinin toplandıkları yer olan Kosireva Manastırı'nın baş papazı Pop Todosiye, Luka'dan ayrılıp Trebin'e giderek İstanbul'a gitmek yada Mostar'a gitmek arasında kalarak Trebin kaymakamı Muhib Efendi ile müzakereye ve Persiç ile haberleşmeye başladı.²³

Arazi memurunu Şuma nahiyesine gönderip bazı ahaliye araziyi bedel karşılığında vererek kendilerine tuğralı tapu senetleri vermeye başlayınca çoğu senet ile arazi tasarrufuna ve ashab-ı alakadan çiftlik almaya ve isyan düşüncesinden vazgeçmeye başlamıştır.

Bir yandan Hersek sancağı'nın hesap işleri görülmekte bir yandan da Karadağ savaşları sırasında olan sefer masraflarına karşılık hesapların düzenlenmesine bakılırken bir yandan da idarenin ıslahına ve Nikşik yolunun güvenliği ve Korianiç nahiyesinin muhafazası hususunda gerekli olanların temini ile uğraşılmaktaydı. Özellikle vergilerin toplanması ve yararlanılması

²⁰ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s.6

²¹ B.O.A., İ.D.; 35275.

²² B.O.A., İ.D.; 36230

²³ B.O.A., İ.D.; 34937.

pek yolsuz olduktan başka gayrimüslim tebaanın cizyeden değiştirilmiş olan askerlik ianeleri yanlış uygulanmakta askerlik paraları hakkında her tarafa gönderilmiş olan genel buyrukların Hersek'te kaydı bulunamamış ve bir de yarıcılık şeklinde kiraya verilen çiftliklerde köyce hane başına düşen verginin nısfı ve üçleme usulünde üçte biri ashab-ı alaka tarafından verilmek Bosna eyaletinde uygulanan usullerden iken²⁴ Hersek'te ashab-ı alaka vergiye yardım etmeyip hane başına belirlenen vergilerin hepsi çiftçiler üzerine yüklenmiş ve bir taraftan kocabaşılar ve sair nüfuzlu kimseler çeşitli isimlerle uygunsuz masraflarla bir çok şeyler ilave ve hepsini vergi zammı diye topladıklarından fakir reaya bu vergiler altında ezilmiştir.²⁵

Bundan başka Hersek'te ograda ismiyle eskiden beri etrafı kapalı kışlalar olup burada kışın hayvan beslenir ve sahipleri bundan kira alırlardı. Ashab-ı alakadan bazıları dahi çiftliklerinde düzen gereğince alageldikleri arazi kirası ile yetinmeyip yakın zamanda ogradalara nazaran meralardan ya kimseye ait olmayan dağlardan bir miktar yerin etrafının çitle çevirerek bu yerlerden dahi kira istediklerinden çiftçiler şikayete ve tüm ogradalardan şikayete başlamışlardır. Halbuki eskiden beri olan ogradalardan ve meralardan bir parça ayırarak ograda şekline konulan yerlerin ayırt edilmesi yapılması gereken işlerden görülmüştür. Fakat ashab-ı alakadan suistimale alışmış olanlar böyle bir ıslahatı istemediklerinden bundan dolayı hilal-i rebülahir'de müsteşar Reşit Paşa ile Mostar Müftüsü Efendi ile Meclis-i İdare-i Liva azalarından Hacı Draço ve diğer ileri gelenlerden iki Müslim, iki Latin, iki Ortodoks'tan oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Saray Bosna ve Travnik ileri gelenleri Hersekliilere nazaran daha anlayışlı kişiler olduğundan Travnik beylerinin Hersek sancağı dahilinde pek ilgileri olduğundan Bosna meclisi tahkik reisi Sunullah Efendi ile Travnik hanedanından Hasan Paşazade Derviş Bey ve Tezkirecizade Derviş Bey ile Ali Bey ve Salih Bey dahi Mostar'a çağırarak bu komisyonda görevlendirilmiştir.²⁶

Komisyon ilk toplantısında büyük bir adalet göstermiştir, şöyle ki; hane başına uygulanan vergiden bir çiftçinin çiftçilik ve çiftçilik yaptığı araziye göre hissesine düşen miktarın yarısının yarıcılık usulüyle ve üçleme ise üçte birinin ashab-ı alakanın ödemesiyle çiftçiler yardım etmelerine karar verilmiş ve komisyon üyelerinin ashab-ı alakanın en büyükleri olmalarından dolayı geriye kalanların bir şey demeye hakları olmamasıyla

²⁴ B O A., İ.D.; 35265

²⁵ B O A., İ.D.; 35193.

²⁶ B O A., İ.D.; 35193.

çiftçilerin bu karardan çok yararlanacaklarından derhal komisyonun bu kararı, meclis-i livaya tasdik ettirildikten sonra her tarafta ilân edilerek uygulamaya konulmuş ve komisyon bununla halkın nazarında büyük itibar kazanmıştır.²⁷

Ogradalar mübahasesi, komisyonu hayli meşgul etmiş, nihayet eskilerin bırakılmasına sonradan oluşturulanların ilgasına karar verilmiş ve serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Bosna'ya varmasından öncekileri eski sonrasındakileri yeni olarak belirlenmiştir. Bu konunun uygulama şekilleri ve diğer arazi ve çiftlikat işlerinin düzenlenmesi hakkında komisyonun hazırladığı talimat hemen uygulanmaya konularak bu şekilde Hersek'de en önemli ve çözümlenmesi en zor olan arazi anlaşmazlıklarının ortadan kaldırılmıştır. Bu hususta komisyon üyelerinin gösterdiği milli hassasiyetten ötürü komisyona, Ahmet Cevdet Paşa bizzat giderek teşekkür etmiş, rütbe ve nişan verilmesi için Babıali'ye terfi yazısı yazmıştır. Babıali bunun uygun bulmuş ve her biri durum ve mevkilerine göre terfi ettirilmiştir.

Eyaletin ileri gelenlerinin bu vesile ile Mostar'a çağrılan ve görüşmek için gelen kişilerin Bosna'da askeri düzenlemenin yapılması hakkında düşünceleri Ahmet Cevdet tetkik etmiş ve memleketin durumunun buna uygun olduğunu görmüştür.²⁸ Ve bu konuda kesin olarak harekete geçmeye niyetlenerek görüştüğü kişileri bu konuda ikna etmeye girişmiştir. Bu sırada silahşör unvanıyla sarayda görevlendirilmek üzere bazı eşraf ve ileri gelenlerin çocuklarından oluşan bir sınıf memurun oluşturulması, Bosna Eyaleti'nin dahi ileri gelen Müslim ve Hıristiyan eşrafın oğullarından seçilerek belirlenen miktarda delikanlının Dersaadet'e gönderilmesi için sadrazamın emri gelmiş olduğundan dolayı bunların bir miktarı Hersek sancağından kalanında diğer sancaklardan seçilmesi için tahriri Bosna Valisi'ne havale edilmiştir. Vali Paşa tarafından seçilenler Mostar'a gelip Hersek'te tahrir olunanlarla birleştirilerek Raguz'a getirilmiş olan Lûtfiye vapuru ile İstanbul'a gönderilmek üzere evahir-i rebiülahir'de Binbaşı Hilmi Bey yanlarına verilerek Mostar'dan Raguz'a gönderilmiştir. Fakat Ahmet Cevdet askeri düzenleme hususunda Boşnakları etkilemek için Mostar'dan alay ile şehir dışına çıkarılıp gösterişli bir şekilde uğurlanması sırasında Boşnakların bu olaya tepkilerini incelemiş Bosna'da askeri düzenleme yapılabileceğini anlamıştır.²⁹

²⁷ B.O.A., İ D ; 35265

²⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'rûzât*, s. 80.

²⁹ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir (21-39)*, s. 10.

Bu sırada evail-i rebiülahirde asi yerlerin ileri gelenlerinden Piva nahiyesi voyvodası Pop Jarko ve Benan nahiyesi voyvodası Simo Baceviç ve Benan'daki Kasireva manastırı baş rahibi Pop Todosiye, Benan pandur bölük başısı Jigo, Benan ileri gelenlerinden Mostar'a gidip gelmiş olan Rado Babiç ve Bileke kazasına tâbî olan Rudine nahiyesinin ileri gelenlerinden Vuko Aleksić, Klobuk taraflarında bulunan Hıristiyanların reislerinden Ustoyan ve Gaçkalı Petar Maniç Mostar'a gelmişler, hepsi ile iki defa ve hepsinin lideri Pop Jarko ile ayrıca bir defa görüşülerek müzakere edilmiştir.³⁰ Bundan sonra rebiülahirin on birinde Piva'dan Nikola Hacıç, Boçko Knezoviç, Gaçka'dan Peskar Benançeviç, Zubçe'den pandor bölükbaşısı bulunan ve Luka Vukavloviç'in amcası Depoş Vukavloviç ile Jiko İspahiç'de gelip katılmışlardır. Fakat Zubçeliler ile Benanlılar arasında anlaşmazlık olduğundan bir olay çıkmaması için gerekli çalışmalara süratle başlanmış, bu sırada Rudineliler ve Benanlılar arasında da anlaşmazlık ortaya çıkmıştır, sonuçta asi yerlerin reislerinin hepsi Mostar'a gelip toplanmıştır. Sadece Luka Vukavloviç ile Pop Boğdan gelmemiştir. Fakat Luka'nın diğer reisler arasında eski nüfuz ve haysiyeti kalmamıştır. Boğdan bile, sonradan Gaçka kazasının merkezi olan Metonya'ya gelerek yerel hükümete boyun eğdiğini bildirmiş ve bir de Dubrovnik nahiyesi ileri gelenleri katılmamışlardır. Çünkü geçmiş savaşlarda Zubçeliler Derviş Paşa'nın kuvvetleri tarafından çok zor durumda bırakılmışlardır. Banyan ahalisi de cesur bir halk ise de son olayda Derviş Paşa buradan Kite yoluyla Nikşik'e gidip gelerek bunları sert bir şekilde ezerek, tüm köyleri yakıp yıkarak yok etmiştir. Pivalılar daha kalabalık olup Drobnik'a komşu olduklarından oradan dahi kendilerine daima yardım gelmiş olduklarından Pivalıların kuvveti diğerlerinden daha çok olup geçmiş savaşlarda bir defa Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa Piva nahiyesine girdiğinde Pivalılar çok sayıda gelip, etrafını çevirerek yer yer hücum etmişler, başı bozukların reisi Gaçkalı İsmail Ağazade Derviş Bey eşkiyayı bir süre durdurmuş bu sırada Derviş Paşa yetişerek eşkiyayı hezimete uğratmıştır.³¹ Daha sonraki çarpışmalarda da Derviş Paşa ağır darbeler vurmıştır. Ama Drobnik nahiyesi ücra bir yerde olduğundan oraya kadar gidememiş, bir ara Bosna valisi tarafından Hersekli İbrahim Bey'in kumandasında beş bin başıbozuk oluşturularak Taşlıca tarafından Drobnik kıtasından Şaran nahiyesine dahil olduğundan, Şaran ve Drobnik eşkiyası hücum ederek bu başıbozuk grubu hezimete uğratmışlardır ki, bundan sonra Drobnik ahalisi düzene sokulamamıştır. Mostar'da yukarıda anlatıldığı gibi toplanmış olan reislerin en nüfuzlu ve en direyetlisi Piva voyvodası Pop Jarko olup kuşaktan kuşağa gelen Piva'nın knezi ve papazıydı.

³⁰ B.O.A., İ.D.; 35298

³¹ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s 73

Pop Todosiye ileri gelenlerden olmayıp sıradan bir papaz ise de Benan'da Kosireva manastırının başpapazı olup, bu manastır bir süreden beri reislerin toplanma yeri olmasından dolayı kendisi onların akıl vereniydi.³² Kendisinin başlıca amacı Benan'da kendi yönetiminde büyük bir okul yaptırıp Kosireva manastırının şöhretini arttırarak bu şekilde nüfuz sahibi olmaktı. Bunun üzerine reisler tarafından bazı konuların ele alındığı dilekçede devletin yardımıyla okul inşası da yer almaktaydı. Halbuki diğer reisler okul konusuna önem vermiyorlardı. Rudineliler bunun bahsini bile istemiyorlardı, hatta müzakere sırasında reisler ile görüşüldüğünde Rudineli Vuko Aleksiş okuldan önce barınacak kulübe ve beslenecek zahirenin gerekli olduğunu söylediğinde Ahmet Cevdet Paşa bu fakirlikten en kısa zamanda kurtulmalarını temenni ederek, bunların zamanla hallolacağını söylemiştir. Reisler Pop Todosiye'nin manastırından ve açmak istediği okuldan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Bu sırada tedavi görmekte olan Pop Todosiye bir süre sonra hastalıktan ölmüştür. Rudineliler ve Benanlılar arasındaki soğukluk ise devam etmiştir.³³

Görüşen konulardan biri çiftliklere ve bununla ilgili kişilerin suistimallerine dair olup eğer Piva nahiyesinde çiftlik yoksa da diğer nahiyelerde çok sayıda çiftlik olduğundan buna dair cereyan eden konuşmaların sonucunda arazi memurunun Benan nahiyesine gidip arazi kanunnamesi gereğince ilgili kişilere tapu senetlerini vermek ve Bosna çiftlikat nizamnamesi gereğince kontratlarının yapılması konusunda karar verildi.³⁴

Adı geçen müzakeredeki konulardan birisi hepsinin asi bölgeler için bir reis belirlenmesi isteği idi. Bunlar ise Karadağ sınırında ayrı ayrı nahiyeler olmasından dolayı hepsini tek bir idare altına almak mümkün değildi. Bu kendilerine anlatıldığında bunun kendilerinden ziyade ahalinin arzusu olduğunu söyleyerek isteklerinden vazgeçmişlerdir.³⁵ Fakat öncesinde Hurşid Paşa Hersek mutasarrıfı iken Luka'ya beş yüz vergi ödemesi karşılığında tüm nahiyelerin muhafazasını ona havale etmiş olduğu halde Luka'nın kötü uygulamalarından ve hareketlerinden ötürü sonradan azledilerek bu beş yüz vergi nahiyelerden toplanarak başka başka pandurbaşılar tayin kılınmış ve şimdi bunların bir defada halledilemeyeceğinden adı geçen nahiyelerin gelirleriyle kapatılmak ve bu sermaye ile bu nahiyelerin güvenliğinin sağlanması gerekli görülmüş ve eskiden Renan nahiyesi ile birlikte Benan nahiyesi için 121 harc verilmişken bu sefer aralarına soğukluk girmiş olduğundan

³² B.O.A., İ.D.; 35275.

³³ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s 12.

³⁴ B.O.A., İ.D.; 35298.

³⁵ B.O.A., İ.D.; 34937.

ayrılması gerektiğinden gerekte olan bu harcın 50 kadarı Rudine'ye ayrılmış, kalanı Benan'a verilmiş ve eskiden Simo Baceviç Benan voyvodası tayin edildiğinden bu sefer müdür vekili unvanıyla voyvodalıkta bırakılması gerekli bir durum olup, Rudineliler Benan'la ayrıldıklarından dolayı onların Bileke'ye müracaat etmeleri gerekli bir karar olarak görülmüştür. Bu duruma göre Pop Jarko dahi müdür vekili unvanıyla Piva voyvodalığına tayin edilerek gereğini icra ve pandur harçlarından tasarruf olunarak Pop Jarko ile Simo Baçeviç'e beşer yüz kuruş aylık tahsis edilmiştir.³⁶ Yukarıda anlatıldığı gibi Hersek asi nahiyelerinin hepsinin reisleri Mostar'a gelmiş ise de Drobnjak nahiyesinden kimse gelmediğinden bu nahiyenin idaresi de Pop Jarko'ya havale edilmiştir. Ve önceden Mostar'a gelip gitmiş olan Krušovitça nahiyesi bölükbaşı Lako'nun aylığı olan 120 kuruş maaş 250'ye yükseltilerek, yüzbaşılık rütbesi verilip Sutorina nahiyesinin pandurları da onun emrine verilmiştir. Lako Mostar'da iken "Sutorina'da bir kışla yapıp, Sutorina kendi idaresine sahip olursa Zubçelilerde yola gelir, o bölgede sorun kalmaz" şeklindeki uyarısı da Babrâli'ye arz olunmuştur. Fakat Sutorina'nın güvenliğinin sağlanması Avusturya'nın politikasına ters olduğundan uygulanamayışını Ahmet Cevdet Paşa teessüfle karşılamıştır.³⁷

Mostar eşrafının ileri gelenlerinden ve Meclis-i liva üyelerinden meşhur Hacı Draço isimli zat oldukça yaşlı olup hatta Dubrovnik devletinin himayesindeyken Ragusa sancağında korsanlık yapmakta ve Sutorina'yı etkilemekteyken Napolyon Ragusa'yı zaptettiğinde korsanlığı bırakarak Fransızlarla alışverişe başlamış bu şekilde oldukça kâr etmiştir. Yukarıda adı geçen asi nahiyelerin reisleri Mostar'da toplandıklarında bir gün Ahmet Cevdet'e gelip gizlice görüşerek "Asi nahiyeler bu reislerden ibarettir, onları tutukladığımızda bu olay biter" dediklerinde Ahmet Cevdet devlete ve kendisine güvenerek gelen bu insanları tutuklamanın mümkün olmadığı belirtip, kestirip atmış, bunun Hacı'ya verilen yanlış bir nasihat mı yoksa kendisinin denenmesi mi olduğundan da emin olamamıştır. Bu reisler Mostar'a vardıklarında oldukça telaşlı ve çekingen olup, gördükleri tavır karşısında kendilerine güven gelmiş, rahatlamışlar ve enine boyuna müzakere işi ile ilgilenmişler, işlerine birer birer düzen vererek başta Zubçe ve Rudine reisleri, sonra Benanlılar ve en son Gaçkalılar ile Pop Jarko memnuniyetle bölgelerine dönüp, bölgenin asayişin korunması için çaba göstermişlerdir. Luka Vukavloviç'in isyan merkezi olan Zubçe'nin ahalisinin devlet görevlileri belirlenmiş ve ilgili kişilere ait olan gelir hissesinin ödenmesine de söz verdirilerek kendilerinden senet alınmış ve birkaç ay içinde Hersek'te sarf olunan 25.039 kıta tapu belgesinin 3500 kadarı

³⁶ B.O.A., İ.D.; 35275.

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s 13

Şuma nahiyesinde ve 1000 kadarı Bileke kazası dahilinde bulunan Rudine nahiyesine verilmiştir.³⁸

Yukarıda bahsedilen nahiyelerin işleriyle ilgilenildiği sırada bir taraftan Liyubuška kazasında ortaya çıkmış olan Avusturya hamiliğinden dolayı Avusturyalılarla uğraşıldığından, bunun için Binbaşı Hafız Efendi özel görevle Liyubuška'ya gönderilmiştir. Bir ara iş için Binbaşı Hafız Efendi, Mostar'a geldiğinde adı geçen nahiyelerin reislerinin Mostar'da olduklarını ve Pop Jarko'nun dahi gelmiş olduğunu duyduğu halde ihtimal vermemiş ancak Pop Jarko'yu gördükten sonra inanmıştır. Ahmet Cevdet, bu insanların ümera ve askeri görevlilere hiç önem vermedikleri fakat mülki memurlara özellikle padişah tarafından olağanüstü görevlendirilen memurlara fazlasıyla önem verdikleri tecrübe ile bilinen bir durum olduğunu burada öğrenmiştir. Liyubuška ahalisine gelince;

Bu bölge halkının en fazla rahatsız eden kira ile hayvan işletenler yani katırcı konusudur. Bundan dolayı halk sıkıntı ve zarara uğramış oldukları halde alacakları oldukları ücretleri alamamışlardır. Bu sebepten ötürü Liyubuška kazası halkından 200-300 kadar hane Avusturya himayesine girmiştir. Liyubuška kazası Trebijan Çayı ile ikiye bölünmüştür. Bu suyun sağ tarafında yani Avusturya sınır boyunda olan halk Avusturya tabiyeti iddiasına girerek devlete ait vergileri vermemeye başlamışlardır.³⁹ Bunun üzerine Liyubuška kazası halkının katırcı konusundan dolayı devletten nakit alacakları olduğunun incelenmesi ve gerekli ıslahatların yapılmasıyla halkı devlete ısındırmak ve bu himaye düşüncesini engellemek üzere Binbaşı Hafız Efendi özel görevle gönderilmiştir. Gayet çalışkan biri olan Hafız Efendi gayreti ve yeteneği ile halkın gönlünü kazanmış ve özellikle Latin rahiplerini çok memnun etmiştir. İlgili kişiler gösterilen adalet karşısında himaye edilenler pasaportlarının yırtmış, bazıları da devletin tebaası olduklarını açıklayan senetler vermeye karar vermişlerdir. Dalmaçya halkından bazıları dahi Devlet-i Aliyye'ye tâbiyeti kabul ederek diğer tarafa geçmeye başlamışlardır. İçlerinde beş altı kadar bozguncu olup haklarında yerinde yapılan tutanaklar gereğince Hafız Efendi onları Mostar'a göndermiştir. Ahmet Cevdet'te ülkelerine gönderilmek üzere onları Avusturya konsolosuna teslim etmiştir. Liyubuška kazasındaki Avusturya sınırı korunaksız bulunduğundan Hafız Efendi sınır boyuna sekiz tane kule inşasına başlamıştır. Avusturyalılar ise Liyubuška kazasının yarısını benimsemiş olduklarından bunca zamandan beri çabalayıp kazandıkları nüfuzlarının yok olacağını

³⁸ B.O.A., İ.D.; 36230.

³⁹ B.O.A., İ.D.; 35064.

gördükleri gibi bu ıslahat tedbirlerini yarım bıraktırmak düşüncesi ile Avusturya konsolosu, Hafız Efendi aleyhinde sözde Avusturya tebaasına zulüm ile düşmanlık yaptığına dair düzmece konuları içeren bir protestoname vermiştir.⁴⁰ Avusturya sefirinin tebligatı üzerine Hafız Efendi'nin sorgulanması için Babıali'den dahi telgrafname çekilmiştir.

Bunun üzerine Ahmet Cevdet insiyatifinde, askeri müfettiş Mustafa Paşa ve Mirliya Mahmut Paşa ve Mutasarrıf Paşa ile tercüman İşkodralı Vassa Efendi'den oluşturulan bir komisyon ve bu komisyona konsolosunda katılmasıyla Hafız Efendi'nin sorgusuna başlamıştır. Hafız Efendi verdiği cevaplarla konsolosu utandırmış ve konsolos, bu davaya neden olduğundan dolayı utanarak davanın kapatılmasının istediye de, Ahmet Cevdet bu konuda görevlendirilmiş olduklarını ayrıca kendilerini de resmen davet ettiklerini beyan etmiştir. Konsolos ise komisyona gelmez olmuş, Liyubuşka kazasındaki Latin rahipleri de ıslahatın tamamlanması için Hafız Efendi'nin iftira edildiği şeklinde ya karma bir komisyon olarak onun konsolos hakkında olan davasının görülmesine ya da kendisinin devlet nezdinde aklandığını ispat etmek için rütbesinin terfi ettirilmesinin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Nihayet Hafız Efendi'nin kendisine kaymakamlık rütbesi verilerek Hafız Bey unvanını almıştır. Hafız Bey Liyubuşka'ya gidip çalışmasına devam etmiş, kalelerin inşasını bitirerek, kulelerin muhafazası için bir yüzbaşı maiyetinde bir kısmı Müslim bir kısmı gayrimüslim elli nefer pandur oluşturulmuştur.⁴¹

Bu pandurların maaşları diğer bölgelerdeki pandurların maaşlarındaki azaltmalarla sağlandığından hazineye bir masrafı olmamıştır. Kulelerin inşası ve ilgili kişiler ve halk tarafından oldukça yardım edilmiş olup 15.000 kuruşu bulan masraflar Liyubuşka kazasının mal sandığının dengesi bozulmadan sağlanmıştır. Halbuki bu şekilde pek çok gümrük malı kaçırıldığından bu kulelerin yapılmasından önce Gabela gümrüğünün aylık geliri 60.000 kuruş iken kulelerin inşasından sonra 110.000 kuruşa yükselmiştir ve Dalmaçya halkından diğer tarafa geçenler mezra, koru ve çayırları tahrip ederlerken bu karakolların inşasından sonra bu düşmanlıklar bertaraf edilerek halkın malı mülkü korunmuş ve hepsi müteşekkir olmuşlardır. Bu şekilde halk devlete bağlanarak Avusturya'nın himayesi iddiaları ortadan kaldırılmıştır. Hafız Bey'in asıl görevi arazi mübadelesi yani çizilen sınırda Karadağ ahalisinin dışarıda kalan arazisi ile dışarıda kalan halkın Karadağ içinde kalan arazisinin değişimi olmasından ötürü ve bu işe İškodra sancağı içinde olan Bar kazasına dahil edilen

⁴⁰ B.O.A, İ.D.; 35064.

⁴¹ B.O.A, İ.D.; 35127.

İspic nahiyesinden başlanacağı yolunda Karadağ beyi ile görüşülerek işin nasıl uygulanacağına karar vermek için Hafız Bey bir ara Karadağ'a gidip gelmiştir.⁴² Bosna'da askeri düzenlemelerin yapılması önemlidir ancak Avusturyalılar'ın Hırvatistan eyaletinde olduğu gibi Karadağ üzerinde de koloni militer tarzında bir çeşit yerli sınır askeri oluşturulması yapılması gereken bir iş olarak görülerek bu hususlara dair Babıali ile görüşme ve bilirkişilerle görüş alışverişine başlanmıştır.

Eskiden Bosna valisi Osman Paşa tarafından Saraybosna'dan Koniça'ya kadar bir araba caddesi açılmış olmasıyla Koniça'dan Mostar'a kadar araba gidebilecek şekilde bir cadde açılması genel olarak yapılması gereken işlerden olmasından dolayı maiyette bulunan Kolağası Hüseyin Hüsni Efendi durumu incelemeye gönderilmiştir. Halâ işleyen menzil caddesinden ve civarında araba yolu açılmayacağı anlaşılmış fakat Neretva Nehri kenarından Mostar'dan Koniça'ya kadar bir araba caddesinin açılacağı bilirkişilerden tarafından bildirilince burasının incelenmesi için Hafız Bey gönderilmiştir. İnceleme sonucunda burada halkın ve askerinin yardımı ve 5000 kese kadar akçe harcanarak bir araba caddesinin açılmasının mümkün olduğu anlaşılınca durum evahir-i Rebiülahir'de Babıali'ye bildirilmiş ve Hersek kumandanı Ömer Fevzi Paşa dahi incelemenin tamamlanması için Hafız Bey ile birlikte Neretva boylarına gönderilmiştir. Onun incelemesi de Hafız Bey'in verdiği ifadeyi teyit etmekte ve Ahmet Cevdet Babıali tarafından izin verilerek bu iş için 5000 kese akçe tahsis edilerek inşaat emri Ömer Paşa ve Hersek mutasarrıfı Cavid Paşa'ya havale edilmiştir.⁴³ Erkan-ı Harbiye kolağalarından Hüseyin Hüsni Efendi Trebin kazasına bağlanmış Korianiç nahiyesine gönderilip onun denetiminde savaş sırasında yanmış olan evlerin çoğu tamir edilmiş ve Zaklebun isimli mevkide inşa edilen palanka tamamlanarak Azize ismi konmuştur.

Savaş zamanında Nikşik'ten göç etmiş olanlar bu esnada toplattırılıp memleketlerine gönderilerek yerleştirilmiş ve ayrıca zahire yardımı da yapılmıştır.⁴⁴ Nikşik kalesi ile civarındaki kulelerin tamirat ve inşası dahi bu sırada tamamlanmıştır. Bundan sonra Nikşik yolunun yapılması için gerekli olan yerlere kuleler inşasına teşebbüs edilmiştir.⁴⁵

Eğitimin yayılması için yapılan teşviklerin sonucu olarak Mostar'da Latin taifesi Mostar rüştiye mektebinde okumak üzere 18 çocuk getirmişlerdir. Bunlar henüz elif-ba

⁴² Ahmet Cevdet Paşa; **Ma'ruzât**, s. 76.

⁴³ B.O.A., İ.D ; 35398.

⁴⁴ B.O.A., İ.D ; 34937.

⁴⁵ B.O.A., İ.D ; 35298.

okumadıklarından ikinci derece rüştiye mektebine yerleştirilmeleri de Müslüman sıbyan mekteplerinde Kuran-ı Kerim ve ilmihal okunduğu için Hıristiyan çocuklara bunların okutulması da uygun olmadığı gibi bunların geri çevrilmesi de uygun olmayacağından hemen senesi 500 kuruş kira ile bir ev tutulmuş ve aylık 150 kuruş maaşla bir Müslüman hoca tutularak eğitime başlanmış ve bu masrafların genel eğitim için ayrılan paradan ödenmesi Babıali'den yazı ile istenmiştir. İlk önce bunu isteyen 18 Latin çocuğu iken okulun açılış gününde 30 çocuk bulunup ardından sayıları 50 kişiye ulaşmış ve az bir süre içinde Türkçe okumaya başlamışlar ve bu okul devlet okulu ve hocası Müslüman olmasından dolayı sadece Latinler için olmayıp Müslim, Latin ve Ortodoks çocuklarına açık olarak rüştiye mektebinin bir alt basamağı kabul edilmiş ise de açılışına Latinler sebep olduğundan Latin mektebi olarak bilinmiştir.⁴⁶

⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s.18-19.

5. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN BOSNA TEFTİŞİ

5.1 Bosna Teftişi

Hersek'ten Bosna'ya gidilirken Neretva Nehri geçildiği gibi Saray Bosna'ya kadar bir zaman Bosna valisi olan Topal Osman Paşa tarafından yaptırılmış bir araba yolu görüldüğünde Koniça'dan Mostar'a kadar bir araba yolunun inşası fikri biraz daha kuvvetlenmiş¹, 1280 senesi Receb'in 9. günü (20 Aralık 1863) Bosna'ya varılmıştır. Saraybosna şehrine girilirken Müslim ve Gayrimüslim okul çocukları takım takım şehir dışına çıkarılmış yeni açılan bir Hıristiyan kız mektebi öğrencilerinden küçük bir Hıristiyan kız çocuğu Boşnak lisanı ile bir nutuk okumuştur. Birkaç gün sonra Saraybosna'nın mektepleri teftiş edilmiş. Mektepler Mostar'daki mekteplere nazaran daha iyi bir durumda olup ve Hıristiyan kız mektebine gidildiğinde yine aynı kız çocuğu tarafından Boşnakça bir nutuk okunmuştur.² Erkek Hıristiyan mektebine gidildiğinde ise bir erkek çocuğu tarafından yine Boşnakça bir nutuk okunmuştur.³

Saraybosna'nın hesapları incelendiğinde Hersek'in hesapları kadar karışık olmadığı, Hersek'e nazaran mali işlerin yolunda ve idari işlerin daha uygun ve yolların düzgün olduğu görülmüştür. Saraybosna'daki Hüsrev Bey vakfının hesaplarını incelenerek ve hiçbir yerde olmadığı şekilde düzgün olduğu görülmüştür. Ahmet Cevdet'in selefi Ziya Bey Saraybosna'ya gelir gelmez mal sandığını mühürleyerek defterdarı azletmişti. O sırada Maliye Nazırı olan Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa böyle nedensiz ve araştırılmadan defterdarın azledilmesini onaylamayıp, görevine devam etmesini telgrafla defterdara bildirmiş ve muhasebesi görülerek sonuca göre gereğinin yapılacağını da Babıali'ye yazı ile bildirmiş ve bu hususta ısrar etmesi çekişmeye neden olmuştur. Osman Paşa hakkında da dedikodular olmuşsa da hemen azledilmeyip Ahmet Cevdet'in memuriyeti üzerine gereği hususu askıda bırakılmıştı. Yaptığı işlere nazaran Osman Paşa valiler arasında en zararsız olması ve yolları düzeltmeye her şeyden evvel Niş tarafında ve Bosna tarafında başlanarak ve Osman Paşa'nın bu konuda gayret ve sebatla çalıştığı görüldüğünden gerek o gerekse Naşid Efendi Babıali'ye

¹ B.O.A., İ.D.; 35127.

² B.O.A., İ.D.; 35504.

³ B.O.A., İ.D.; 35504.

Ahmet Cevdet tarafından tavsiye edilmiştir.⁴ Yazın Hersek'teki sıcakların şiddeti kadar kışın Bosna'da da şiddetli kış olmuş ve ancak geceler uzun olduğundan zaman müfettişlikle ilgili konuların müzakeresi ile geçirilmiş ve Saraybosna'daki ecnebi konsolosları gerek birbirleriyle gerek hükümet memurlarıyla uyum içinde görüşüp haftada da bir kere verilen balolarda yapılan sohbetlere bazı geceler Ahmet Cevdet de katılmıştır. Bu şekilde Saray'da hem iyi vakit geçirirken hem de Saraybosna'nın hesaplarını görmüştür. Ahmet Cevdet Paşa, sonradan ilhak edilmiş sancakların muhasebe defterlerini dahi incelemek üzere eyalet merkezine getirtmiştir. Hersek ve Bosna'da kaza daireleri kaptanlar zamanında uygunsuz bir halde idare edilerek kazalar birbirinin içine girmiş ve bir kaza merkezine daha yakın olan köyler daha uzak merkeze bağlanmış ve bazı bölgelerde güzel bir kaza dairesi teşkil edecek köyler iki kazaya ayrılmış bu da iyi bir şekilde idare edilmesine engel olmuştur. İş bu kabilden olarak Neretva Nehri Hersek ve Saraybosna sancaklarına ara sınır kabul edilmekle Koniça kazası Hersek'e ve Neretva kazası Saraybosna'ya bağlıydı. Aşlında iki merkezin arasında bir nehir olup bir köprü ile birbirine eklenmiş ikisi bir kasaba şekilde iken iki tarafta da birer müdür bulunuyordu. Her taraftaki köyler mesafe ve uygulama olarak uygun olan merkezlere bağlanarak kaza dairelerinin yeniden sınırlarının belirlendiği sırada Neretva kazası da Bosna'dan ayrılarak Hersek sancağına dahil edilmiş, bu şekilde bazı kazalar birleştirilmiştir. Kazaların müdürlerinin maaşları da aynı olduğundan, kazaların büyüklüğüne ve mevkisinin önemine göre müdürlerin maaşları da yeniden düzenlenmiştir. Nahielerde bulunan zabıta memurlarının bazılarını yerlerinde bırakmak uygun görülmüş, bazılarının da bağlı olması gereken asâkir-i zabtiyye zabitleri onlardan daha zengin olmakla zabıta memuriyetlerinden bazıları ilgâ edilmiştir. Çünkü önceden Rumeli Eyaleti'nin zabtiyyeleri yeni usul üzerine yani jandarma tarzında oluşturulduğu sırada Bosna ve Hersek'te de iki alay zabtiyye teşkil edilmiş, fakat bunlar kazalara ve mevkilere göre taksim olunmamıştı. Bu sefer bu askerler bölük bölük ve takım takım mevkilere göre dağıtıldığından bir çok nahiyede zabıta müdürü buldurmaya gerek kalmayarak bu şekilde yapılan tasarruf ve düzenleme sonucu ortaya çıkan akçelerin bir kısmı ile kaza müdürlerinin maaşlarında gerekli miktara iyileştirme yapıldıktan sonra aylık 7900 kuruş da hazineye kalmıştır ve bahsedilen asâkir-i zabtiyye düzenlenmiş iken Hersek sancağının bir çok bölgelerinde pandur namıyla müstahkem olan pandurlarda önce kendi hallerinde bırakılmış ve bazı mevkilerde başka askerler de istihdam olunmuştu. Asâkir-i zabtiyye'nin mevkilere göre taksim edilmesiyle bu pandurların çoğuna ihtiyaç duyulmamakla

⁴ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s.21

önceki ve sonraya bırakılmış olan memur maaşlarındaki indirimlerle ve asakir-i muvazzafanın da biraz indirilmiş olduğundan dolayı aylık 593.350 kuruş kazanç sağlanmıştır.⁵

Bir takım kişilerin haksız yere hapis yatmaması için Ahmet Cevdet Paşa, Saray hapishanesine gitmiş, Mostar'da olduğu gibi burada da çokça kişinin uzun zamandır tutuklu oldukları görülerek incelendiğinde mazbataları Dersaadet'e gönderileli hayli zaman geçmiş olmasına rağmen cevapları gelmemiş olduğu için tutuklu kalmış oldukları ve bu konu için Dersaadet'teki meclislerin düzenleme yapmalarının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Hemen bu cezalar ile ilgili mazbatalar hakkında ne denilecekse denilip işlerin gecikmesinden kurtulmak gerektiği Babıali'ye bildirilmiştir.⁶

Bosna Eyaleti'nin ormanları çok olduğundan aylık 5000 kuruş maaş ile Dersaadet'ten bir orman memuru gönderilmiş ise de bu maaşın bir miktarı ile orman mektebinden çıkma bir orman mühendisi ve kalanı ile bir memur tayin edilse daha faydalı olacağından bu memuriyet ilga edilerek bir orman mühendisi istenmiştir. Bunun üzerine Dersaadet'teki orman mektebinden çıkmış bir kişi gönderilmiş ve bu şekilde Bosna ormanlarından daha çok yararlanılmıştır.

Bosna eyaleti madence zengin bir yer olup Travnik tarafında bir de civa madeni bulunmuş ve numunesi Dersaadet'e gönderilip, bir maden mühendisinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Ancak Dersaadet'te maden mühendisi olmadığından Almanya'dan bir maden mühendisinin çağrılmasına karar verildiği cevabı alınmıştır.⁷

Gusinya kazası dahilinde bulunan Vusay köyü halkı ki aslında Klement malisolarlarından oldukları halde vaktiyle gelip buraya yerleşmişler ve İslamiyet'e geçmişlerdir, şimdi ahalinin hepsi Müslüman olup hepsi 100 haneden ibaret olduklarından okul çağına gelmiş 150 kadar çocukları olup, bu kadar çocuğu içine alacak bir okulları da olduğu halde öğretmen bulunmadığından devlet tarafından 150-200 kuruş kadar maaş tahsisi ile bir hocanın tedariki gerekli olduğundan ve eskiden İşkodra malisyalarında yeni okullar

⁵ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s. 77-79.

⁶ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 23

⁷ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 23.

açılmış ve Vusay halkının malisorlarının ileri gelenlerinden olduklarından dolayı bölgelerine bir öğretmen gönderilmesi ve maaşının tahsisi Ramazan'da Babiali'ye bildirilmiştir.⁸

Bosna'da gençler çok genç yaşta evlenmemekte, bunun yanı sıra evlilik çağına gelen gençlerde birbirleriyle rahatlıkla konuşabilmekte ve uzun zaman arkadaşlık yapmak gibi bir adet vardı. Gençlerin görüşmeleri aileleri ve çevre tarafından yadırganmadığı gibi genellikle evlenmeye karar veren gençler, kendileri mahkemeye gidip nikah kıydırarak evliliklerini gerçekleştirmekte, aileleri buna sözde tepki göstermeyip aksine memnun oluyorlardı. Zira Bosna'da kız evlendirmek çok masraflı ve evlilik yükümlülükleri çok ağır olduğundan, kızını evlendirecek olan kişi ağır işlemeli elbise ve haftalarca süren ziyafetler nedeniyle ciddi mali sıkıntıya düşmekte hatta iflas etmekteydi. Ahalinin ileri gelenlerinden bazıları da kızlarının kaçarak evlenmeleri güçlerine gideceğinden düğün yaparak kızlarını evlendirdiklerinden servetleri bittiği gibi bazılarının kızları evlenemediğinden dolayı Ahmet Cevdet Paşa, sırmalı işlemeli pahalı elbiseler ile gereksiz düğün masrafları yasak etmiş ve Hıristiyanların kızlarını satar gibi bedel karşılığında evlendirmelerine dair ayıp olan bu adetin yasaklanması için Bosna ve İzvornik despotlarına birer özel resmi yazı göndertmiştir.⁹

Boşnakların ahlaki bozulmamış insanlar olduklarına dair bir başka delil de, Bosna'da yapılan alışveriş uygulamasıdır. Buranın ticaret muameleleri sırf emniyete dayalı ve evvelce görülmemiş tuhaf bir durumdu. Bosna'ya iki taraftan ticaret malları naklolunmaktaydı. Şöyle ki, İstanbul'dan Yenipazar ve Selanik yoluyla Saraybosna'ya mal götürülür ve Avusturya'dan İzvornik sancağı yahut Bihke sancağı yoluyla Yine Saraybosna'ya mal getirilirdi ve bu mallardan yol üzerindeki liva ve kazların malları ayrılmayıp onlarda diğer liva ve kazalar gibi ticaret mallarını Saraybosna'dan alırdı. Bu şekilde Saraybosna hem vilayet merkezi hem de ticaret merkezi idi ve Bosna kıtası Bosna, Travnik, Bihke, Banyaluka ve İzvornik sancaklarından oluşmakta olup Hersek sancağı da bu eyalete katılmıştı. Bu yedi sancakta erkekler ve kadınlar olarak 1.270.000 nüfus vardı. Bu kadar nüfusun ticaret merkezi Saraybosna şehriydi. Halbuki ticaret mahkemesinin geliri, mahkeme katibinin maaşına yeterli gelmediğinden "reis maaşı bütün bütün açık kalıyor" diye reislik tarafından şikayet edildi. Bu şikayet üzerine Ahmet Cevdet Paşa, ticaret mahkemesine gidip defterleri kontrol etmiş, hiçbir ay aylık 350 kuruştan fazla hasılat olmadığı ve genelde 150-200 kuruştan da az olduğu hayretle görülmüştür. Ve incelendiğinde bu gelirinde ancak sancağa gelen yabancı davalardan

⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s.24.

⁹ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s.26.

olduğu ve yerli tüccarın mahkemeye müracaat etmedikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine Saraybosna ticaretinin ne şekilde yapıldığını öğrenmek gerekli görülmüştür ki teftiş sonunda gerek İstanbul gerek Avrupa mallarını ve eşyalarının getirenler sadece Saraybosna tüccarı olup, liva ve kazaların tacirleri Saray'a gelip onların mağazalarından mal alarak memleketlerine nakledip satıyorlardı. Şöyle ki, liva tacirlerinden biri Saray'a gelip saray tüccarından alışmış olduğu bir tacirin mağazasına gidip kendisine lazım olan malları beyan ediyor, mağazanın yazıcısı da hepsini yazıp her çeşit malın karşısına miktarını ve malın ne kadar tuttuğunu kaydedip, bu defterin aynısından bir pusula düzenlemekteydi. Bu sırada denkler bağlanıp, bu denklerle beraber pusula da müşteriye verilmekte o da bunları alıp memleketine götürüp ve sancağı içinde yine böyle bir uygulama ile satmaktaydı. Ara sıra Saray tacirleri tarafından çıkarılan tahsildarlara parça parça ödeme yapıp onlardan birer belge almaktaydı. Netice itibariyle bağlı liva ve kazaların tacirleri Saray'dan üçer beşer yüz bin kuruşluk mal alıp pusulasıyla memleketlerine götürürken, kendileri bir senet vermeyip şahit dahi göstermiyordu. Fakat Ahmet Cevdet Paşa, böyle büyük bir eyaletin ticaret işleri senetsiz ve şahitsiz nasıl işlediğini merak ederek, Saray tüccarlarından Merhemik Mehmet Ağa'ya gidilerek ne kadar veresiye de malı olduğu, bu alacağını nasıl ispat edeceği ve borçlu ölürse borcunu nasıl alacağı sorulduğunda, müşterisinin bunca malı denklerle mağazadan alıp pusulası ile götürdüğünü inkar edemeyeceğini, ölürse de pusulanın terekesinden çıkacağını ve varisinin bunu ödeyeceğini öğrenmiştir. Gerçekten de Saray tüccarıyla alışverişi olanlardan biri ölünce hemen terekesinde ortaya çıkan pusulasıyla beraber Saray'a gönderilip ölünün borcu ödenir ve yetim varsa Saray tüccarının alacağı ödenmeden hakim-i beldeye tereke yazdırılmazmış ve bunca seneden beri Saray tüccarından kimsenin alacağını inkar edilmemiş olduğu görüldü¹⁰.

Önceden Bosna çiftlikatı uygulamasının değişikliği için Bosna'nın yedi sancağından 42 vekil çağrıldığında ağaların çiftçilerden ala geldikleri ücret ve arazinin memleketçe alışılmış faiz oranının ne kadar olduğunu öğrenmek için başta İslam ehlinden Bosna'da kesesi kaç kuruşa faizle akçe verildiği sorulduğunda faizin haram olduğunu ve faiz almadıklarını, Hıristiyanlara sorulduğunda faizin Yahudilere has olduğunu, Müslüman ve Hıristiyanların birbirlerine ödünç akçe verip faiz değil senet bile almadıklarını şimdilerde ise borç için borç senedi almak adetinin çıktığı cevabını almışlardır. Bu sefer Bosna'da bu denilenler incelenmiş

¹⁰Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s.27-28.

ve doğru olduğu görülmüştür. Bir süreden beri yabancılar gelip gitmeye başladıklarından faiz almak hususu Hıristiyanlarda da görülmeye başlamıştı.¹¹

Bosna'nın Müslüman ve Hıristiyanları öteden beri miri hakkında son derece hassas olup öşür verilmedikçe hasatı kaldırmazlar ve kendiliklerinden öşürleri parça parça getirip memura verirler ve sonra hasatı kaldırırlarken, iltizam usulünün uygulanması ve mültezimlerin çiftçilere zulüm etmesi çok fazla şikayet neden olmuştur. Bunun ve bir de vergilerin tamamıyla ödetilmesine bir düzen vermek gerekiyordu. Hersek sancağının tarlaları genellikle taşlıklar içinde ve çukurlar arasında toprak birikintilerinden ibaret ve mevcut ahaliye nazaran ekimi yapılan arazinin az ve kıymetli olmasından ötürü ölçülerek dönüm başına öşür bedeli belirlemede kolaylık görmüştür. Fakat geliri az olan nesnelere ahâli hem arazi harcını vermek hem de hem de bir sene geçirebilmek için faizle para almaya mecbur olacağı gibi, akçenin faizinin fazla olmasının yanında çoğu akçe bulamayacaklarından dolayı ilk önce çiftçilere ucuz faizle akçe borcu verecek bir ziraat bankasının yapılmasının gerekli olduğu, bu durum üzerine ilk önce öşrü böyle bedele bağlamanın uygun olmayacağı anlaşılmıştır. Ondan sonra Ahmet Cevdet, Bosna tarafını görmüş ve bu tarafta arazi bol ve mevcut nüfusa nazaran ve köyler dağınık olduğundan ölçüm yaparak arazinin miktarına göre öşre bedel ve bir haraç belirlemenin mümkün olmayacağı anlamıştır. Halbuki eyaletin geneline ait olan meselenin görüşülmesi için vilayet erkanından bir komisyon oluşturulması konusunda vilayetin idare meclisinde müzakere sonucu karar verilmiş olduğundan komisyonun oluşturulmasında bu vergi ve aşar işlerinin de görüşülmesine karar verilmişti. Ahmet Cevdet'in amacı askeri düzenlemeler meselesi idi. Bosna'da vilayetin ve eşrafın ileri gelenleri buna ikna oldukları takdirde askeri ıslahatların yapılmasının mümkün olduğu açıktı.¹² Komisyonun oluşmasından sonra askeri ıslahatların uygulanmasına bakıldığında ise;

Osmanlı topraklarının diğer bölgelerine göre Bosna özellikle Hersek halkı ilim ve eğitim açısından pek geri kalmış oldukları halde askeri düşüncelerde inanılmayacak bir mertebede bulunmakta ve eğer Nikşik ve Korianiç ve Kolaşin halkı ile Bihke'nin askerlik yapabilecek niteliklere sahip çok sayıda kişi olmasına karşın zamanla bu özelliklerini yitirmişlerdir.

Bosna kıtasında askeri düzenlemelerin yapılabilecek bir iş olarak görülüyor ise de Boşnaklar diğer yerlerin halkı gibi gurbete alışık olmadıklarından Bosna kıtasından dışarı

¹¹ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s. 28.

¹² Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s. 29.

çıkarmak kendilerine çok zor geldiğinden ve eğer ki Bosna'da kur'a yapıp da askere yazılanlar diğer yerlere gönderileceklerinden ötürü endişelendiklerinden ne zaman Bosna'da nüfus tahriri ve arazi gibi bazı önemli meselelerin uygulanmasına teşebbüs edilse rahatsız oluyorlardı.¹³ Ama Bosna kıtasından dışarı çıkarılmayacakları garanti edilse askerlikten kaçmayacakları ve Bosna'da oluşturulacak yeni askerlere yerli elbisesine benzer bir çeşit elbise giydirilse ondan dahi memnun kalacaklarını bu sefer yapılan tahkikattan ve bilirkişilerle yapılan görüşmelerden anlaşılmıştır. Eskiden arazi ve çiftlikat komisyonunda bulunmak üzere Mostar'a çağrılan vilayet ileri gelenleri arasında söz anlar kişiler olup Ahmet Cevdet Paşa, bunlar ile yaptığı gizli görüşmeler sırasında Bosna ve Hersek'te asker tertibine ihtiyaç gördüğünü ve bunu Babıali'ye bildirmek istediğini ve nasıl oluşturulacağı kendisine sorulduğunda fikrini beyan etmeye mecbur olacağını ve fikirlerini sorduğunda ve bu konuda ne düşündüklerini anlamaya çalıştığında memleketin bu işe uygun olduğunu görülmüştür. Halbuki Bosna kıtası Avusturya memleketi ve Sırp ve Karadağ ile kuşatılmış ve yalnız dar ve uzunluğuna bir boğazdan ibaret olan Yenipazar sancağı ile Rumeli kıtasına dahil olmasından dolayı burada bir yerli koruyucu kuvvet bulunması zorunluluk arz etmekteydi. Özetle burada bir nevi yerli asker düzenlemesi gerekliydi ki ve bunun tertibi ve tanzimi Ahmet Cevdet'e göre üç şekilde olabilirdi.¹⁴ Birincisi her yerde olduğu gibi beş sene müddet ile fiilen istihdam olunmak ve yedi sene redif olmak üzere yirmi yaşından yirmibeş yaşına kadar kur'a çekilmek, ikincisi iki sene müddet ile istihdam olunmak üzere yirmi yaşından yirmi sekiz yaşına kadar kur'a ile yahud da yaş bakımından geçmiş bulunan ve geride kalana göre belirli miktarda asker yazılmak ve üçüncüsü koloni militer usulünde yirmi yaşından kırk beş yaşına kadar bedenen askerlik hizmetini yapmaya uygun olan Müslümanlar hep asker kabul edilerek kendilerine devlet tarafından birer tüfek verilerek belirli günlerde talim yaptırılmak ve fakat bunların içinden belli bir miktarı eskisi gibi iki sene silah altında bulunmak üzere kur'a ile yahut sin tertibiyle tahrîr ve istihdam edilmek şekillerinde olabilirdi.

Bu memleketin halkından ne kadarı silah altında tutulabileceği meselesine gelince bunda üç derece vardı. En düşük derece, orta derece, yüksek derece. Bu şekil ancak asayiş zamanında ve sanat ile ilgilenen memleketlerde olur. Orta derece için nüfusun yüzde birini silah altında tutmaktır ki askeri kuvveti mükemmel olmakla birlikte ziraat, sanat ve ticareti sekteye uğratmaz ve serveti yok etmez. Memleket de kur'a çekilen Müslüman halkın erkek ve

¹³ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'rûzât*, s. 83.

¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 30

kadın nüfusun 17 milyon kadar olduğu tahmin edildiğinden silah altında bulunan askeri sınıfın 150 bin miktarda bulunması cihetiyle bu da orta dereceye yakındır.¹⁵

Bosna ve Hersek'in nüfus defterleri güvenilir olmayıp ancak tahkikata göre kadın erkek nüfus beraber olarak Bosna'da Müslüman nüfus 400 bin, Latin 144 bin, ve Hersek'te Müslüman 72 bin ve Latin 40 bin ve Ortodoks 80 bin toplam 1 milyon 144 bin olup bundan 472 binin Müslüman olması gerekir. Bunun orta derece de olarak 4700 kadarı daima silah altında tutulabilir. Bu ise memleketin muhafazası için yeterli olmayacağından burada redifin çoğaltılması ve az bir süre içinde çok sayıda talimli asker yetiştirmek üzere yukarıda olduğu gibi anlatılan üç şekilden birincisine nazaran ikinci ve üçüncü şekle yönelmek daha uygun görülmüştür. Ve eğer ikinci şekilde dahi halkın belli bir miktarı kura yahut sin tertibiyle silah altına almaktan ibaret ise de askerlik hizmeti iki sene olduğu takdirde son derece olarak kabul edilen altmışta bir nispeti bu şekilde göre ortalama bir derece olup bu nispet üzere asker alınsa sekiz bine yakın olur ve bu şekilde sekiz, dokuz belki de on tabur tüfekli tertip olunabilir ve iki sene hizmetini yapanlar belli bir zamanla redif kabul edilerek az bir süre içinde külliyetli miktarda asker mevcut olur. Üçüncü şekil iki şekli içine almış olup şöyle ki üçüncü şekilde elli kadar nefer bir defada talim edilerek memleket muhafazasına kafi olacak kadar bir heyet yetiştirilmiş olur ve bunun içinden bir miktarı fiili hizmette bulunup kalanı redif askerler hükmünde bulunur. Fakat bu şekilde derhal Bosna'ya elli binden fazla tüfek göndermek lazım gelip bu ise otuz bin kese akçe kadar masraf gerektirmektedir. Ahmet Cevdet Paşa bu fikirlerini Receb'in başında Hersek'te iken Babıali'ye arz etmiş ve o zaman Dersaadet'te Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa tarafından verilmiş olan layiha üzerine Bosna'da koloni militer usulünde yani yerli koruyucu asker olmak üzere bir askeri heyet tertibi zikri edilmiş ancak Boşnakların buna dahi muhalefet edecekleri ihtimali tereddüde neden olduğundan 1280 hicri Şa'bân'ın guresi (10 Ocak 1864) tarihiyle ulaşan sadrazam emrinde koloni militer denilen usulde olarak Bosna ve Hersek taraflarında birer muhafaza heyetinin tertibi zikri olunmakta ise de adı geçen halkın inadı ve cehaleti nedeniyle bunu farklı göreceklelerinden işe başlamadan evvel bu konuda kendilerinin düşüncelerini sağlamlaştırmada başarılı olunabileceği düşünülmekte, Devlet-i aliyye buralarda yerliden lüzumu kadar muhafaza askeri tertip etmek niyetinde olduğu ve bu amaçla eyaletin asayışı ve halkın korunması hususunda bu askerlerin her türlü düzen ve ihtiyaçlarına bakılacağı ve kendileri diğer ordular gibi başka yerlere gönderilmeyip nöbetleşe bölgenin korunmasında görev alacakları gerekli kişilere söylenip,

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s. 31

ağızları aranarak uygun şekilde gerekli talimatlar verilerek bilginin verilmesi emredilmişti. Halbuki Boşnakların Ahmet Cevdet Paşa'ya gösterdikleri güven ve itimada göre her türlü iyi düşünceyi kendilerine kabul ettirebileceğini anladığından Bosna Eyaleti'ne askeri düzenlemeyi, tahriri ve kur'a usulünü tahsis etmek fikrini tasarlamıştır. Fakat Korianiç nahiyesiyle Bileke, Gaçka ve Nikşik kazalarını Hersek'ten Kolaşin ve Gusinye kazalarının Yenipazar sancağından bir hat oluşturmak buralarda koloni militer tarzında bir nevi yerli asker koruyucu asker oluşturmak ve bu usulü İşkodra tarafında da genelleştirerek Karadağ'ın etrafına bir kordon çekmek istemekte ve bu sınırın dışında kalan Hersek ve Bosna kazalarında kur'a usulünü yerleştirerek Saraybosna'da bir askeri idadi açmak ve Boşnakları eğiterek memleketi imar etmeyi düşünmüştür.¹⁶

Bundan dolayı 15 Şa'bân sene 80 (24 Ocak 1864) tarihinde hem sadrazam ve hem Serasker olan Fuad Paşa takdim ettiği arizide; "Koloni militer usulünün öncelikle Nikşik için gerekli olduğunu fakat orada böyle bir askeri heyetin tertibi halinde bunun hala aşiret halinde yaşayan Korianiç nahiyesiyle Kolaşin kazasında dahi yapılması gerekmekte ve ondan sonra Karadağ sınırı içinde bulunan diğer nahiyelerde de bu usulün yaygınlaştırılması yapılabilecek gibi görünür ve bu koloni militer usulünün üç mevkide yani Korianiç nahiyesiyle Nikşik ve Kolaşin kazalarında icrasına karar verildiği halde Nikşik'e giden Benan yolunun başlangıcı olan Bileke kazasına ve Duka boğazı ve Piva nahiyesi yollarının hareket üssü olan Gaçka kazasının da dahil edilmesi uygun olur ve Foça'dan Gaçka'ya giden yol üzerinde olan Sutiska boğazının temini için Foça'nın Tentişka tarafı dahi bu kordon içine alınır ve oradan Ograçaniça ve Nefertara'yı içeride bırakarak Tara Nehri'ne paralel bir hat ile Taşlıca kazasının uzunluğuna bir kısmı ve belki Gusinye kazası dahi bu usule bağlanır. Bu takdirde şimdi asâkir-i nizamiye ve muvazzafa ile korunan mevkiler bu yerli asakir-i müstahfize ile muhafaza olunarak hazine-i celile büyük bir masraftan kurtulmuş olur ve bu şekilde asi nahiyeler dahi Trebin'den Gusinye'ye kadar yarım daireye benzeyen bir hat dahilinde kalır ve koloni militer usulüne bağlanan yerlerde tekalif-i miriyede bazı izinler göstermek tâbi olduğundan şu anda asi nahiyelerin bir çeşit aynı durmasından dolayı heyecana neden olan endişe bir defada sona erer. İlk önce asi nahiyeler koloni militer şekline konularak eski tavırları iade olunup isyanda kullandıkları silahları devlet için kullandırma ihtimali ve ümidi vardır. İşte bu şekilde Hersek ve Bosna kıtalarının imara ve kazandırılmaya uygun olan ve bu şekilde ilerlemelerine çalışılan yerler ile henüz vahşet ve göçebelikte bulunan dağlar arasında

¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s.32-33

bir sınır çekilmiş olur. Fakat bu sınırın dışında kalan yerlerde dahi Boşnaklardan asakir-i muntazama tertibi gereklidir ve bu askerin diğer vilayetlerde olan asakir-i nizamiye ve redif usulünde olması uygun olur. Beş sene yerine fiili hizmetleri iki sene ve redif süreleri dokuz sene olarak belirlenmelidir ki az bir süre içinde çok redif yetişsin ve eyalet dahilinde istenilen mevkilerde kullanmak üzere dışarıya çıkarılmayacakları temin edilerek Anadolu ve Arabistan taraflarına gönderilmek endişelerinden kurtulmuş olsunlar ve bu teşkilatın örf ve memleket adetlerine dokunulmayacakları ve bunun için gerekli tedbirlerin uygulanması yapılması gereken işlerden kabul edilmektedir. Bu suretle Bosna ve Hersek'te yeterli derecede kuvvet sağlanarak bu eyaletin geleceği güvence altına alınır.¹⁷ Fakat burasının düzelmesini istemeyen yabancılar bu tür teşebbüsleri duydukları gibi bir takım entrikalar ile bunu engellemeye çalışacakları ihtimal dahilinde olduğundan bu işin gizli tutulması gerekmektedir ve önce işi iyice düşünüp zamanı geldiğinde harekete geçmek gereklidir. Zira uygulamada bir gecikme ve tereddüt göstermektense bu işe hiç başlamamak daha iyidir ve bu açıdan sadrazamın fikri ne merkezde ise bu bilinip ona göre hareket etmek faydalı olacaktır. Zira müzakerenin başlangıcında durum nasılsa ona göre hareket edilirse halkın güveni günden güne artar ve bir anlık kararsızlık gösterilmesi halinde Boşnaklar şüpheye düşerler. Düşmanlarımız bunu fırsat bilerek halkın düşüncelerini bozmaya çalışırlar. Koloni militer usulünün icra olunacağı yerlerin halkı çok vahşi ise de onların eski hal ve tavırları zaten bu usule uygun olduğundan onları ürkütmeyecek bir üslup ile bu tertibin uygulanması mümkündür" diyerek arz ve inha etmiş ve Bosna'da ne zaman askere yazmak konusu gündeme gelse bir ihtilal çıktığından dolayı Babıali bundan çok rahatsızlık duyduğundan bunun tedbiri için Ahmet Cevdet, gerekli kişilerle bunu tekrar müzakere etmeye devam etmiş ve eyaletin genelinde müzakere etmek üzere bağlı sancakların ileri gelen Müslümanlarını bayramdan sonra Saraybosna'ya davet ederek ve bunu 8 Ramazan sene 80 (16 Şubat 1864) tarihli arıza ile Babıali'ye bildirmiştir.¹⁸

Bu sırada Sırp'ların yavaş yavaş savaş hazırlıkları ve savaş talimleri yaptıkları ve baharda Bosna tarafına saldıracakları haberi Bosna'da duyulmuştu. Ahmet Cevdet Paşa, bunu onaylamayıp ancak Bosna halkının herhalde talimli bir heyet ile sefere hazırlanması gerektiğini ileri gelenlere üstü kapalı bir şekilde söyleyerek gerçekleşmesini istediği askeri düzenlemeye teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bey Camii'nin vaizlerine birer yeşil kıyafet giydirmiş, Boşnaklar zaten yeşil rengi sevdiklerinden Peygamberin yaptığı savaşlarda ulu meleklerin yeşil imamelerle yeryüzüne inip Müslümanlara yardım ettiklerini vaizler

¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 34.

¹⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s. 84.

vasıtasıyla halka duyurmuştur.¹⁹ Saraybosna kıtasında bulunan öncü taburu için gelen yeşil şeritli elbiseleri, Ramazan bayramı günü giydirilmek üzere erteleterek Hersek'te bulunan yeşil sarıklı zuhaf taburundan dahi bir takım çağırılmış, bayram sabahı bu tabura yeşil sarıklı elbise giydirip, hükümet konağından Bey Camii'ne kadar bu taburu ikili dizdirerek ve kazaskerliğe mahsus olan sırmalı yeşil feraceyi giyip meşhur yeşil sarıklı zuhafları berabere alarak askerin arkasından alay ile camiye varmıştır. Bey Cami hatibi, Boşnaklar arasında sayılan iyi yürekli bir zat olup önceden kendisine yaptırmış olduğu yeşil biniş ile minbere çıkıp pek etkili bir hutbe okumuştur. Sonrasında Ahmet Cevdet, camiden çıkıp yine aynı şekilde hükümet konağına gitmiştir. Boşnakların bu alayı gördüklerinde çok hoşlarına gittiğini ve etkilendikleri sonradan öğrenilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın, Ramazan'dan beri aldığı tedbirlerde amacı, bu öncü elbisesini giydirerek, Bosna askerine tek tip olmak şartıyla her nasıl elbise olursa olsun giydirmeyi başarabilirse o zaman asakir-i nizamiyye'nin giydikleri elbiseden bir çeşidini seçmeyi ve giydirmeyi arzu amaçlamıştır. İşte o gün bu alayın iyi bir etki bırakması bu amaçla ortaya çıkmış ve Boşnakların asakir-i nizamiyye'ye meyli artmıştır. Vilayetin ileri gelenlerinden ve Kulenzadelerden Kadı Bey Ramazan ayı içinde Saraybosna'ya gelmiş, genel düşüncelerin ıslahı yolunda emeği geçmiştir. Bayramdan sonra hep vilayetin ileri gelenleri gelip, Saraybosna'da toplanmış ve içlerinden bir geçici meclis oluşturarak ve erkan-ı vilayetten olup bir süreden beri Saraybosna'da itaat eden mirimirandan Bihke'li Mehmet Paşa'nın konağından daimi suretle toplanma ile müzakereye başlamışlar ve alimlerden ve meclis-i kebir-i eyalet azasından Abdullah Efendi'yi bu meclisin başkanlığına seçmişlerdir.²⁰ Meclisin azası şunlardı: Travnik müftüsü Derviş Efendi, Gradaç Kazası müftüsü Hacı Ahmet efendi ve erkan-ı vilayetten ve Travnik hanedanından Tezkirecizade Derviş Bey ve Hasan Paşazade diğer Derviş Bey ve yine erkan-ı vilayetten olarak Banyaluka hanedanından Hacı Nazif Ağa ve Belina kazası hanedanından Mehmet Ali Bey ve İhlivne kazası hanedanından Abdurrahman Bey ve Saray Bosna'da meclis tahkik reisi Sun'ullah Efendi ve Novosel kazası hanedanından ve Kulenzadelerden Hacı Kadı Ömer Bey ve İzvornik Sancağı meclis azasından ve Tuzla hanedanından Hacı Yusuf Efendi ve Bihke sancağı meclis azasından Hacı Rüstem Bey ve Srebreniça hanedanından Hacı Süleyman Ağa ve Banyaluka hanedanından Mirialemzade İbrahim Bey ve Gradaç hanedanından Hacı Mehmet Bey ile Bihke sancağından Aydın Ağa. Ahmet Cevdet Paşa, bu meclis heyeti ile mülakata başladığında kendilerine bir çeşit talimat ve müzakerelerin başlangıcında ele alınacak konuların beyan edildiği sırada "Bosna'ya kazasker gelmiş midir" diye sormuş, içlerinden

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 34

²⁰ B. O. A., İ. M. V.; 23550

bazılarının Fatih zamanında olduğunu yakın zamanda ise gelecek olup gelemediğini söylediğinde, Ahmet Cevdet kendisine kazaskerlik rütbesi verildiğini ancak askerinin olmadığını, onlardan yeni asker istediğini olmaz ise çok oyalanmayıp buralardan gideceğini söyleyerek bu erkan-ı mecliste bütün sancakları ilgilendiren kanuni meselelerin müzakere edileceğinden, en önemlisinin asker maddesi olduğunu ifade ederek, bunu çok gizli tutulmasını tavsiye etmiş ve bu konuda kendilerinden söz almıştır. Tahrir-i asker maddesi önceden vilayetin ileri gelenleri ile görüşülmüş ve uygun bulmaları sağlanmışsa da Bihke sancağında olan serhat kazalarının halkından sakınıp orada bir muhalefet görülmesinden duydukları endişeyi dile getirmişlerdir. Bu sefer erkan-ı vilayet sırasında meclise dahil olan serhad ağaları Türkçe bilmediklerinden dolayı konuşmalar Abdullah Efendi vasıtasıyla kendilerine tercüme edildiğinde tahrir-i asker sözü onlar tarafından iyi niyetle kabul görünce diğerleri bunun gereğinden ve lüzumundan bahsederek esasen bu konuda karar verilmiş ve ayrıntıların müzakeresi kendilerine bırakılmıştır. Bunu gayet gizli tutarak müzakereye devam etmişlerdir. Bu konuda tereddüt ettikleri halde içlerinden bazıları Ahmet Cevdet'e gelerek meseleyi görüşmüş ve bazen de Ahmet Cevdet meclise gidip gizlice müzakerelerde bulunmuştur. Devam eden müzakerelere Ahmet Cevdet'ten başka meclis dışından kimse dahil olmamıştır. Boşnaklar düzenli bir şekilde bir aya yakın düzenli bir şekilde müzakere ile ilgilenmişler, dışarıya tek bir söz dahi çıkmamıştır. Böyle büyük bir mecliste müzakerelerin uzun sürmesinden dolayı yabancılar özellikle de Avusturyalılar ve Sırlar çok merak edip öğrenmeye çalıştılsa da hiç bir şey öğrenememişlerdir.²¹

Bu erkan-ı vilayet meclisinde asker tanzimine dair yapılan müzakerelerin sonucunda Hersek ve Yenipazar sancaklarının Karadağ hududu üzerinde bulunan kaza ve nahiyelerinde koloni militer usulü üzere bir çeşit yerli müstahfiz asker oluşturmak üzere diğer kaza ve nahiyelerinden ve Bosna'nın beş sancağından diğer Osmanlı memleketlerinde olduğu gibi kur'a-i şer'iyye ile asker yazılmasına karar verildikten sonra iki konuda sürekli olmak üzere için izin istemişlerdir. Birisi diğer yerlerde fiili hizmet beş ve rediflik yedi sene olduğu halde Bosna'da fiili hizmet üç ve redifliğin dokuz sene olmasıdır. Bu şekilde kısa sürede pek çok talimli asker yetiştirebilmek gibi bir faydası olduğundan bu teklifleri kabul edilebilir görülmüştür. İkincisi Bosna askerinin Bosna dışına sevk olunmaması olup, eğer Bosna'da sürekli Rumeli ordusundan süvari ve piyade askerleri bulunduğu ve savaş zamanında da Bosna ve Hersek'in boş bırakılmayacağından nazaran Bosna askerinin dışarı

²¹ Ahmet Cevdet Paşa; Ma'ruzât, s.87

çıkarılmayacağı aşikar ise de devlet olarak böyle bir şart altına girmeyi Ahmet Cevdet Paşa, uygun görmemiştir.²²

Fakat ileri de kur'a ve terfi-i rütbe kanunnameleri Bosna'da yürürlüğe girdiğinde gerekli neferlerin bekar olması ve yardımcısının çok olması gibi tercih edilen giysiler ile tefrik olunması ve zabıtların bazılarının yerli beylerden seçilmesi hususlarında bir seferlik olmak üzere izin istemişler, Bosna ve Hersek'te nüfus tahriri henüz tamamlanmadığından dolayı, ilk senesinde asker olacak neferlerin kendi içlerinde itimat ettikleri bey ve ağalarını veya onların oğullarını görmeleri uygulanabilir bir iş olmasına nazaran miralay, binbaşı ile yüzbaşılardan asakir-i nizamiye zabitanından alınması gerekli ise de kaymakam, kolağaları ve mülazimlerle, çavuşların ve onbaşılardan bazılarının yerli beylerden seçilmesinde bir sakınca görülmediğinden bu istekleri de uygun görülmüştür. Kaldı ki daimi olarak silah altında tutulacak neferlerin miktarı konusunda mevcutları 800 nefer olmak üzere altı tabur oluşturulmasına karar verilmişti. Askerliğini bitiren erlere tezkere verip yenilerini almak üzere bunun her sene 1/3 miktarı yeniden yazılacaktı. Bu duruma göre birinci sene dahi 1600 nefer alınmak lazım gelmekte halbuki bunun çoğunluğunun gerekli teşviklerle gönüllü olarak yazılacakları aşikar olup kalanını yukarıda anlatıldığı gibi bazı tercih ile eşraf ve ileri gelenlerin marifetiyle yapılması kolaydı. Elbise konusuna gelince daha önce bahsedildiği gibi Ramazan Bayramı'nda camiye çıkarılan öncü tabura giydirilmiş olan yeşil şeritli yeni elbise Boşnakların beğenisini kazanmış olduğundan başka bir tane yaptırmaya gerek görülmemiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın, Nisan'ın 5'i tarihiyle Fuad Paşa'ya takdim ettiği arzular ile müzakerelerin bu sonuca vardığını beyan etmiştir. Bu zamana kadar vilayet erkanının müzakereleri herkesten gizli tutulmuş, açıklanan düşünce ve tetkiklerin daha büyük bir meclise tasdik ettirilmesinin uygun bulunmasıyla Nisan 6. Perşembe günü Saraybosna'nın bütün ileri gelenleri hükümet konağına davet edilerek, erkan-ı vilayet ve meclis-i kebir azaları hazır oldukları halde Ahmet Cevdet'in başkanlığında bir genel meclis toplanmıştır.²³ Yaptığı konuşmada;

“Geçenlerde vilayet erkani çağrılmış ve onlardan oluşan bir geçici meclis oluşturulmuştu. Müzakere etmeye karar verilen konulardan eyaletin selametini ve saadetini sağlayacak en esaslı ve öncelikli olan iki maddedir. Biri mevcut olan kalelerin tamiratının yapılması ve mühimmatın nakliyesidir. Bu madde hükümetin çalışması ve şartlara göre

²² Ahmet Cevdet Paşa; Ma'ruzât, s 88.

²³ Ahmet Cevdet Paşa; Ma'ruzât, s 88-89.

ahalinin yardım etmesiyle olacak bir şeydir. Fakat Bosna kıtasında kale denilen şeylerin pek çoğu bugün emniyetsiz bir halde olup çoluk çocuk barındıracak hisarlardan ibarettir. Zamanında gerçekten kale olmaz üzere yapılmış olanların çoğu dahi şimdiki savaş usullerine göre ve asrımızda yapılmış olanlarda alet ve ateşli silahlar karşısında kalelikten çıkıp onlar dahi hisar hükmüne girmiştir. Bunları keşf ile hangileri gerçek kale olmak üzere yapılmak ve hangileri hisar hükmünde gerçeğini bilmek gerekmektedir. Diğer madde asker tanzimi konusudur ki, eyalet için hayati madde olarak görülüp, erkan-ı vilayet meclisinin asıl uğraştığı konudur. Bilirsiniz ki cihat farz-ı kifayedir. Müslümanların bir kısmının bunun yapılmasına mahsus olması gerekir. Fakat bu fırkanın seçilip ayrılması için her asırda farklı kurallar olagelmiştir. Bu asırda da kur'a-i şer'îye asker alınıp da beş sene fiili hizmet ve yedi sene redif olmak usulü vardır. Rumeli ve Anadolu halkın nasıl bu görevi ifa ediyorsa Bosna halkının da aynı şekilde yapmasının gerekli olduğunu şüphesiz kabul eder ki, burada oluşturulacak usul-i askeriyyenin kaç sene ve istihdam mevkilerine göre bazı mertebelerinde değişiklik yapılmasında izin hususlarında erkan-ı eyaletin uzun müzakereler yapmasını gerektirdi. Bunların neticesi olmak üzere verilen karar dahi tertib olunacak askerin eyalet dışına çıkarılmaması, fiili hizmetin üç redifliğin dokuz sene olması ve bir eski nüfus defterleri pek güvenilir olmayıp yeni tahrirde henüz tamamlanmadığından asker tahriri işine ahâli alışık olmadığından şimdilik kur'a usulü uygulanacak neferlerin yaşa göre mahalli meclislerin ileri gelenlerin marifetiyle yazılması ve tertib olunacak askerin bu yıl 1/3 alınacağından önceki emirde Bosna ve Travnik ve Bihke ve Banyaluka ve İzvornik sancaklarından iki tabur teşkil ve bunların zabitleri Osmanlı ordusunun talimli zabitleri ile Bosna beylerinden karışık olarak tertip edilmesi hususlarından ibarettir. Bosna'nın konumu ve durum gereğince Bosna'da sürekli diğer ordularından da bir kısım asker bulundurmak iyi olacağından Ahmet Cevdet Paşa, devletin buraya dair olan iyi düşüncelerinden ötürü hemen bu konu hakkında bir irade-i seniyye buyurulacağını düşündüğünden erkan-ı vilayete söz vermişti. Şimdi sizi temin ederim ki diğer konular bildirme ve izin istemedir ki bunun kabul olacağından çok ümitliyim. Fakat erkan-ı vilayetin müzakerelerle zihinleri yoruldu. Bir kişi kendi yazdığını layıkıyla düzeltmeyeceğinden göz değiştirmek lazım geldiğinden büyük işlerde de müzakere eden ve tertipleyenlerden başka inceleme için zihinleri yorulmamış diğer bir takım kişiler gerekir. Bunun için sizlerin çağırılıp, bu meclisin anlaşmaları gerekli görüldü”²⁴

²⁴ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s 41-42.

Bugüne kadar erkan-ı vilayet meclisinin herkesten gizli tutulan müzakere kararı böyle birden bire ortaya konulduğu gibi, bunun üzerine söylenen düşünceler pek güzel ve tuhaf bir şekilde tesir ederek herkes tarafından istekle kabul edilmiş, fakat Bosna askerinin Bosna'dan dışarı çıkmaması konusuna girilecek olunca Hüsrev Bey Camii'nin hatibi Hafız Efendi Ramazan Bayramı'nda giydiği yeşil biniş üzerinde olarak "Bosna askerine bayram sabahı giydirilen yeşil kıyafetin giydirilmesini isteriz, başka bir şey değil" dediğinde Ahmet Cevdet Paşa, "bu yeşil üniformalı asker Haremeyn-i Şerif'e mensup asker demektir, oralarda bir saldırı olsa bu askerin Hicaz'a kadar gitmeye hazır olduğunu gösterir" karşılığını vermiş, ahalide "Biz oraların korumasından geri duracağız, biz de beraber gideriz" demiştir. Bazıları da bayram günü görülen yeşil üniformalı askerlerden sonra ahalide garip bir etki olduğunu ve Bosna'da tertip olunacak askere bunun giydirilmesinin uygun olacağını söyleyince hemen Bosna askerine yeşil şeritli öncü elbisesinin giydirilmesi hususunun rica edilmesine karar verilmiştir. Ahmet Cevdet dahi bunu bizzat istirham edeceğini vaad ederek, artık Bosna askerinin Bosna dışına çıkarılmaması şartı belirsiz ve şüpheli bir halde bırakılmıştır.²⁵

Daha sonra Ahmet Cevdet'in "Erkan-ı eyalet meclisinin kararları hemen devlete arz olunacaktır. Daha sonra itiraz edilmeyeceğinden herkes iyi düşünüp, akılına geleni söylesin" dediğinde Bosna müftüsü Mustafa Efendi, sonradan memleketin hayrı gereğince konulan bir madde hakkında bölgesel ittifakla verilen kararın aleyhinde söz söyleyen olursa katline fetva vereceğini, bundan herkesin haberi olmasını söylemiştir. Diğer müftülerde onu tasdik etmiş, meclis reisi Abdullah Efendi'nin işareti ile Hâfız Efendi bir ayet açıklamış, Travnik müftüsü Derviş Efendi'nin yaptığı duanın ardından herkes birbirini tebrik ederek meclis dağılmıştır. Kırk seneden beri Bosna'da münakaşada kalan asker tanzimi meselesinin halledilmiş olduğunu o gün Saraybosna şehrine duyurulduğunda ahaliye bir defada farklı bir hal gelmiştir. Ahmet Cevdet tarafından hemen erkan-ı eyalet meclisinde verilen karar Meclis-i Umumi'de de kabul ve tasdik olduğundan ve Bosna askerine yeşil şeritli öncü elbisesi giydirilmesine de karar verildiğini ve bu konuda bir kıta Ferman-ı Ali'nin buyurulmasının gerekli olduğuna dair Fuad Paşa'ya şifreli bir telgraf çekilmiş, tafsilatı da 12 Nisan tarihiyle bir kıta arıza ile bildirilmiştir.

Bu telgrafa cevaben gelen şifreli telgrafname-i sami de Dar-i Şura'da Bosna'nın Avusturya'nın sınır boyundaki koloni militer usulüne aynı olarak bir çeşit yerli müstahfiz

²⁵ Ahmet Cevdet Paşa; Ma'ruzât, s 90

asker oluşturma düşüncesi olduğunu ve Bosna'da üç sene fiili hizmet ve dokuz sene redif olmak üzere asakir-i nizamiyye tertibinin tercih edildiği ve mahalli beylerden zabıt seçilmesi ve Bosna askerinin dışarı gönderilmemesi şartı yukarıda anlatıldığı gibi Hatip Efendi'nin ifadeleri arasında belirsiz bir halde kalmış olduğundan dolayı öncelikle bu şartın açıkça belirtilmesinden feragat ile buna karşılık Bosna askerinin Bosna taburlarına kayd olunması şartıyla yetinilmiştir. Bu sırada işin detaylarına dair Fuad Paşa ile Ahmet Cevdet arasında şifreli telgraflar gönderilmiştir.²⁶

Yukarıda işaret olunduğu üzere Bosna'da daimi olarak fiili hizmette bulundurulacak altı taburun mevcudu tam 800 nefer olması gerekiyorsa da üç senede bir askerliğini bitirenlere tezkere verip yenisini alacaklardan ilk senesi bahsedilen miktarın 1/3 kadar nefer alınması gerekmekte, bu şekilde birinci alayın teşkil edilmiş bir alay sancağın şimdiden oluşturulmasına emir verilmesinin gerekli olduğu Fuad Paşa'ya ulaştırılmış, erkân-ı eyalette rütbe ve nişanların verilmesi isteğine Fuad Paşa izin vermişti. Tahrîr ve tanzim-i asker konusunda artık ferman-ı alinin ulaşmasını beklemek gerekiyordu.²⁷

Bosna'da bu şekilde asker tanziminden hoşnut olmayan ecnebi Boşnakların olumsuz sözleri işe yaramamış, hatta Hırvatistan ahaliyle daima karşılaşan serhadlilere Avusturya memurlarından bazıları “ Siz asker yazılmayı kabul etmişsiniz ama Osmanlı Devleti'nin maliyesi kötü, size maaş veremez” dediklerinde “para için askerlik yapmak bize yakışmaz, biz din ve devlet için askerlik görevini yapmaya mecburuz, erkan-ı vilayet böyle uygun görmüş, kazâ müftüleri de böyle fetva vermiş, biz bundan dönmeyiz” diye cevap verdikleri sonradan öğrenilmiştir. Erkan-ı eyaletin ve Ahmet Cevdet Paşa'nın bu husûs da en fazla endişelendikleri serhadlilerde bu şekilde kararlılık gösterince diğer Boşnakların tereddüt ve muhalefet göstermeyeceklerine emin olunmuş ve ferman gelinceye kadar bazı tereddüt ve pişmanlıkların olması ihtimali bazıları endişelendiriyse de Boşnakların kararlılık ve metanetlerini gereği öğrenmiş olan Ahmet Cevdet Paşa, bu konuda rahattı. Kaldı ki askere alınacakların delikanlıların sevgilileri olan kızlar bile bu konuda destekçi olmuşlardır. Çünkü bunun evlenmelerini kolaylaştırmada gerekli olan tedbirleri yapmada bir eksiklik yapmamakta ve gariplerden özellikle de memurların hizmetlilerinden bazıları zevk etmek için Bosna'da evlenirler çok geçmeden zevcelerini boşayıp başka yere gittiklerinden yerliler arasında alışılmış olan mihr-i misl usulü eskisi gibi devam etmek üzere Ahmet Cevdet, gariplerden

²⁶ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s. 89.

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 43.

olup da Bosna'da evlenecek olanların mihr-i misli birkaç kat fazla belirleyerek daha azı ile nikah kıyılmasını yasaklamış ve bu kişilerden zevcesini boşayan olursa hemen mihr-i müsemmanın kendisinden tahsil olunmasını ve tereddüt olması halinde hapis cezası verilmesi konusunda ihtarda bulunmuştur.²⁸

Bosna'da evlilik ve çok masraflı düğün yapma adeti olduğundan, gençler evlenmekte sıkıntı çekmekte ve uzun süre beklemektedirler. Ahmet Cevdet Paşa ve Vali Paşa bazı gençlere yardım ederek evlenmelerini sağlamışlardır. Ayrıca Boşnakların evlenmek yada çocuklarını evlendirebilmek için büyük harcamalar yaparak maddi sıkıntıya düşmelerini engellemek ve evlenmeyi kolaylaştırmak için; düğünlerdeki ağır yükümlülükleri yasaklamış, aksi şekilde hareket edenlere vergisini iki katına çıkarma cezasının uygulanmasına karar vermiştir. Bu kararlar Boşnakların az masrafla daha kolay evlenmelerini sağladığından Boşnaklar arasında sevilmesini ve saygı görmesini sağlamıştır ki bu da, askerlik konusuna daha olumlu hatta sıcak bakmalarını sağlamıştır.

Erkan-ı vilayet meclisinde müzakere konusu olan maddelerden biri de miri arazilerin kız ve erkek evlada ikili birli olarak intikali konusuydu. Çünkü miri arazi sadece erkek evlada intikal edip erkek evlat olmadığı takdirde kızlar tapu hakkına sahiplerdi. Sonradan kız çocuğunun da mahrum edilmemesi Babiali'ce münasip görülmüş ancak bu konun şer'i kanunlara uydurulması gerekirken Fransa'da uygulanan miras usulü taklit edilerek ve İstanbul'da iki kirali vakıflar hakkında bir süreden beri görmemezlikten gelinen ıslahat şartlarından birinin kiralar usulüne uygun olarak erkek ve kız evladı birbirine eşit olarak intikal etmek üzere kanun kabul edilmişti. Miri arazi ise İstanbul'un vakıfhane ve dükkanlarına kıyas olamaz. Çünkü bir çiftliğin arazisi kız ve erkek evlat arasında bir boyda, ağaçlar ve binalar şer'i kaidelere göre ikili birli olarak taksim edilmesi lazım gelirken bunda dahi pek çok karışıklık zuhur etmiş ve arazinin böyle eşit olarak taksimi şeklinin kanuni hata olduğu anlaşılıyorsa da, Babiali bu hatasını düzeltmemiştir. Bu sefer erkan-ı eyalet meclisinde arazinin emlak ve eşya gibi kız ve erkek arasında ikili birli olarak taksimi uygun görülerek, devletten bunun istenmesine karar verilmiştir. Ahmet Cevdet tarafından bu Babiali'ye gönderildiyse de bu madde Bosna Eyaleti'ne mahsus olmayıp kanunun bütün eyaletlere sene olmak üzere düzenlenmesi gerekli olur ve diğer bazı eyaletlerden dahi bu

²⁸ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s. 48.

olup da Bosna'da evlenecek olanların mihr-i misli birkaç kat fazla belirleyerek daha azı ile nikah kıyılmasını yasaklamış ve bu kişilerden zevcesini boşayan olursa hemen mihr-i müsemmanın kendisinden tahsil olunmasını ve tereddüt olması halinde hapis cezası verilmesi konusunda ihtarda bulunmuştur.²⁸

Bosna'da evlilik ve çok masraflı düğün yapma adeti olduğundan, gençler evlenmekte sıkıntı çekmekte ve uzun süre beklemekteydiler. Ahmet Cevdet Paşa ve Vali Paşa bazı gençlere yardım ederek evlenmelerini sağlamışlardır. Ayrıca Boşnakların evlenmek yada çocuklarını evlendirebilmek için büyük harcamalar yaparak maddi sıkıntıya düşmelerini engellemek ve evlenmeyi kolaylaştırmak için; düğünlerdeki ağır yükümlülükleri yasaklamış, aksi şekilde hareket edenlere vergisini iki katına çıkarma cezasının uygulanmasına karar vermiştir. Bu kararlar Boşnakların az masrafla daha kolay evlenmelerini sağladığından Boşnaklar arasında sevilmesini ve saygı görmesini sağlamıştır ki bu da, askerlik konusuna daha olumlu hatta sıcak bakmalarını sağlamıştır.

Erkan-ı vilayet meclisinde müzakere konusu olan maddelerden biri de miri arazilerin kız ve erkek evlada ikili birli olarak intikali konusuydu. Çünkü miri arazi sadece erkek evlada intikal edip erkek evlat olmadığı takdirde kızlar tapu hakkına sahiplerdi. Sonradan kız çocuğunun da mahrum edilmemesi Babıali'ce münasip görülmüş ancak bu konun şer'i kanunlara uydurulması gerekirken Fransa'da uygulanan miras usulü taklit edilerek ve İstanbul'da iki kiralı vakıflar hakkında bir süreden beri görmemezlikten gelinen ıslahat şartlarından birinin kiralar usulüne uygun olarak erkek ve kız evladı birbirine eşit olarak intikal etmek üzere kanun kabul edilmişti. Miri arazi ise İstanbul'un vakıfhaneye ve dükkanlarına kıyas olamaz. Çünkü bir çiftliğin arazisi kız ve erkek evlat arasında bir boyda, ağaçlar ve binalar şer'i kaidelere göre ikili birli olarak taksim edilmesi lazım gelirken bunda dahi pek çok karışıklık zuhur etmiş ve arazinin böyle eşit olarak taksimi şeklinin kanuni hata olduğu anlaşılmışsa da, Babıali bu hatasını düzeltmemiştir. Bu sefer erkan-ı eyalet meclisinde arazinin emlak ve eşya gibi kız ve erkek arasında ikili birli olarak taksimi uygun görülerek, devletten bunun istenmesine karar verilmiştir. Ahmet Cevdet tarafından bu Babıali'ye gönderildiyse de bu madde Bosna Eyaleti'ne mahsus olmayıp kanunun bütün eyaletlere sene olmak üzere düzenlenmesi gerekli olur ve diğer bazı eyaletlerden dahi bu

²⁸ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s 48.

şekilde istekler Babıali'ye gelmiştir. Fakat bu mesele mecliste sürüncemede kalıp halledilememiştir.²⁹

Erkan-ı eyalet meclisinde verilmiş karar üzerine Bosna taburlarını kurmak için ferman-ı alinin ulaşmasını beklemek gerektiğinden o zamana kadar bazı bağlı yerleri teftiş etmek hem de gidilen yerlerde askerlik düşüncesini dile getirerek halkın fikrini askerlik yapmaya hazırlamak uygun görülmüş ve Taşlıca kaymakamlığının mülkiyesi ve maliyesi pek düzensiz bulunduğundan önceki emirde Bosna muhasebecisi Naşit Efendi oraya gönderilmiş ve birkaç gün sonra yani Mayıs'ın 6. günü teftiş heyeti ile Saraybosna'dan Taşlıca'ya hareket etmiştir.

5.2 Taşlıca Teftişi

Mayıs'ın 14. Perşembe günü Saraybosna'dan hareket ve Grajde ve Çayıca yoluyla Taşlıca kasabasına varılmıştır. Saraybosna'nın asıl posta caddesi bu olduğu halde Karadağ savaşları sırasında Drobniak nahiyesinden çıkan haydutlar bu yola saldırdıklarından posta yolu değiştirilerek şimdi Saraybosna'nın postası Vişegrad ve Yenivaroş ve Siyeniça üzerinden Yenipazar'a işlemektedir.

O zaman nahiye müdürlerine zabıta memuru ve kazâ kaymakamlarına müdür ve sancak mutasarrıflarına kaymakam ve ayrı idare edilen sancak kaymakamlarına mutasarrıf denilirdi ve Hersek büyük bir kıta olup Çayniça ve Taşlıca ve Prepol ve Kolaşir kazaları dahi Hersek'in kollarından Drobniak, Piva ve Çerkotse nahiyelerinin isyanı nedeniyle Tara nehrinin sağ tarafında bulunan mezkûr kazaların Hersek sancağıyla ulaşan hat kesilmiş ve Mostar'dan bu kazalara gidilecek olsa Foça yolunda gitmek gerekmekte ancak bu yolda güvenli olmadığından dolayı Çayniça ve Prepol ve Kolaşin kazalarının ilhakıyla Taşlıca kaymakamlığı oluşturulmuştu. Sonrada Yenipazar sancağının artık Vişegrad içine aldığı kazalar ile Gusinye kazası ve Taşlıca kaymakamlığı birleştirilerek Siyeniça merkez olmak üzere Yenipazar mutasarrıflığı teşkil edilmiş ve Vişegrad kazası Saraybosna sancağına dahil edilmişti.³⁰ Halbuki Prepol ve Kolaşin kazalarının doğrudan doğruya Siyeniça'dan idareleri daha uygun ve Çayniça kazasının Vişegrad kazasının Saraybosna sancağından idaresi mümkün olduğundan dolayı gereği yapılmak üzere Taşlıca kaymakamlığı Taşlıca kazasından ibaret kalmıştı. Taşlıca'nın genel mülkiyesi ve maliyesi Hersek'ten daha kötü bir halde

²⁹ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s 48.

³⁰ B.O.A., İ.M.V ; 1179.

olduğundan hemen kaymakam azledilip yerine Çelebipazar kazası müdürü Hacı Selim Bey tayin edilmiştir. Mal kâtabi de yerinden alınmış, gerekli tahkikatın yapılması için komisyonlar oluşturulmuştur. Sonrasında Yenipazar mutasarrıfı Mahmut Paşa dahi Siyeniça'dan Taşlıca'ya gelerek tahkikata katılmıştır.

Asi nahiyelerin ahalişi genellikle Karadağ savaşları sırasında Osmanlı ordusu ile savaşmış oldukları halde Drobniak asileri darbe almamış olduklarından ve bir ücra yerde bulduklarından dolayı hala isyan ederek Taşlıca hükümetini tanımadıklarından kontrol altına alınmaları gerekliydi. Ancak ondan önce Kolaşin-i bala'nın istihkamı daha önemli görülmüştür. Kolaşin-i bala ahalişi ise Karadağlılar ile savaştıktan sonra kendilerine diğer taraftan yardım edilemediğinden göç etmek zorunda kalıp Taşlıca ve Siyeniça taraflarına dağılıp, dolaşmakta ve Karadağlılar gelip onların yerlerinde ziraat yapmaktaydı. Kolaşinlilerin ileri gelenleri bu sefer Taşlıca'ya gelip memleketlerinde iskanlarına müsaade ve yardımcı olunmasını istirham ettiklerinde bu emellerinin gerçekleştirilmesine kesin olarak karar verilmiş, kendilerine gizlice müjdelenmiş ve gizli tutmaları tavsiye olunmuş ve Hersek askeri fırkasından Mirliva Lehli Mahmut Paşa bu işe memur edilmekle bu tarafa gelmek üzere bulunmuştu.³¹

Ahmet Cevdet Paşa, bu sırada Fuad Paşa'nın oğlunun ölümünden dolayı duyduğu üzüntünün Bosna işleriyle ilgilenmesine engel olup, işlerin meclislerde sürüncemede kalmasından endişelenmiş ve dahiliye katibi Saib Efendi ile bu konuda irtibata geçmiştir.

5.3 Prepol ve Yenipazar Teftişi

Yirmi yedi gün Taşlıca'da tahkikat ve düzenleme ile uğraştıktan sonra oradan hareketle Prepol'a ve oradan Yenipazar sancağının merkezi olan yerlerin ileri gelenleri ve eşraf ile görüşülmüş, Saraybosna'da erkân-ı eyalet meclisinin asker tanzimi hakkında vermiş olduğu kararın Dersaadet'e arz olunduğu söylendiğinde Bosna tarafında her ne yapılsa Yenipazar sancağında da genelleştirilmesi gerektiğini güzel bir lisan ve teşekkülle beyan etmişler ve buna dair bir mazbata düzenlemişlerdir. Kolaşin-i bala müstesna ve Nikşik'e benzer bir halde olmasından dolayı Nikşik'te her ne yapılırsa Kolaşin-i bala'da da aynı şekilde muamele yapılmasını ve belki Gusinye kazası bir taraftan Arnavutluk malisyalı ve

³¹ B.O.A., İ.D.; 36391.

diğer taraftan Vasovik nahiyesi ile etrafı çevrili olduğundan onun dahi Nikşik ve Kolaşın sırasında tutulmasını uygun görmüşlerdir. İş hemen Babıali'ye havale edilip, verdikleri mazbata dahi takdim edilmiştir. Bu sırada Siyeniça kalesinin tamirâtı tamamlamakta tamir masraflarının hesapları Babıali'ye bildirilmiştir.³²

5.4 Siyeniça Teftişi

Siyeniça kasabası mevkisinden ötürü Yenipazar sancağına merkez ise de küçük bir kasaba olup burada birinci dereceden eşraf olmadığından liva meclisinde verilen kararlara Taşlıca ve Yenipazar ileri gelenleri gönülden önem veriyorlardı. Ancak bu genel mülkiye için gözetilmesi gereken bir durumdu. Bakiyye-i Kostayniça denilen kıt'a Kozarça ve Priyedor, Novin ve Dubiça namıyla 5 kazaya bölünmüş olup müdürlerinin maaşları yeterli miktarın altındaydı. Halbuki Kozarça ile Priyedor birbirlerine pek yakın olduğundan ayrı ayrı kazâ kabul edilmesine uygun değildiler ve Dubiça kazasında geçen sene Sırbistan muhacirlerinin iskanıyla imar edilen Kostayniça kasabasının mevkisinin önemi aşikar olduğu halde Dubiça ve Novin kasabalarının ortasında ve iki taraf da idare merkezi olabilecek bir mevkide bulunmuştur. Bundan dolayı Kostayniça merkez kazası olmak üzere Dubiça ve Priyedor kazaları birleştirilip Kozarça kazası da Priyedor dahil edilip, dört kazâ müdürlüğünün tahsisâtı içinde olarak Kostayniça kazası müdürlüğüne aylık 2250 ve birlikte Kozarça Priyedor kazası müdürlüğüne 2000 kuruş maaş tahsis ve Kozarça ve Novin ve Dubiça nahiyelerine birer zabıta memuru tayin edildiğinden hazine tarafından bu şekilde uygulama yapması hususunda Babıali'ye Temmuz'un 3'ü tarihiyle bir kıt'a arıza takdim olunmuştur. Önceden Hersek'te yapıldığı gibi bu sefer Yenipazar sancağında müstahdem olan asakir-i muvazzafanın dahi maaşlarında indirim yapılarak bunların maaş ve ta'yinatından aylık 112.400 kuruş tasarruf sağlanmıştı.³³

Bu sırada Vasovik nahiyesi reislerinden Pop Yasif, Lapud ve Miro Siyeniça'ya gelip bağılıklarını bildirerek ve İpek kazasına bağı olan Rogova malisorlarının Vasovik nahiyesine ihanet etmekte olduklarından dolayı şikayet etmişler ve Karadağ savaşları sırasında ekip biçemediklerinden senelik vergiyi ödemekten aciz olduklarından elde tutulup tamir olan Berane kışlasına lazım olan kereste miktarının vergilerine karşılık tutulmasını rica etmişlerdir. Savaş sırasında Vasovikliler gerçekten ekip biçememişlerdi. Fakat Karadağlılar ile beraber

³² Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s 53

³³ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s 54.

olmuşlardı. Rogova malisorlarının buralara sataşmaları inkar edilemez. Fakat Vasoviklilerin Karadağ eşkıyası ile Müslümanlara yaptıkları düşmanlıklar daha unutulmamıştı. Nitekim kendileri merkeze itaat ettikleri sürece Arnavud malisorlarının düşmanlıklarından korunacakları vaad edilerek ve Berane kışlasına verecekleri kereste bedellerinin vergilerine sayılması için gerekli emir verilmiştir. Gerek Vasovik ve gerek Drobniak nahiyelerinin gereği gibi inzibat altına alınmaları Kolaşin-i bala'nın istihkamlarının tamamlanmasından sonra düşünülecek konular olduğundan dolayı Vasovik reisleriyle uzun uzun konuşmalara girişilmeyip hemen yukarıda anlatıldığı gibi ifadelerinin izin şekliyle yetinilmiştir.

Bu tarafta en önemli iş Kolaşin konusu olmakla önceden Mirliya Mahmut Paşa Siyeniça'ya çağırılmış ve erkan-ı harbiye zabitlerinden olup teftiş yaverliğinde bulunan Bursalı Hüseyin Hüsni Efendi dahi onun mahiyetine verilmiş olduğundan gerekli tedbirlerin alınmasıyla görevlendirilmiştir.³⁴ Etrafta bulunan taburlardan gerekli miktarda onların emrine verilmesi ve biraz da muvazzafa, zahire, mühimmat ve diğer gerekli şeyler hazırlanarak Kolaşin'e sevk edilip ve Kolaşin muhacirleri de önceden toplanarak onlara katılmalarından sonra ansızın Kolaşin-i Bala'ya vardıklarında Karadağlılar ateş açarak tehdit girişiminde bulunmuşlarsa da Kolaşinlilerin asakir-i şahaneye istinaden görülen yiğitçe saldırılarına dayanamayarak çekilmişlerdir. Drobniak ahalisi bağımsız davranıp, Taşlıca hükümetini tanımaz iken bu şekilde Kolaşin-i Bala'ya bağlandığı gibi tavır değiştirerek silahsız Taşlıca pazarına gelip gitmeye başlamışlardır. Böylece Kolaşin istihkamlarının tamamlanmasından sonra biraz daha ıslah olacakları anlaşılmıştır. Mahmut Paşa'nın dönüş isteği uygun görülmüş ve yerine Miralay Selim Bey gönderilmiştir. Selim Bey ile Hüseyin Hüsni Efendi Kolaşin palankasının tamirini tamamlamışlardır. Tara Nehri üzerinde köprüler ve Karadağ sınırı üzerinde kuleler inşa edilmiştir ve bu kulelerden birini Fuad Paşa kulesi ve diğerini Cevdet Efendi kulesi olarak isimlendirmişlerdir.

5.5 Yenivaroş'un Teftişi

Siyeniça'da yedi gün kaldıktan ve anlatıldığı gibi Kolaşin tedbirlerini³⁵ tamamladıktan sonra Haziran'ın 22. günü Siyeniça'dan ayrılıp Yenivaroş kasabasına gelinmiştir. Yenivaroş kazasının Hıristiyanlarını terbiye ve düşünce açısından diğer kazalardaki Hıristiyanlara göre daha zararsız ve iyi durumda olduğu, epeyce tüccarı ve anlayışlı kocabaşlarının olduğu

³⁴ B.O.A., İ D; 36391.

³⁵ B.O.A., İ D; 36391.

görülmüştür. Sırbistan'dan çıkıp da yolculara saldıran haydutlardan şikayet etmişler ve bunların tutulamamasının nedeninin köylerin yataklık etmeleri olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine halkın birbirine kefil olarak tutulması uygun görülerek ve gerekli kişilere bu konuda emir verilmiş ve buna başlangıç olmak üzere kazâ meclisi feshedilerek yeni baştan ahalinin seçilmesiyle meclisin oluşturulması işi yerel hükümete havale edilmiştir.

5.6 Vişegrad'ın Teftişi

Sonra Yenivaroş'tan hareket ve bir gece Priboy palankasında geceledikten sonra Vişegrad kasabasında bir gün ikamet edip, mevcut istihkamlar ile Sokullu Mehmet Paşa'nın yaptırmış olduğu Drin köprüsünü incelenmiştir.³⁶ Üç ayağı harap olmaya yüz tutmuş olduğundan önce uygun bulunan irade-i seniyye üzerine tamiri için gönderilen Almanyalı mühendis Linardoviç gerekli malzemelerin tedariki ile ilgilenmekte ve suların çekilmesini beklemekteydi. Ahmet Cevdet Paşa, köprünün tamirinin tamamlanmasıyla kendisine nişan getireceğini vaad ederek teşvik etmiş³⁷, köprünün başında ve kasaba tarafında pek büyük han, hamam ve imaret harabeleri görülmüş ki duvarları sağlam olduğundan han tamir edildiği takdirde pek güzel ve müstahkem bir kışla olarak hem kasabanın ve hem de köprünün muhafazasının sağlayacağından bunun keşfi de Linardoviç'e verilmiştir.

5.7 İzvornik Teftişi

Daha sonra Vişegrad'dan hareket ile Çelebipazarı'na geçilerek burada da halkın yardımını ile bir mahkeme inşası için gerekli teşvikler yapılmıştır. Çelebipazarı'nın İzvornik sancağını teftiş etmek üzere liva merkezi olan Aşağı Tuzla'ya varılıp ve bir gece Glaseniça karyesinde gecelendikten sonra ertesi gün Birçe kasabasına geçilmiştir. Birçe kasabası küçük bir kasaba olduğu halde havası, suyu güzel ve imara uygun bulunmuştur. Eskiden buradan Saraybosna'ya kadar bir araba yolu açılmış ve bir sene içinde yeni yirmi kadar ev yapılmış olduğu görülmüştür. Buradan İzvornik'e giden yolun düzeltilmesine başlanmış ise de henüz tamamlanmamış ve aslında tamamlandığında Saraybosna'dan İzvornik'e kadar arabalar işleyerek kısa süre zarfında daha mamur bir yer olacağı aşikar olduğundan bu hususta gerekli kişiler teşvik edilmiştir. Srebreniça ile İzvornik arasında bir çeyrek kadar mesafede bulunan taşlık, barut ile atılarak düzlense Srebreniça'dan Drin boyuyla Sava kenarına kadar araba

³⁶ B.O.A., İ.M.V.; 23544.

³⁷ B.O.A., İ.M.V.; 23544.

işleyebileceği haber verilip Srebreniça kazası müdürü Süleyman Bey ise pek yetenekli ve çalışkan biri olduğundan buranın keşfine memur kılınmıştır.³⁸

Bosna Eyaleti'ndeki kazaların köylerinden bazıları merkez kazadan çok uzak olduğundan idare ve zabıtaca usul gereği merkezlerine uzak olan karyeler yakın oldukları kazalara dahil olunarak defterleri takım takım Babıali'ye takdim olunmuştur. Bosna Eyaleti'nde en büyük ve geniş kazâ Banyaluka kazası olup aslında bazı köyleri kazâ merkezine 12 saat uzaklıkta olduğu halde adı geçen livaya bağlı olan Gradişka ve Derbend kazalarına bir iki saat uzaklıkta olup, halkın kazâ merkezine müracaat etmekte ve ulaşımında sıkıntı çektikleri yapılan tahkikattan anlaşılmış ve sonradan işin tafsilatına dair yerinden bir mazbata gelmiş olduğundan dolayı bu gibi karyelerden 31 adedi Banyaluka kazasından ayrılarak 26'sı Gradişka kazasına ve 5'i Derbend kazasına bağlanmış ve mart başlangıcından itibaren bu şekilde idaresi için o yerlere emir verilmiş ve sancağın cetveli ona göre yaptırılmıştır. Daha sonra Birçe'den hareket edilip Aşağı Tuzla'ya gidilmiş, livanın işleriyle ilgilenilmiş, İzvornik kasabasının durumunun incelenmesi için teftiş müsteşarı Reşit Paşa bölgeye gönderilmiştir.³⁹

Eskiden sınır bölgesi olan İşkodra sancağı sahilinde olan İspiç nahiyesinin Suzina isimli merasının bir kısmı Karadağ tarafında kalmıştı. Karadağlılar ise bunu yeterli bulmayıp İspiç tarafında kalan kısmına taarruzdan geri kalmamışlardır. Ve bu sırada arazi mübadelesi komisyonu İspiç sınırına vardığında Suzina merası tamamen Karadağ tarafına terk edilecek diye uydurma haberler çıkarılmış olduğundan İspiçliler ürküp rikab-ı hümayuna dilekçe vermeleriyle işin incelenmesi Ahmet Cevdet Paşa'ya havale edildiğinde arazi mübadele memuru olup bu sırada mübadeleye başlayan Kaymakam Hâfız Bey'den bilgi istenilmiş ve buna dair İşkodra mutasarrıfı İsmail Paşa'ya da tahrirat yazılmıştır. Bu sırada Hâfız Bey'den gelen cevap ile İspiç bayraktarının ve kocabaşlarının mühürlü mazharları okunduktan sonra Karadağlılar bu şekilde davranarak İspiçlileri ümitsiz bir hale getirerek kendilerine bağlanmaya mecbur etmek ve bu şekilde denize inmek amacıyla oldukları anlaşılınca durum Babıali'ye bildirilmiştir. Karadağlıların en önemli amaçlarının İspiç nahiyesinde bir iskeleye sahip olmak olup İspiçliler kendilerine tâbi' olsalar kolaylıkla İspiç sahillerine sahip olacakları açıkça meydandaydı ve İspiç nahiyesi halkından Karadağlılara tâbi' olanlar vardı. Fakat İspiç bayraktarının muhalefeti Karadağlıların bu emellerine engel oluyordu. Bunun için

³⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 56

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 57

Karadağlılar İspiçlileri bıktırıp kendilerine tâbi' olmaya mecbur etmeyi istiyorlardı. Bunun ardından Hâfız Bey ile Karadağ komiseri arasında müzakere sonunda varılan karar İspiçlilerin mera, orman ve suları ayrılarak belirlenmiş ve münakaşaya son verilmiştir.

Sava nehrine dökülen Drin nehri Foça civarında Piva ve Tara nehirlerinin birleşmesiyle oluşan büyük bir nehirdir. Foça'dan Sava'ya kadar sal ve kereste indirilmesine uygunsa da Srebreniça'nın üst tarafında bu Drin nehrinin Sırbistan sınırının başlangıcı olduğu yerde kayalar arasına sıkışıp şelaleler oluşturması kereste indirmeye engel olduğundan bu kayaların barut ile kaldırılması başlıca bayındırlık işlerinden kabul edilerek keşfi için Srebreniça müdürü Süleyman Bey ve mühendis Linandoviç'e havale olunmuştur. Bu sefer Süleyman Bey Linandoviç ile birlikte gidip durumu incelemişler, Linandoviç bir takrir yazıp Süleyman Bey'e vermişse de, bu defa Tuzla'ya gelip takriri vermiştir. Onun ifadesi ve verilen takrire göre sarf olunacak baruttan başka usta ve amelelerin yevmiyesi ve diğer masraflarla birlikte 42.000 kuruş harcanıp bu kayalık kaldırılarak, yalnız Vişegrad ve Srebreniça kazalarındaki ormanlardan Sava'ya külliyyetli miktarda çam ve çıra ağaçları indirilebileceği ve Foça ile Vişegrad arasında kereste indirmeye engel bir durum olmadığından Foça kazası için de bir ticaret yeri açılabilceği ve Vişegrad'ın üst tarafında Drin nehrine dökülen Lim nehrinin etrafında pek çok orman olduğundan dolayı buradan da Drin nehrine pek çok kereste nakl edilmesine imkan sağlayacağından dolayı, Süleyman Bey'in nezareti altında Linandoviç'in kayalığı yok etmesi hususunda Babıali'den izin istenmiştir. Sonrasında uygun cevabı alınarak kayalık temizlenmiş, Drin nehri kereste nakline uygun hale getirilmiştir.⁴⁰

Bu sırada Trebin'den alınan evraktan anlaşıldığına göre o tarafta işler epeyce yoluna girmiş olduğundan aşağıda anlatılacak olan işlere süratle başlanır. Şöyle ki; Avusturya'ya bağlı Mokrine nahiyesi ahalisi lüzumsuz odun kesip, hayvanlarını otlatıp Kruşovitça nahiyesine tecavüz ettiğinden taraflar arasında münakaşa ve mücadele ortaya çıkmış, bunun ortadan kaldırılması Trebin kaymakam vekaletinde bulunan Salih Efendi'ye havale olunmuş ve Zubçe nahiyesindeki Grab boğazında bir kule ve bir gümrükhane yapılmasına karar verilerek keşfine karar verilmiştir. Sutorina'da karantina-hane inşa edilmek üzere Kolağası Mehmet Efendi memur edilmişti. Halbuki 5-6 seneden beri Zubçe ve Kruşovitça ve Sutorine nahiyelerine devlet memurları gidip gelmezdi. Bölgenin durumuna vakıf olan Podgoriça kadısının oğlu Salih Efendi, Sutorina karantina memuru Rıfat Efendi ile karantina-hanenin

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 59.

keşfine memur; Mehmet Efendi'yi Trebin tahrirat katibi Hüseyin Efendi'yi yanlarına alarak hemen Grab boğazına gitmişlerdir. Sınır boyunda Ruskel isimli yerde Avusturya memurlarıyla görüşerek tarafların ittifakıyla münakaşaları ortadan kaldıracak bazı hususlarda karar vermişler ve ertesi gün Kruşovitça yüzbaşısı ve Luka Vukavloviç'in hasmı sayılan Lako Miloşoviç ve diğer Kruşovitça ve Sutorine reisleri ile beraber Sutorina'da bölgeyi inceleyip karantina yerini belirlemişlerdir.

Salih Efendi'nin böyle kayıtsızca Trebin'den Sutorina'ya kadar gidivermesi ve yolda giderken rastladığı halka gönül alarak bilgi vermesi Zubçe, Kruşovitça ve Sutorina nahiyelerinin reisleri hazır bulunarak Avusturya memurları ile görüşüp Kruşovitça meselesini halledilmesi bu üç nahiyenin devlete karşı kıskırtılmaya çalışılan ahalisi üzerinde çok iyi bir etki bırakmış, Kruşovitça yüzbaşısı Lako Miloşeviç vasıtasıyla bilgi dahiline alınmış olan Sutorinalıların itaatleri güçlenmiş ve Luka Vukavloviç'in kıskırtmalarıyla tereddüt ve kararsızlıktan kurtulamayan Zubçelilerin bağılıklarının artmasını sağlamıştır. Bu durum Luka Vukavloviç'e çok ağır gelerek artık Zubçe'de duramayacağına karar vererek Avusturya tarafında bir ev bulmaya kalkışmıştır. Hatta son kez halkın fikirleri bozmak için Zubçe reislerini toplayarak konuşmuş ve Zubçe reisleri ona destek verince Sipahik kabilesi ile Luka'nın taraftarları arasında ayrılık çıkmış ve Luka aradığı ittifakı sağlayamamıştır. Şöyle ki, bir cinayet olayında katil Luka'ya sığınmış, Sipahikliler de Salih Efendi'ye müracaat edince Zubçeliler iki grup olarak hükümetin müdahalesine muhtaç olmuşlar ve Sipahikliler Trebin'e gelip çiftlik ağalarıyla anlaşmışlar ve çiftliklere gidip gelmeye başlamışlar. Bunun üzerine Salih Efendi'nin hareketi takdir ve beğeni ile Babıali'ye tavsiye edilmiştir. Bu şekilde Luka'nın kıskırtmaları etkisiz hale getirilmişse de Sutorina karantina-hanesinin inşasıyla devletin bayrağının Sutorina sahillerinde görülmesini Avusturyalılar istemeyip, buranın boş ve tarafsız kalması onların politikalarına uygun olduğundan dolayı Luka'nın buralardaki bina inşasına dikkat etmesi için gerekli olan her türlü vasıtayı kullanmasının istemekten geri durmuyorlardı. Bir yandan oralarda karışıklık çıkarmaya bir yandan da dost gibi görünüp Babıali'yi bu fikirden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Buna karşın Grab kulesinin inşasına başlanmış Luka Vukavloviç'de kendisine yoldaş olan haydutları ve ailesini yanına alıp Karadağ'a taşındığı haber alınmıştır.⁴¹

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s.60-61.

İzvornik sancağı dahilinde olup devlet tarafından ele geçirilmiş 1151 haneyi içeren ve merhum Hüseyin Kaptan çiftlikleriyle 132 haneyi içeren diğer üç kıta çiftliklerin emaneten idaresinde hazine tarafından zarar görülmemesi için mültezimlere iltizam olunmakta aslında mültezimlerin uygulamalarından dolayı bir ara bu çiftliklerin çiftçileri isyan derecesine kadar varmışlar ve Bosna'dan bir takım vekiller çağrılarak Bosna çiftlikatı hakkında özel bir nizamname yapılmasına neden olan sebeplerden birisi de bu olmuştu. Sözün özü bu çiftliklerin ortalama olarak senelik gelirleri hesaplanarak altışar yıllığı bedel olarak kabul edilip üç senede üçer taksit ile verilmek üzere içlerinde kiracı bulunan çiftçilere dağıtılması Meclis-i Vükela'da kararlaştırıldığından gereğinin yapılması için bundan 3-4 sene önce Bosna vilayetine emir-name-i sami ile yazılmışken her nasılsa uygulamaya konulmamış olduğu belli olduğundan ve arazisi olmayan çiftçiler ne zaman bir ihtilal çıksa evlerini yakarak ihtilale katılmakta, arazi sahibi olan halkta vatanına bağlı kalarak ihtilalden kaçınması doğal olduğundan bu sefer Tuzla'da İzvornik sancağının metropoliti ve gerekli kişilerle görüşülmüştür. Metropolit, Ahmet Cevdet Paşa'ya, bu çiftliklerin çiftçilerinin uygun bedel ile ziraat merkezi olan yerleri almaya istekli olduklarını bildirmiş ve bunlardan 70 kadar çiftçiye getirip göstermiştir. Hemen gereğinin yapılması için yerel hükümete emir verilmiş ve bu hususa dair Bosna valisine talimat şeklinde bir kıta tahrirat gönderilmiştir. Daha sonra Tuzla'dan Saray'a gelirken yolda rastlanılan Katolik rahiplerine konuyu anlatıp onların teşvikleri üzerine Katolik mezhebinden olan çiftçilerden hayli talip bulunmuş ve çiftliklerin çoğu hane hane çiftçilere bedel karşılığı verilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın, Bosna'dan Dersaadet'e dönüşünden sonra buna önem verilmemiş, iş yarım bırakılmış ve çiftliklerin kalanı dışarıdan gelen taliplere satılmak üzere müzayedeye verilmiş ve bir kıtası Vali Paşa'nın isteği üzerine münasip bedeli karşılığında kendisine verilmiştir ki bu da Vali Paşa'nın şahsi amaçlarına mal edilmiş ise de anlatıldığı üzere altı yıllığına arazi alan çiftçilerin sonradan bu yerleri kâr ile ilgili kişilere satıp kendilerinin çiftçiliğe döndükleri hayretle öğrenilmiştir.

İzvornik ve Tuzla kazalarının arasındaki dağların eteğinde bulunan İspreça köyleri teftiş edilmiştir.⁴² Poliça köyünde okul ve aldıkları eğitim incelenmiş, Maglay kazasına geçilerek meclis azaları arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için gerekli kişilere alınacak tedbirler bildirilmiştir.⁴³ Zavidovik köyü, Zepçe kasabası, Vrunduk köyü, İzniça kasabası teftiş edilerek Bosna'ya varılmıştır.

⁴² B.O.A., İ.D.; 36525.

⁴³ B.O.A., İ.D.; 36525.

5.8 Bosna'ya Dönüş ve Ferman-ı Ali'nin Gelişi

Bosna eyaletinin en büyük kasabası olan Saraybosna şehri halkının çoğu sanat ve ticaretle geçinip, bütün Bosna eyaletinden başka Sırbistan'da dahil sarraciyeye ürünleri ve ayakkabılarını kullanmakta olup, bir süreden beri Sırbistan'da bunların satışına hanel gelmiş ve özellikle Belgrad olayından sonra Bosna'nın ticaretinin hayli sekteye uğramasının yanı sıra durumların değişmesinden ötürü Sırbistan'da Avusturya sanayi ürünleri çok revaçta olarak Saraybosna'nın ürünleri satılmaz olduğundan ve bu nedenle de Saraybosna esnafı zor duruma düştüğünden, Saray'ın ürünleri mümkün mertebe zamanın gereklerine uydurmak gerekli görülmüştür. Bundan dolayı önceden Saray'da iken bilirkişilerle görüşerek her şeyden evvel debbağ esnafından iki kişinin Dersaadet'e gönderilerek debbağ-hane-i amirede bir iki sene içinde yeni usule göre gön imalinin öğretilmesi konusu görüşülmüştür. Bu sefer yine bu mesele gündeme gelerek, kunduracılık öğrenmek için de yemenici esnafından birkaç öğrencinin Dersaadet'e gönderilmesine karar verilmiş ve arz edildiğinde devletin izin vermesiyle dibâgat ve kunduracılık sanatlarının öğrenilmesi için Saraybosna'dan beş altı delikanlı Dersaadet'e gönderilmiş ve bir süre sonra Bosna'ya döndüklerinde kendilerinin sanatlarından çokça fayda görülmüştür. Eski Bosna'da iyi atlar ve güçlü idicler bulunurken bir süreden beri bunlar tükendiğinden ilgili kişilerin bu konuda teşvik ve onların kısıraklarını çekirmek ve hükümetin nezareti altında olmak üzere cins atlardan 5-6 aygırın Bosna'ya gönderilmesi Babıali'ye arz edilmiştir.⁴⁴ Yenipazar ve İzvornik sancaklarında teftiş gezisi yapıldığı sırada Bosna'da bir ihtilal hazırlanmış, halkın isyan edeceği yolunda yalan haberler ortaya çıkmıştı ve asker tanzimine dair ferman-ı aliyi taşıyan Giritli Mustafa Paşa-zade Mirliya Salih Paşa Dersaadet'ten hareket ederek Tuna ve Sava yoluyla gelirken, Bosna'da ihtilal varmış diye bazı haberler duymuş ve bu sırada sınırı üzerinde bulunan memurlardan bazıları tedavi için izinli olarak Avusturya tarafına geçmiş olması da bu haberleri kuvvetlendirmişti. O sırada Vali Paşa'nın Saraybosna'da kale içinde bir ev kiralarak, orada ikamet etmesi halktan bazıları tarafından Paşa'nın korku ve telaşına yorulmuştu.⁴⁵ Fakat gerçekte ihtilalden bahsedilecek bir durum yoktu. Şu kadar taraflardan ve özellikle Avusturya memurlarından Bosna'da askeri düzenlemelerin yapılmasını istemeyenler Bihke ahalisini askerlikten soğutmak ve bazı yalan haberler yayarak memurları ürkütmek için gerekli olan

⁴⁴ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s.65-66.

⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s 95.

vasıtaları kullanmaktan geri kalmıyorlardı. Halbuki erkan-ı eyalet, ulema ve memleketin ileri gelenleri bu konuda fikir birliği içinde olduklarından halkın isyan etmesi çok uzak bir ihtimal olarak görünüyordu. Ahmet Cevdet Paşa, asker olacak delikanlılarda, kızların askerliğe bakışları ve ulemanın nasihatlerinin çok etkili olduğunu bildiğinden dolayı bu bağlamda içi rahat olarak Bosna'da yeni baştan taburların oluşturulması hakkında gerekli olan vasıtalar ve öncülerin hazırlanması ile meşgul olmuş ve Salih Paşa'nın ferman-ı ali ile Brod iskelesine çıkacağı bilindiğinden oraya kadar Travnik sancağı kaymakamı Ahmet Bey ve bir bölük süvari asakir-i nizamiye ve önce erkan-ı eyalet ile Hersek ve Yenipazar sancakları kazalarından birer ikişer kişi rebî'ülevveli onunda Saraybosna'da bulunmak üzere davet edilmiş olduğundan çoğunlukla belirlenen günde gelip Saraybosna'da hazır ve Ferman-ı Ali'nin gelişini beklemekteydiler. Gelemeyenler de askere yazılmak üzere oğullarını gönderdiler.⁴⁶

Başta Saraybosna şehrinde yazılacak neferler önce tasarlanmak ve halkın fikirleri gereği gibi ortaya çıkarmak üzere önceden erkan-ı eyalet meclisinde reis olan Abdullah Efendi'nin biraderi müderris Recai Efendi'nin gözetiminde olarak Saray'ın ileri gelenleri ve sayılı esnafından oluşmuş büyük bir komisyon teşkil olunmuş bu mecliste iş ortaya dökülüp mahallelerin defterleri incelenmeye başlanmıştır. O zaman halkın askerliğe olan meyilleri ortaya çıkmakla birlikte henüz tamamen tereddütlerin ve şüphelerini giderememiş olanlar ve tedbirli davrananlar gönül rahatlığı ile yanına gelip: "İşte bize de şimdi tam emniyet geldi" demişlerdir.⁴⁷

Rebî'ülevvelin 14. Çarşamba günü (26 Ağustos 1864) askerliğe dair fermanı getiren Salih Paşa'yı, Ahmet Cevdet Paşa, Vali Paşa, eyalet erkani, meclis-i kebir üyeleri ve halk şehrin dışına çıkmışlar, Ahmet Cevdet Paşa askerlik hizmetinin önemi ve faziletine dair bir nutuk vermiş, büyük ve gösterişli bir alay ile Bosna şehrine girilmiştir.⁴⁸

Ferman iki gün sonra kışla-ı hümayun önünde Vali Paşa tarafından halka ilân edilmiştir.⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, Vali Paşa, erkan-ı eyalet ile meclis üyelerini kışlaya davet etmiş, kışlanın meydana karşı olan kapısından girerken içeride bir gürültü olmuştur. Gürültünün nereden kaynaklandığı soruşturulunca askere yazılacak gönüllüler birbirleriyle

⁴⁶ B.O.A., İ.D.; 36559

⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s.95

⁴⁸ B.O.A., İ.D.; 36559.

⁴⁹ B.O.A., İ.D.; 36521

nücadele ederek önce yazılmak için hepsi içeri hücum ettiği öğrenilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, hemen bu gönüllülere elbise verilmesini söyleyip, daha önceden kararlaştırıldığı gibi yeşil şeritli öncü elbiselerini çıkartıp, erkan-ı eyalet ve meclis üyeleri de birer birer elbise vermeyi hızlandırmışlar ve akşama kadar gönüllülere elbise dağıtımını ile uğraşmışlardır.⁵⁰ Nüfus defterlerinin yetersiz olmasından ve kuramın nasıl yapılacağından endişe duyulurken, aksine çok sayıda gönüllü olmasından ötürü kura çekilerek asker çıkartılmak durumunda kalınmıştır.

Erkan-ı eyalet ve Travnik'in eski hanedanlarından Tezkirecizade Derviş Bey ki sonradan Şuray-ı devlet'in teşkilinde vilayetlerden birer aza çağrıldığında o da Bosna'dan çağrılıp Şuray-ı devlet azalığına tayin olunmuştur. Eskiden Bosna'da tımarlı sipahi alayı oluşturulduğu zaman alayın kaymakamı olmasından dolayı bu sefer yukarıda anlatıldığı şekilde teşkiline teşebbüs olunan Bosna birinci alayının kaymakamlığına seçilmişti. Hemen onun başkanlığında ve Mirliwa Ahmet Paşa'nın nezareti altında bazı erkan-ı eyalet ve zabitan-ı askeriyeden bir komisyon oluşturulup yavaş yavaş yeni askerlerin tahrir ve tertibine memur kılınmış⁵¹, o sırada Bosna'da bulunan askerî müfettiş Mirliwa Mustafa Paşa bu işlere yardım etmiştir.

Yeşil şeritli öncü elbiselerini giyen gönüllülere halkın ve kızların gösterdiği ilgi askerliğe olan isteğin artmasına neden olmuştur. Birinci ve ikinci taburun mevcutları sekizer yüze ulaşması için her kazadan ne kadar asker yazılması gerektiği hesaplanarak ayrı ayrı pusula yapılmıştı. Saraybosna gönüllüleri yapılan düzenlemeden daha fazla olduğundan diğer kazaların düzenlenmesinde azaltma yapmak gerekli olmuştur.⁵²

Saraybosna Osmanlıların yeni baştan inşa ve imar etmiş oldukları bir şehirdir ki, Fatih Sultan Mehmet Han sani hazretleri burada bir saray yaptırmış, sonra etrafında hane ve dükkan ve hanlar yapılarak bir küçük şehir ortaya çıkmış, özetle Saray-ı Bosna diye adlandırılmıştır. İşte o sarayın yerinde sonradan kışla-i hümayun inşa buyurulmuştur. Bu sefer Bosna birinci alayının birinci taburu yukarıda anlatılan bu kışlada oluşturulmuştur ve Saraybosna sancağıyla İzvornik sancağından yazılacak neferlerin birinci tabura kaydıyla Saray Bosna kışla-i hümayununda toplanmalarına karar verilmiş ve ona göre gerekli olanlar bildirilmiştir. Saray'da anlatıldığı gibi gönüllüler yazılmakta iken Visoka kazasından altmış

⁵⁰ B.O.A., İ.D.; 36559

⁵¹ B.O.A., İ.D.; 36521.

⁵² Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s. 73.

kadar asker gelerek hemen kışla-i hümayuna dahil edilmiş bölüklerine yerleştirilmiştir. Saray'ın bu şekilde askerliğe olağanüstü eğilimi İzvornik sancağında duyulmuş, orada da bu istek uyanmış ve her kazanın askeri takım takım olarak bayrakları açılıp, davullar çalınarak birbirleriyle yarış edencesine tam teşebbüsle Saray'a doğru gelmeye başlamışlardır.⁵³ Srebreniça kaymakamı Süleyman Bey pek güvenilir bir zat olup hemen Srebreniçe kazası askerini toplayarak diğer kazalardan önce Saray'a vardı ve önceden haber alındığından şehir dışında karşılanıp kışla-i hümayuna getirilmiştir.

Yukarıda anlatıldığı gibi Bosna birinci alayının kaymakamlığına Travnikli Derviş Bey seçildiği gibi alay emirliğine de Abdullah Efendi'nin oğlu ve zabtiye alay katibi İsmet Bey seçilmiş ve Saraybosna ileri gelenlerinden Bakroviç Mehmet ağazade İbrahim Ağa sancaktar tayin olunmuştur. Miralaylığa dahi üçüncü ordu-yı hümayun ümerasından Miralay Ali Bey memur edilmiş onun gelişine kadar alayın teşkilatında ümeray-i askeriye kullanılmıştır ve birinci taburla beraber ikinci taburun teşkili de kararlaştırılmış ve buna dahi Travnik kasabası merkez kabul edilmiş ve bu tabura kaydolunacak neferlerin Travnik kışlasında toplanmalarına karar verilmiştir. Bu taburların bütün zabitleri ile sağ-kolağaları hep nizamiye taburlarından alınmıştır ve birinci taburun sol-kolağalığına Tuzlalı Mahmut Paşa'nın torunu Mehmet Bey ve tabur imamlığına Saraylı Mustafa Ağazade Hacı Hüseyin Efendi ve ikinci taburun sol-kolağalığına erkan-ı eyaletten ve Bihke livası meclis üyelerinden Hasan Beyzade Rüstem Bey ve tabur imamlığına Travnikli Abdullah Efendizade Hafız Salih Efendi tayin olunmuştur. Teğmenlerin yerli bey çocuklarından seçilmesine izin verilmiş ise de içlerinde kendilerine ustalık ve hocalık edecek talimli zabitlerin bulunması gerekli görülmüş ve mekteb-i harbiyye'den mezun olup Bosna'da bulunan teğmenlerden ikisi üsteğmenlikle ve Bosna'da bulunan nizamiye taburlarından en iyi başçavuşlarından dört tanesi teğmenlikle bölüklere alınıp diğer teğmenler Saraybosna, İzvornik, Travnik, Banyaluka ve Bihke sancaklarının bey çocuklarından seçilmiştir. Çavuşların yarısı nizamiye taburlarının eğitilmiş onbaşlarından ve yarısı ileri gelenlerin çocuklarından seçilmiş ve onbaşlar dahi böyle karışık olarak düzenlenmiş ve tayin edilmiştir.⁵⁴

Zabitlerin rütbe ve maaşları ferman yada buyurulduları tarihlerinden itibar olunagelmış ise de Bosna askerinin bir defalık olmak üzere bu konuda istisna tutulmaları gerekli görülerek Ahmet Cevdet Paşa'nın arzusu üzerine devletin izniyle yukarıda anlatıldığı gibi yerlilerden

⁵³ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'rûzât*, s.99.

⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s.74-75.

seçilmiş olan ve gerekli asakir-i nizamiye taburlarından nakl olunan zabitlerin rütbe, maaş ve tayinatları bu şekilde kabul edilmiş ve nizamiye taburlarından nakl olunan zabitler hep rütbe terfisi ile alınmıştır. Özetle nizamiye taburları zabitleri Bosna taburlarına geçmek isteğinde olduğundan içlerinden en iyileri alınmış ve bunların seçilmesinde özel bir dikkat gösterilmiştir. İlk önce birinci ve ikinci taburlar oluşturulup sonra üçüncü taburun oluşturulmasına karar verilmiş ise de Bosna tarafındaki askerlik isteği Hersek tarafına da yayılarak Hersek ve Yenipazar sancakları fertlerinden de üçüncü taburun oluşturulmasına ve şimdilik üçüncü bölüğün Mostar'da ve diğer bölüklerin Siyeniça ve Yenipazar kasabalarında toplanmasına karar verilmiş ve birinci ve ikinci taburların silahları, elbiseleri ve diğer malzemeleri yavaş yavaş Selanik yoluyla gelmekte olduğundan üçüncü tabur içinde başlıca silahlar, elbiseler ve diğer gerekli olanların gönderilmesi için Fuad Paşa'ya telgraf çekilmiş⁵⁵ ve bu taburun da bütün zabitleri ile sağ-kolağası nizamiye taburlarından alınıp sol-kolağalığına İstolça hanedanından ve Rıdvan Begoviç neslinden Hüseyin Beyzade Mehmet Bey seçilmiş ve nizamiye taburlarının teğmenlerinin en iyilerinden biri ve bir mektepten mezun bir kişi üsteğmen ile ve talimli çavuşlardan iki askeri teğmenlik ile ve hayli talimli onbaşılar çavuşlukla alınmıştır. Diğer teğmenler ve çavuşlarda Hersek ve Yenipazar sancaklarının beylerinden ve ileri gelenlerin çocuklarından seçilmiş, bu şekilde askeri düzenlemeler Bosna Eyaleti'nin Hersek'le beraber her tarafında genelleştirilmiştir. Fakat Karadağ üzerinde bulunan kazalar ayrı tutulmuştur. Şöyle ki; Trebin nehri sınır kabul edilerek Trebin kazasının Karadağ tarafında kalan nahiyeleri ile Bihke ve Gaçka ve Nikşik ve Kolaşın ve Gusinya kazaları kur'a dairesinin dışında bırakılmış ve buralarda sakat, kör ve hasta olmayanların hepsi asker kabul edilerek nöbetleşe talim ve yerleştirilmek üzere koloni militer usulünde bir çeşit yerli asker tertibine karar verilmiş ve bu üç taburun ilk sene tamamen gönüllülerden teşkil edilebileceği anlaşılmıştır. Sonraki sene ise kur'a çekilmesi uygun görülerek bu sene bir defalık olmak üzere yerli beylerinden ve ağalarından zabitler seçildiyse de bundan sonra terfi-i rütbe kanunnamesine uygun muamele olunacağı hepsine bildirilmiştir.⁵⁶

Önce Liyabuşka kazasında yapılan ıslahattan dolayı Avusturyalılar çok zorluk çıkartıp hatta Hafız Bey'i mahkemeye aldırılmışlardı. Ondan sonra İhlivne kazasına bağlı Grahova nahiyesinde olan dört köy halkı Avusturya pasaportu alarak yerel hükümete karşı çıkmaya başladıklarından gerekli ıslahata süratle başlanmış Avusturyalılar tarafından zorluk

⁵⁵ B.O.A., İ D.; 36631.

⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s.75-76.

çıkarılmışken bu sırada adı geçen nahiyenin ıslahatına girişildiğinde Avusturya tarafında ses çıkmamış ve Avusturya politikasında büyük bir değişiklik görülmüştür. Bu şekilde adı geçen nahiyede gerekli ıslahatlar yapılmıştır. Sonradan anlaşılmıştır ki Avusturya devleti sınırdaki işlerinden dolayı teftiş işinden şikayet etmiş ve Hariciye Nazırı Âli Paşa buna cevaben çok sert bir takrir verince Avusturyalılar tavır değiştirmişlerdir.

Hersek sancağının neferleri Mostar'da toplanmaya başlamakla üçüncü tabur binbaşılığına tayin olunan Hüseyin Ağa Mostar'a gönderildiği gibi sağ-kolağalığına tayin olunan Mustafa Efendi de Vişegrad kazasının askerini toplayıp da Siyeniça'ya götürmek ve Yenipazar sancağı bölüklerini teşkil etmek üzere o tarafa gönderilmişse de Vişegrad kazası fertleri toplanıp kendi kendilerine Siyeniça'ya gitmiş olduklarından o da arkalarından gitmiş ve Yenipazar tarafının fertleri de Yenipazar kasabasında toplanmak üzere bulunmuştur.

Yukarıda anlatıldığı gibi Salih Paşa ile ferman-ı ali gelip, okunup ve birinci tabur oluşturulduktan sonra Ahmet Cevdet Paşa, Travnik'e giderek orada da ikinci taburu kurmak istemiş, fakat alay sancağı henüz gelmediğinden onun teslim töreninde bulunmak üzere bir süre Saray Bosna'da beklemeye mecbur kalmıştır. Gecikmenin nedeni şuymuş ki, Fuad Paşa yeni bir alay sancağı yaptırıp Sultan Abdülaziz Han hazretlerine arz ettiğinde uygun bulunarak hep alay sancaklarının bu şekilde yapılması ve ilk defa yapılan sancağın hassa birinci taburuna verilmesiyle Bosna birinci alayı için diğer sancağın yaptırılmasını emir ve ferman buyurmakla tekrar sancağın yapılıp gönderilmesine kadar bir ay kadar zaman geçmiştir. Bu süre zarfında Ahmet Cevdet Paşa dahi Saraybosna kışlasındaki yeni askerlerin eğitimine özen göstermiş ve talim müfredatını sonradan yapmak üzere şimdilik alay sancağının teslim töreninde bir resmi geçit yapabilecek kadar eğitim görmelerine dikkat ederek kışlada bulunan öncü taburu bunlara eğitim vermekle görevlendirilmiştir. Öncü taburu zabitleri ve neferleri bunlara sürekli talim yaptırmaya başlamışlar, Boşnaklarda sadece gündüzleri değil geceleri de kışla içinde talimle uğraşarak bir ay içinde bir resmi geçit yapabilecek kadar eğitim almışlardır.⁵⁷

Yukarıda anlatıldığı gibi Bosna birinci alayı için yeni tarzda yapılmış olan sancak-ı hümayun hassa birinci alayına ihsan buyurulduğunda tekrar bu seçkin tarzda Bosna alayı için yapılan sancak-ı hümayun Bosna alayı birinci taburuna binbaşı tayin edilmiş olan Ebuzer Ağa

⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa; Ma'ruzât, s.100-101

ile gönderilmiş olduğundan evası-ı rebî'ülahirde Saraybosna'ya gelmiştir. Bu sancak-ı hümayun Bosna'ya padişahın birinci yadigarı olduğundan teslim törenini gösterişli bir şekilde icra etmek gerekli görülmüştür. Saraybosna'da bulunan Latin taifesinin ruhani reisi olan ve meclis-i kebir eyalet azalığında bulunan Fra Gurgo Maretiç bu sefer Bosna askeri düzenlemesine dair Boşnak lisanında yaptığı manzumeyi Ahmet Cevdet Paşa, muzika yüzbaşısı Fuad Ağa'ya vererek ve buna Boşnak havalatına uygun bir beste yapıp sancağın teslim töreninde müzikle okutturmasını rica etmiştir.⁵⁸

Ekim'in 4'ünde Çarşamba günü devlet erkanı ve halk kışla-i hümayun önündeki At meydanında toplanmış, sancak-ı hümayun Salih Paşa tarafından direğe çekilmiştir. Sadece bir aydan beri talim gören Bosna taburlarının yaptığı geçit Boşnaklar arasına büyük bir sevinç ve gururla karşılanmıştır. Bosna taburları için gönderilen diğer küçük sancaklar ve birinci taburun sancağı Binbaşı Ebuzer Ağa'ya teslim edilmiştir. 21 pare top atışı ve askerlerin yaptığı resmi geçitle tören sona ermiştir.⁵⁹ Önceden karar verildiği üzere Bosna eyaletinin ileri gelenlerine ve eşrafa ihsan buyurulmuş olan nişan ve rütbeleri sahiplerine verilmiştir.⁶⁰

Alay sancağının teslim töreni yapıldıktan sonra Saraybosna'daki teftiş görevi tamamlandığından Mirliya Salih Paşa Selanik yoluyla Dersaadet'e gitmek ve yolda üçüncü taburun Siyeniça'da ve Yenipazar'da toplanmak üzere bulunan bölüklerini kontrol etmek üzere o tarafa gönderilmiş⁶¹, Ahmet Cevdet Paşa'da ikinci taburun teşkilatını tamamlamak üzere Mirliya Ahmet Paşa ile birlikte Saraybosna'dan Travnik'e gitmiş ve kışla-ı hümayuna gidip ikinci tabura ihsan buyurulmuş olan sancağı da Mirliya Ahmet Paşa vasıtasıyla Saray'da yapılan usule göre ikinci tabura bağlı olan asakir-i cedideye teslim etmiştir.⁶²

Travnik'de ilginç bir duruma karşılaşılmıştır ki, her yerde olduğu gibi burada da kışlada toplanmış olan asakir-i cedideyi düzenlemek için erzak verilmiş, ancak etraftaki dağ köyleri halkı öteden beri kokoroz ekmeği yemeğe alışmış olduklarından buğday ekmeğine çörek gözüyle bakıp, kışlaya gelen dağlı neferler buğdaydan yapılmış asker ekmeğini iki lokmada yutup aç kalıyorlarmış. Zabitler gelip durumu Ahmet Cevdet Paşa'ya bildirmişlerdir. Dağlılar için başka diğerleri için başka ağırlıkta ekme yapmak usule ve düzene

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s.101

⁵⁹ B.O.A., İ.D.; 36685

⁶⁰ B.O.A., İ.D.; 36506

⁶¹ B.O.A., İ.D.; 36685

⁶² B.O.A., İ.D.; 36685

uymayacağından haftada iki gün bunlara kokoroz ekmeği yedirerek yavaş yavaş buğday ekmeğine alıştırmaları için subaylara ve zabıtlere emir verilmiştir.⁶³

Eskiden bir defa Bosna'da nüfus tahriri yapılmışsa da düzgün yapılmamış ve sonrada devam ettirilmemiş olduğundan nüfus defterleri yok gibi olduğundan yeni baştan nüfus tahririne gerek görülmüştü. Ancak bu iş için ayrı memur tayini ile nüfus tahririne başlanması hayli masraflı olacağından yerel memurlar teşvik edilip, bazı askeri zabıtlere de yardımla görevlendirilerek en kolay şekilde nüfus tahririne başlanmıştır. Bu sırada her taraftan gelen nüfus defterlerinin bir nüshası defter-i hakani'de saklanmak üzere Babıali'ye takdim olunmuştur.

Gerek Saraybosna kışlasında ve gerek Travnik kışlasında birer büyükçe oda mektep olarak kullanılarak her gün bir iki saat kadar asakir-i cedideye okuma-yazma öğretilmesi için gerekli kişilere emir verilmişti. Birinci alay miralay Ali Bey de bu konuda devamlı çalışarak bu iki kışla Boşnaklara güzel birer mektep oluşturulmuştur. Bosna taburlarının mevcudu tam tertip olup Boşnaklarda yeni asker olduklarından daima beşte birinin sılada bulunmalarına izin verilmesi usulü kabul edilmiş ise de sırasıyla sılaya izinli olanların kimi hiç gitmez kimi de gitse de izin süreleri dolmadan geri döndüklerinden, kendilerine nedeni sorulduğunda talim ve okuma-yazmadan geri kalmak istemediklerinden dolayı böyle olduğunu söylemişlerdir. Ahmet Cevdet Paşa, Dersaadet'e döndükten sonra bu kışlalara pek çok dergiler ve küçük kitaplar gönderip Boşnakları okuyup yazmaya teşvik etmeye gayret etmiş ve birkaç sene sonra incelendiğinde Bosna taburlarına girip çıkan neferlerin içinde altıda beşinin az çok okuyup yazmayı öğrendikleri memnuniyetle öğrenilmiştir.⁶⁴ Zabıt olan beyler ise genellikle okur yazar ve iyi kişiler olduklarından dolayı talim ve askeri ilimlerin eğitimine fevkalade özen göstererek kısa süre içinde içlerinden çok iyi zabıtlar ve askeri ümera yetişmiştir. Taburlardan alınan eğitimli zabıtlar ise hep seçkin kişiler olduklarından Bosna taburları çok düzgün bir hale gelmiştir. Bir süre sonra Sultan Abdülaziz Han hazretleri Bosna askerini görmek istediğinde birinci alayın birinci taburu Dersaadet'e getirildi. Beş aydan fazla Taşkışla'da ikamet edildi. Journallerinde hiç vukuat olmadan Bosna'ya döndüler. Asakir-i nizamiye icat olunalı, bir taburun beş ay kadar bir yerde ikamet edipte bir neferinden bir güne olay olmaması daha önce görülmemiş olduğundan askeri ümera şaşırarak birlikte takdir

⁶³ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 83.

⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s. 100.

etmiştir. Ondan sonra Bosna taburlarından diğeri biri de Dersaadet'e getirildiğinde o da dört ay kadar durup aynı şekilde olaysız geri dönmüştür.⁶⁵

Fatih Sultan Mehmet Han hazretleri tarafından Bosna rahiplerine bir kıta hatt-ı hümayun ihsan edilmiş ve bu hatt-ı hümayun hala Bosna Latin rahipleri tarafından saklanmıştır. Bu sefer Bosna'da askeri düzenlemeler ve mülki ıslahatlar icra ile Bosna eyaleti yeni bir hal ve tavır içine girmiş olduğundan onlarda bu muafiyetlerinin yenilenmesine dair bir kıta ferman-ı ali istediklerinden, bu talep Babıali'ye bildirilmiştir.⁶⁶

Bosna'da yapılan askeri düzenlemelere mükafat olarak bu sırada padişah tarafından ikinci rütbeden bir kıta nişân-i Osmanî ihsan buyurulmuş ve o sırada ilmiye mensuplarından kimseye nişân-i Osmanî verilmemiş olduğundan dolayı fevkalade bir takdir ve iltifat kabul edilmiştir.⁶⁷

İkinci taburun Travnik kışlasındaki mevcudu iki yüz nefer kadar olup ancak Banyaluka'da toplanan yüz kadar neferde Banyaluka hanedanından Fehim Bey refakatiyle Travnik'e gelmek üzere bulunmuşlardır. Bihke sancağı neferlerine gelince erkan-ı vilayetten olup ikinci nefer sol-kolağalığına seçilmiş olan Rüstem Bey ile erkan-ı vilayetten ve Kulenzadelerden ve Novosel kazası hanedanından meşhur Kadı Bey önceden Bihke'ye gönderilmişti. Bihke'de diğeri ileri gelenler ve eşraf ile toplanıp askeri düzen hususunda görüşülerek Bihke sancağının diğeri taraflardaki kazalarından da asker toplanmasının kolay görüp "Ama kenar halkı özellikle de Sazin kazası halkı çok vahşi olduklarından onlardan endişelenilmekte, ya Kazasker Efendi'nin bizzat Bihke'ye gelmesi yada Abdullah Efendi'nin gönderilmesi gereklidir" diye Saraybosna'ya durumu açıklamışlardır. Bu sırada Ahmet Cevdet Paşa, Travnik'e varmış, ferman-ı ali'nin bir sureti zarfa konularak bu yolda teşvikleri içeren bir kıt'a tahrirat göndermiştir. Travnik'te beş altı gün ikamet ettikten sonra hareket edip beşinci gün yani Cemaziyelahirin ikinci günü Bihke'ye vardık ve Bihke kışlasında tertipten fazla nefer bulduk ve araştırınca sınır boyunda beklenenin tersi bir hal ve hareket görülmüştür. Şöyle ki; Bosna'da ferman-ı ali'nin okunmasında hazır bulunan erkan-ı eyalet Bihke'ye varıp, diğeri ileri gelenler ve eşraf ile görüştiklerinde önce Novosel, Ma'den, Priyador ve Kostayniça kazalarının gönüllü neferleri Bihke kışlasında toplanıp da, ondan

⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s. 105.

⁶⁶ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir* (21-39), s. 85.

⁶⁷ B.O.A., İ.D.; 36685.

sonra Bihke ve Krupa kazaları ahalisi teşvik edilerek ve Sazin kazası sonraya bırakılmak üzere karar vermiş oldukları halde her kazanın ileri gelenleri toplanıp da ferman-ı ali'nin içeriği kendilerine anlatıldığında önce Ostroşçalılar yani Sazin kazası ağaları ileri atılıp "Bu yolda devletimize hizmet hepimize farzdır. Madem ki şevketli padişahımız bu kenar halkını görüp buraya bir kazasker ve özel ferman göndermişler bunun şükran ifadesi olarak biz de fevkalade bir şey yapmalıyız" demişler ve "ne yapalım" diye birbirlerine sormuşlar. Bazıları "Bu yeni askere verilecek tüfeklerin parasını biz versek" demişlerse de Bihke sancağı halkının fakirliklerinin buna engel olacağını ortaya koymuşlar. Nihayet Ostroşçalılar; "Biz fakir insanlarız. Bize düşen hemen evlat ve kardeşlerimizi ilk önce asker defterine kaydettirmektir" deyip hemen kimisi oğlunu kimisi biraderini deftere kaydettirmiş ve orada bulunan asakir-i şahane binbaşısına teslim etmişler. Ancak Saraybosna'da iken her kazanın hissesine düşen asker miktarının ayrıarak pusulalarının bölgelerine gönderildiğinden Sazin kazası gönüllüleri belirlenen pusuladan fazla olunca, binbaşı da bu fazlayı reddetmek istemiştir. Ancak gelenler geri dönmek istemediklerinden aralarında olay çıktığı yolunda haberler alınınca ve Bihke'ye ulaşıldığı gibi hemen tertibine bakılmayıp ne kadar gönüllü varsa Travnik kışlasına gönderilmeleri için gerekli emirler verilmiştir. Ostroşçalıların bu hali diğer kazaları da harekete geçirerek Bihke sancağının tertip edilmiş neferleri çok kısa sürede toplanmış ve hepsi ikinci tabur sol-kolağası seçilen Rüstem Bey ile Travnik'e gönderilmiştir.⁶⁸ Bu sırada birinci taburun neferleri yedi yüzü ve ikinci taburun neferleri de altı yüzü geçerek hemen tamamlanmak üzere olduğu gibi⁶⁹ üçüncü taburun bölükleri dahi Hersek ve Yenipazar sancaklarında dolmak üzere olduğu öğrenilmiş ve bu sırada üçüncü taburun elbise, silah ve sairleri de Dersaadet'ten de gelmiş olduğuna dair Saraybosna'dan bir kıt'a tahrirat alınmıştır. Hersek ahalisi askerliğe pek istekli olup her taraftan delikanlıların gönüllü yazılmakta oldukları ve yalnız askeri elbiseyi giymek arzusunda yazılmış olmayıp askerlik mesleğine girenlerin çoğunun senelik 3-5 bin kuruşluk gelirleri olmasına karşın devlete ve millete hizmet isteği olduğu Mostar'dan alınan tahrirattan anlaşılmıştır.⁷⁰

Bu sene Bosna'dan alınacak olan neferlerin her kazada aşağı yukarı mevcut olan Müslüman nüfusuna göre ayrılıp taksim edilerek pusulaları bölgelerine gönderilmişti. Bu paylaşımın sureti burada kaydedilmiştir.

⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa; *Ma'ruzât*, s. 104-105.

⁶⁹ B.O.A., İ.D.; 36685.

⁷⁰ B.O.A., İ.D.; 36631.

Birinci sene yukarıda anlatıldığı gibi 1600 nefer alınarak birinci alay kurulmuş ve ikinci senede bu kadar miktar alınarak ikinci alay kurulmuş olunup da üçüncü sene yine bu kadar miktar nefer alınarak altı taburun mevcutları sekizer yüze varmak üzere tertibi konuşulmuş ve önceki emirde ortaya çıkacak gönüllüler 1600'den hesaplanarak kalanı yardımcı çokluğu şeklinde ve olmaz ise kura ile seçilmesi düşünülmüş ama fazla gönüllü ortaya çıktığından başka tedbire gerek kalmamıştır. Sancakların hesaplarına bakmak ve takım takım Dersaadet'e takdim olunduğu gibi bu sefer Bihke sancağının teftiş hesapları tamamlanarak Dersaadet'e takdim kılınmıştır.⁷¹

Anlatıldığı üzere Bosna birinci alayının teşkilatı tamamlanmış olup, gelecek sene bir alayın daha kurulmasına kesin olarak karar verilmiş ve o zaman kur'a ile seçilmesi ve fakat gelecek sene de hayli gönlü olacağı belli olduğundan, onların hesaplanmasına karar verilmiştir. Bosna kıtasında daima üçüncü ordu-yı hümayundan iki alay süvari bulunuyor ise de kışın bunları içine alacak süvari kışlaları bulunmadığından sıkıntı çekiliyordu. Oysaki Bosna'da bir çok ilgi sahipleri olup, bunların oğulları ata binmeye alışmış olduğundan dolayı piyade askeri olmak bunlara zor geliyor bundan ötürü asilzadelerin silah ve elbiseleri kendilerinden olmak üzere sadece silah altına alındıkları zaman maaş ve ta'yinat verilmek ve askeri hizmeti on iki sene kabul edilerek bunun ilk iki veya üç senesinin yaz mevsiminde toplayıp talim ettirmek ve diğer seneleri rediflik süresi olarak Bosna'nın yaz mevsimlerinde irade buyurulduğu halde birer ve ikişer ay talim ettirmek üzere bir gönüllü süvari alayı kurulsa masrafsızca bir alay süvari meydana getirilmiş olacağından ve bu şekilde iki nizamiye süvari alayından biri ordu-yı hümayuna iade edilir. İş bu gönüllü alayı tam altı bölük olarak teşkil olunup hele hayvanları iyi ve güçlü olarak dört bölük iyi süvari oluşturulur ve hayvanların kıymeti şu kadar kuruştan aşağı olmamak şartıyla neferlerin artışının sağlanacağı ve böylece az masrafla Bosna'da daimi bir alay süvari mevcut ve hazır bulunacağından Ahmet Cevdet Paşa, Fuad Paşa'ya bir kıt'a arıza takdim etmiş ve bununla Bosna askeri düzenlemelerine son verilmiştir.⁷²

Bosna'da bu şekilde teftiş görevi tamamlanarak asakir-i cedidenin örneğini göstermek üzere birinci ve ikinci taburların en seçkin ve gösterişli dört çavuşla beraber Dersaadet'e doğru 22 Ekim 1864'te yola çıkılmıştır.⁷³

⁷¹ B.O.A., İ D.; 36631.

⁷² Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s.90.

⁷³ Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir (21-39), s.91.

SONUÇ

1463'de Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki ilerlemesinde sıra Bosna Devleti'ne gelmiştir. Bosna'nın coğrafi konumu, maden zenginliği ve Bosna kralının tutumu bu fetihle etkili olmuştur. 1526'da fethi tamamlanan Bosna'nın, Osmanlı Devleti içinde farklı bir yeri vardır. Bu farklılığın temelinde Bosna'nın fetihden önceki yapısının çok fazla değiştirilmeden devlet bünyesine alınması, Osmanlı Devleti için Bosna'nın, Balkanlar'daki topraklarının seddi ve Rumeli topraklarının kilidi durumunda olması ve fethin ilk dönemlerinden itibaren yoğunluğu artan İslamlaşma ve gerek idarî gerekse askerî yönetimde sipahilerin ve Bosna'ya özgü kaptanlıkların varlığıdır.

XVII. yüzyılda imparatorluğun her yerinde yaşanmaya başlanan mali sıkıntı, Bosna'da da artan vergiler olarak kendini gösterirken, bununla beraber; hem sınır eyaleti olmasından ötürü, savaş alanı olmayı, hem de merkezi idaredeki çözümler sonucu yöneticiler, yeniçeriler ve toprak sahipleri tarafından ezilmeyi bir arada yaşamıştır.

XVII -XIX.yüzyılda birlikte görülmeye başlanan isyanların temelinde halkın yönetime karşı tepkisi ve merkeziyetçi reformlar karşısında ayrıcalıklarını ve yetkilerini kaybetmek istemeyen yerel toprak sahiplerinin mücadelesi yatmaktadır. Bunun yanı sıra, XIX. yüzyıl ile beraber Bosna, yabancı devletlerin tahriklerine ve müdahalelerine maruz kalmaya başlamıştır.

Tanzimat bürokrasisinin ülke yönetiminde merkeziyetçi bir yapıya yönelmesi ve parçalanmayı ve yabancı devletlerin müdahalelerini önlemek istemesi, eyaletlerdeki sorunlara yönelik uygulamalara ve kanunların yapılmasına yol açmıştır. Bu zihniyetin neticesinde reformların uygulamasında sıkıntı çekilen ve toprak meselesinden ötürü de halkın sıkıntı çektiği Bosna'ya teftiş uygulamaları çerçevesinde Ahmet Cevdet Paşa gönderilmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'ya kadar gönderilen valiler ve komutanlar islahatların yapılmasında ve yeniliklerin uygulanmasında yetersiz kalmışlar; belirsizlik, yabancı kışkırtmalı isyanlar, yönetime dair hoşnutsuzluklar devam edegelmiştir ki bunda gönderilen idarecilerin baskı ve silah yoluyla düzen vermeye çalışmaları etkili olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte bölgede daha önce uygulanamamış olan yeni askerî düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve Bosna, devleti için gönüllü olarak asker vermeyi kabul

etmiştir. Gerçekleştirilen önemli uygulamalardan biri de, çiftçiler üzerinde büyük bir yük olan toprak kullanım haklarının ve angarya konusunda alınan kuralların pratikte de uygulanmaya başlanmasıdır.

Ahmet Cevdet Paşa, Bosna'daki askeri, idari, mali konularda yaptığı düzenlemelere bakıldığında sorunların temelini indiği ve bu sorunlara kaynaklık eden yada sorunların kaynaklık ettiği, halkın zihniyetinin değiştirilmesi üzerinde durduğu ve düzenlemelerine bu noktadan başladığı görülmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, icraatlarında halkın beklentileri, istekleri ve yaşam tarzlarını göz önünde bulundurması ve sorunları çözmede baskı yerine uzlaşmayı tercih etmesi ve gösterdiği adaletli tutum; idari,askeri ve ekonomik sıkıntılardan ve isyanların yarattığı kargaşadan bunalmış olan halkın devlete olan güvenini ve bağlılığının tazelenmesini sağlamıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliği, sonuç itibarıyla oldukça verimli ve başarılı olmuş, ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında Ahmet Cevdet Paşa'nın yaptığı çalışmalar çok fazla kalıcı olmamış, XIX. yüzyıl gelişmeleri içinde Bosna halkı da, diğer Balkan topluluklarından farklı olarak, yönetime duyduğu tepkinin neticesinde bağımsızlık hareketlerine girişecektir.

KAYNAKÇA**BELGELER**

- B.O.A., İ.D.; 34596
- B.O.A., İ.D.; 34937
- B.O.A., İ.D.; 35064
- B.O.A., İ.D.; 35127
- B.O.A., İ.D.; 35131
- B.O.A., İ.D.; 35193
- B.O.A., İ.D.; 35265
- B.O.A., İ.D.; 488/1, 488/2
- B.O.A., İ.D.; 11217
- B.O.A., İ.D.; 35275
- B.O.A., İ.D.; 35298
- B.O.A., İ.D.; 35504
- B.O.A., İ.D.; 36230
- B.O.A., İ.D.; 36252
- B.O.A., İ.D.; 36391
- B.O.A., İ.D.; 36506
- B.O.A., İ.D.; 36521
- B.O.A., İ.D.; 36525
- B.O.A., İ.D.; 36559
- B.O.A., İ.D.; 36631
- B.O.A., İ.D.; 36685
- B.O.A., İ.D.; 10735
- B.O.A., İ.D.; 12565
- B.O.A., İ.D.; 131
- B.O.A., İ.D.; 2823
- B.O.A., İ.D.; 3066
- B.O.A., İ.D.; 3469

- B.O.A., İ.D.; 379
- B.O.A., İ.D.; 727
- B.O.A., İ.D.; 741
- B.O.A., İ.D.; 7758
- B.O.A., İ.D.;10329
- B.O.A., İ.D.;2752
- B.O.A., İ.D.; 3353
- B.O.A., İ.H.; 298
- B.O.A., İ.H.; 306
- B.O.A., İ.M.V.; 1179
- B.O.A., İ.M.V.; 23544
- B.O.A., İ.M.V.; 23550
- B.O.A., İ.M.V.; 122
- B.O.A., İ.M.V.; 136
- B.O.A., İ.M.V.; 11797
- B.O.A., İ.M.V.; 7493
- B.O.A., İ.M.V.; 8984
- Bosna ve Hersek Vilayet Salnamesi, 1305
- B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 21769
- B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 22219 B

DERGİLER

- A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
- BELLETEN
- Çevren-Priştine
- Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
- İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
- Journal of Islamic Studies
- Toplumsal Tarih

- Türk Dünyası Tarih Dergisi
- Türkiye Günlüğü

KİTAPLAR

- Ahmet Cevdet Paşa; **Ma'ruzât**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.
- Ahmet Cevdet Paşa; **Tezâkir (13-20)**, Yay. Cavid Baysun, İTK, Ankara 1991.
- Ahmet Cevdet Paşa; **Tezâkir (21-39)**, Yay. Cavid Baysun, İTK, Ankara 1991.
- ALKAN Necmettin; **Dağılan Yugoslavya Mozağinde Bosna**, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.
- BABUNA Aydın; **Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- BAHADIR Gürbüz; **Batıdan Doğuya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler (1996-1999 Makedonya ve Bosna Hersek)**, Konya 2002.
- BERKES Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul 2002.
- BORA Tanıl; **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yay., I.Baskı, İstanbul 1994.
- **Bosna-Hersek**, Karabet Matbaası, 1324.
- CURİPESCHITZ Benedict; **1530 Yılında Bosna, Sırbistan, Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamborg İle Niclas Curipeschitz'in Elçilik Günlüğü**, Ankara 1977.
- EKİNCİKLİ Mustafa; **Türk Ortodoksları**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.
- DÜSTUR; C.I.
- ENGELHARDT E.P.; **Tanzimat**, (Çev.: Ayda DÜZ), Milliyet Yay., İstanbul 1976.
- EREN Ahmet Cevat; "Tanzimat", İ.A, C.XI, İstanbul 1979.
- EREN Ahmet Cevat; **Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek**, İstanbul 1965.
- ERYILMAZ Bilal; **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul 1992.
- Fatma Âliye Hanım; **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**, Pınar Yayınları, İstanbul 1994.
- İNALCIK Halil; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul 1992.
- İZGÖER Ahmet Zeki; **Ahmet Cevdet Paşa**, Şule Yayınları, İstanbul 1999.
- KARAL E. Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara 1989.
- Mahmut Celaleddin Paşa; **Mirat-ı Hakikat**, Haz : İsmet MİROĞLU, İstanbul 1983.
- MALCOLM Noel; **Bosna**, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.

- MANTRAN Robert; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev.: Server Tanilli), Say Yayınları, İstanbul 1992.
- MARANKİ Ahmet; **Balkan Mezalimi**, İstanbul 1993.
- MARDİN Ebul'ula; **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, Ankara 1996.
- MUSTAFA NURİ PAŞA; **Netayic'ül-Vukuat**, Sad.: Neşet ÇAĞATAY, C.III-IV, TTK, Ankara 1992.
- ORTAYLI İlber; **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, TTK, Ankara 2000.
- Ömer Bosnavi; **Bosna Tarihi**, Ankara, 1979.
- PAKALIN Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, M.E.B, İstanbul 1993.
- PALAİREI Michael; **Balkan Ekonomileri 1800-1914**, Çev.: Ayşe EDİRNE, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul 2000.
- POPOVIÇ Aleksandre; **Balkanlarda İslam**, (çev.: komisyon), İstanbul 1905.
- TABAKOĞLU Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 1997.
- TAŞAR Murat - METİN Burhan - ÜNALTAY Altay; **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş**, İstanbul 1996.
- ÜLKÜTAŞIR M. Şakir; **Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri (1822-1895)**, Ankara 1945.
- Vecihi TÖNUK; **Türkiye'de İdare Teşkilatı**, Ankara 1945.
- YILDIZ Zekeriya; **Geçmişten Günümüze Bosna Hersek**, İstanbul 1993.
- YÜCEL Yaşar; "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", **Bulgaristan'da Türk Varlığı I, Bildiriler**, Ankara 1987.

MAKALELER

- AKARLI Engin; "Osmanlı Devleti Avrupa Nüfusunun 1864-1876 Dini ve Coğrafi Bileşimi", **BTDD**, S.67-68, Nisan-Mayıs 1973.
- ALTUNDAĞ Şinasi; "Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not", **AÜ.DTCFD** II/4, (1941).
- BARKAN Ömer Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İ.Ü.İ.F.M.**, XV-1/4, Ekim 1953-Temmuz 196-54.

- DARKOT Besim; “Bosna-Hersek”, **İ.A.**, II.C., İstanbul 1979.
- DJURDJEV Branislav; “Bosna-Hersek”, **D.İ.A.**, C.VI, İstanbul 1992
- DOĞRU Halime; “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskan Siyaseti”, **TÜRKLER**, (Ed.: K.Çiçek, C.Oğuz) C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- DRAGANOVA Slavka; “Tuna Vilayeti’ndeki (Köstendil Kazası) Ağalık Topraklarının Tabii Tutuldukları Vergiler”, **TÜRKLER**, (Ed.: K.Çiçek, C.Oğuz), C.XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- EMECEN Feridun M.; “Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı’nın (1389) Önemi”, **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- ERCAN Yavuz; “Balkan Türkleri ve Bulgarlar”, **BELLETEN**, LIV/209, Ankara 1990.
- EYİCİL Ahmet; “Bosna-Hersek”, **Türkiye Günlüğü**, s.36., Ankara Eylül-Ekim 1995.
- FİLİPOVIÇ Nedim; “İslamiyet’in Bosna-Hersek Zeminine Etkisi”, **ÇEVREN-PRİŞTİNE**, Yıl VI, No:17, Mart 1978.
- GÖKBİLGİN Tayyip; “Tanzimat Hareketi’nin Osmanlı Müesseselerine Etkileri”, **BELLETEN**, C.XXXI/121-122, Ankara 1967.
- GÖLEN Zafer; “Sırpın 1849 İsyanına Etkileri”, **Toplumsal Tarih**, 9/50,1998.
- GÖLEN Zafer; “Yenileşme Çağında Boşnaklar”, **TÜRKLER**, (Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca), YC.XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- GÖNEN Zafer; “19. Yüzyılda Bosna-Hersek’in Nüfusu”, **Toplumsal Tarih**, C.9, S.54, Haziran 1998.
- HANDZİC Adem; “XVI. Yüzyılda Bosna’da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış”, **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- HANDZİC Adem; “XVI. Yüzyılda Bosna’da Şehir Halkının Teşekkülü Hakkında”, **Priştine**, , Yıl.: V, No.: 15, Priştine, Eylül 1977.
- İNALCIK Halil; “Bosna’da Tanzimat’ın Tatbikına Dair Vesikalar”, **Tarih Vesikaları**, 5. Sayıdan ayırmasım, Maarif Matbaası, 1942.
- İNALCIK Halil; “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahibi ve Kiracılar”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Tarım**, Ed.: Ç. KEYDER-F. İTABAĞ, Çev.: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.
- İNALCIK Halil; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1988.
- İNALCIK Halil; “Türkler ve Balkanlar”, **Balkanlar**, OBİV Yayınları, İstanbul, 1993.

- İNBAŞI Mehmet; “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti”, **TÜRKLER**, (Ed.: K.Çiçek, C.Oğuz), C.IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- İNCİCİYAN L - ANDRESYAN H.D ; “Osmanlı Rumelisi’nin Tarih ve Coğrafyası” **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C.4-5., 1975-1976.
- KARAMAN M.Lutfullah; “Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekliiler”, **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- KESKİOĞLU Osman; “Ahmet Cevdet Paşa (18221895) Hayatı ve Eserleri”, **A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIV, yıl.: 1966, Ank.Ünv. Basımevi, 1967.
- KRCSMARİK J.; “Bosna-Hersek”, **İ.A.**, İstanbul 1979.
- LOPASİC Alexander; “İslamization of The Balkans With Special Reference to Bosnia”, **Journal of İslamic Studies**, Volume 5, Number 2, July 1994.
- McCARTHY Justin; “Otoman Bosna, 1800 to 1878”, **The Muslims of Bosnia-Herzegovine**, Ed.Mark Pinson, Harward Unv. Pres. Cambridge, Massacuhusetts 1994.
- MOAĞANİN Nenan; “Osmanlı Bosnası”, **TÜRKLER**, (Ed.:H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca), C.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ÖZTÜRK Necdet; “Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**,s.85., Ocak 1994.
- POWICKE Fred.J; “Bogomils”, **Encyclopedia Of Religion and Ethics**, (Ed.: I.Hastings), C. II, New York 1909.
- ROGEL Carole; “The Wandering Monk and the Balkan National Awakwnig”, **Nationalism in a Non-National State The Dissolution of The Ottoman Empire**, (Ed.: William W.Hadded and William L Ochsenwald), Colombus Ohio State University 1977.
- SCHLEIFER J.; “Cevdet Paşa”, **İ.A.**, C.III, MEB Yay., 1977.
- STAVRİANOS L.S.;”The Influence Of The West On The Balkans”, **The Balkans İn Transition**, (Ed.: Charler and Barbara Jelavich), University of California Pres, Berkley and Los Angeles, 1963.
- SUÇESKA Avdo; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bosna”, **Orijentalni Institut u Sarajevu**, vol : 30, 1-516, Sarajevo 1980.
- SUÇESKA Avdo; Tekalif-i Şakka, **Cevren Priştine** 1981.

- ŞAFAK Ali; “Osmanlı’da Arazi Hukuku Kurallarına Kısa Bir Bakış (Teori ve Pratik)”, **OSMANLI**, (Ed.: K.Çiçek, C.Oğuz), C.VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- ŞAHİN İlhan; “Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)’nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)”, **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- ŞENTÜRK Hüdayi; “Tuna Vilayeti’nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına Dair Ahmet Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha”, **BELLETEN**, IIX/226, Ankara 1996.
- TRUHELKA Ciro; “Bosna’da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları”, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C.I, İstanbul 1931.
- TUFAN Muzaffer; “Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri”, **ERDEM**, C.V, S.XV, Eylül 1989.
- YARARCAN Taylan; “Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek’te İsyanlar ve Sebepleri”, **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

BİLDİRİLER

- AKGÜNDÜZ Ahmet; “Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri”, **Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu (9-11 Haziran 1995)**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- AYDIN M.Akif; “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986.
- ÇADIRCI Musa; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1976)”, **IX. TTK Bildirileri**, 21-25 Eylül 1982, C.II, Ankara 1988.
- DRAGANOVA Slavka; “Tanzimat’tan Sonra Rumeli’de Toprak İlişkileri”, **IX. TTK.**, C.II, Ankara 1998.
- HALAÇOĞLU Yusuf; “Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986.
- HANDZIC Adem; “Bosna’da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Önemli Özellikleri”, **IX. T.T.K**, C. II, TTK, Ankara 1988.

- HANDZİÇ Adem; “XVII. Yüzyılda Bosna Eyaleti’nde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında”, **5.Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III, Türk Tarihi, C.I, İst 1986.
- PELIDIJA Enes; “ Sultan Mehmet II, Bosna ve Boşnaklar”, **XIII. T.T.K.**, Ankara (4-8 Eylül 1999), C. III, Kısım I, Ankara 2002.
- SELİMOĞLU İsmail; “Balkanlardaki Türk İdare Sistemi (19.yy)”, **Balkanlardaki Türk Kültürü’nün Dünü, Bugünü, Yarını Uluslar arası Sempozyum (26-28 Ekim 2001 Bildiri Kitabı)**, Bursa 2002.
- SUÇESKA Avdo; “Bosna Eyaletinde Mütesellimlik”, **5.Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III, Türk Tarihi, C.II, İstanbul 1989.
- SUÇESKA Avdo; “Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Haklarının Tarihindeki Bazı Ayırıcı Nitelikleri”, **X. Türk Tarih Kongresi**, C.IV, Ankara 1993.
- TURAN Şerafettin; “Cevdet Paşa’nın Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986.
- TÜRKMEN Zekeriya; “Ahmet Cevdet Paşa’nın Hayatı”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:19, S 37, Ağustos1994, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Hatice AKIN
Doğum Tarihi ve Yeri : 05.05.1977
Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu
Mezun Olduğu Lise : Eskişehir Atatürk Lisesi
Lisans Diploması : Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Diploması :
Tez Konusu : Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği
Yabancı Dil/Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler :

İş Deneyimi
Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Adres : Yenidoğan Mah. 3094 Sok. Menzil Sitesi A/A Blok No: 2/13
Antalya

Tel. No : 0 242 3101759